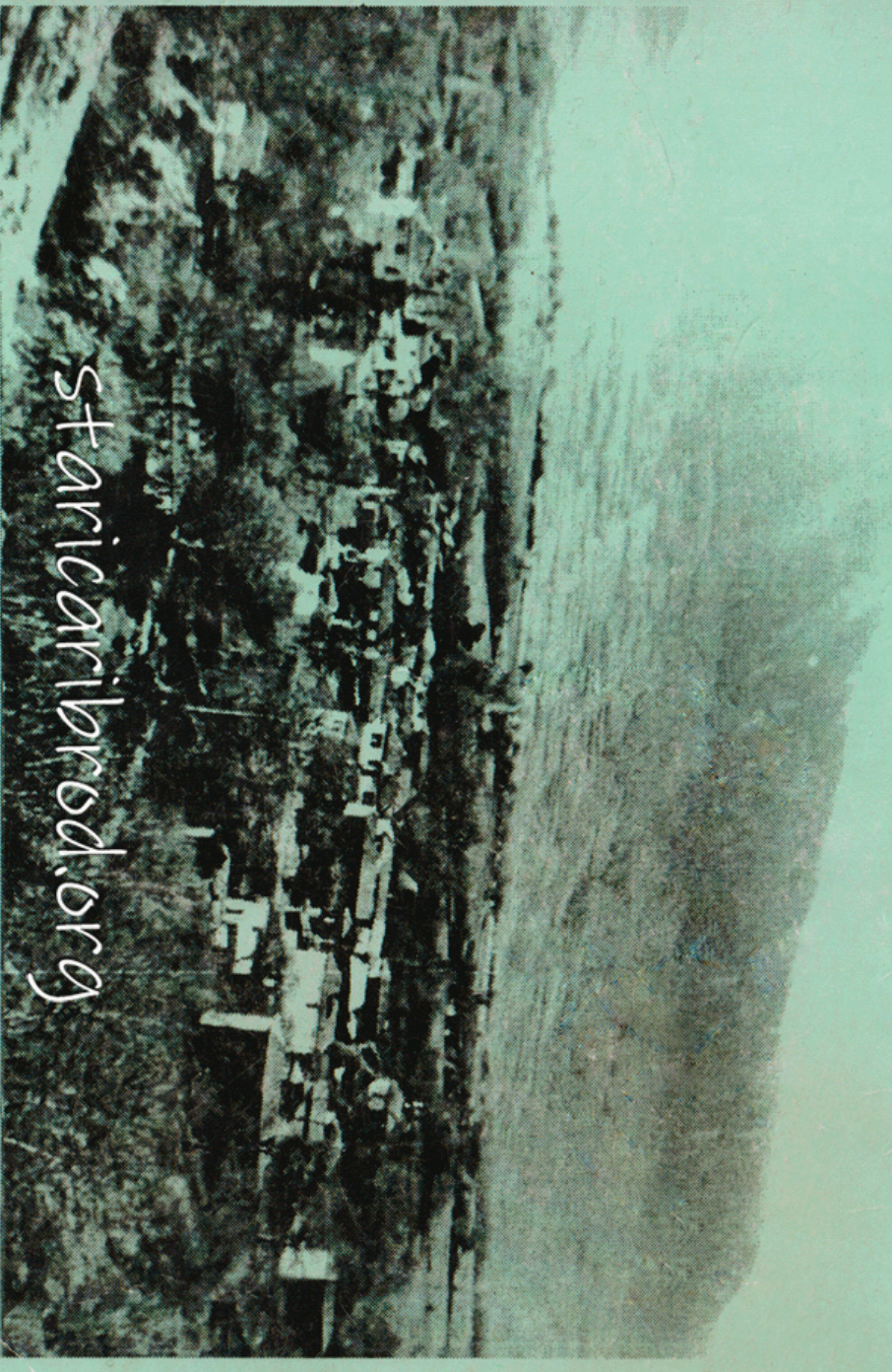

Богдан Николов Васил Пешев

Георги Тошев Момчила Тодоров

КАМЕНИЦА

Staricaribrod.org

София

1998 г.

Благодарим на фондация „ОТВОРЕНО ОБЩЕСТВО“ чиято субсидия осигури публикацията на настоящата книга.

Благодарим за финансовото съдействие и на Кооперация „И. Ф. - 94“ при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Книгата е сканирана и обработена в електронен вариант от Мария Гоцева, собственик, редактор и автор на сайта

staricaribrod.org

София
2023 г.

Предисловие

Предложената на вниманието на читателя книга не е селищна монография, в буквалния смисъл на понятието, макар и да има белези на такава. Не е и типично научно краеведческо изследване - резултат на непосредствено проучване и анализ само на автентична информация от документи и други изворни източници, макар такива да са използвани в значително количество. Не е и мемоарно повествование или сборник от народни предания, въпреки наличието на много спомени, легенди и предания, като компоненти на съдържанието ѝ.

Съкровено желание на авторите е било да съберат в едно свидетелство сведенията за съдбата на застрашено от изчезване село, от векове населено с българи, което повече от седем десетилетия е извън България, но съвсем близо до нея. Да се остави на днешните и бъдещите потомци на Каменица един завет - да не забравят своите корени и бащините огнища.

Обемът и структурата на книгата са подчинени на тези цели. В рамките на възможностите са обхванати, в съдържателен и исторически план, основните страни и моменти в живота на селото. Така както са преживяни, познати и почувствани лично от каменчани и както частично са засвидетелствани в документи, пътеписи и публикации.

Начинът на живот, събитията протекли във времето не са обхванати еднакво мащабно за всички периоди. В зависимост от пълнотата и богатството на информационния фонд някои са отразени повече, а други - по-малко изчерпателно. Очевидно попълнен е разказът за хора, събития, дейности в живота на селото, непосредствено познати на авторите и на всички земляци, съдействали за написването на тази книга. Възможни са и неточности в посочването на фактите и имената, в описанието на събитията и в тяхната интерпретация. Стремежът е бил - максимално доближаване до истината за местоположението и възникването на селото, за родословието и местоживеенето на неговите жители, за техния поминък, бит, душевност и култура, за обществено-политическия им живот. Доколко са осъществени намеренията и стремежите - за това ще съдят читателите.

Големият недостиг на документални и други изворни източници за съдбата на селото през вековете, почти пълното отсъствие

на комплексни изследвания за Горни Висок, в т.ч. естествено и за Каменица, силно затрудни пълната реализация на намеренията. Въпреки това, изложението се основава и на значителна литературна и документална източникова база. Тя включва публикувани колективни и авторски монографични изследвания, пътеписи, статистическа и друга емпирична информация. Те са посочени надлежно в текста и приложенията към книгата.

В творбата, поради характера и целта ѝ, не се прави обстоен обзор на публикациите, пряко или косвено свързани с нейната тема.

Книгата е дело не само на авторите. В основата ѝ са вплетени сведения, спомени, предания и други свидетелства на много живи и неживи каменичани. Имената на редица от тях са посочени в текста като източници и носители на тези свидетелства. Но тук, с голяма и сърдечна благодарност, изреждаме имената на всички, които в една или друга степен са съавтори на книгата. За написването ѝ допринесоха: Даринка Петрова (Даскалицата), Георги Петров, Илия Ранчов (Личко), Манол Сотин, Костадин Дерманов, Димитър Илиев (Везин), Петър Григоров, Петър Динчаров, Димитър и Графка Тодорецови, Димитър Манов, Цветан Еленков, Костадин Драгомиров, Райна Тодорова, Христина Тодорова, Богдан и Сотир Сотини, Олга Асенова, Петър Делчев, Коца и Павлина Модрини, Никола Тодоров (Нинкарин), Венко Ценин, Горка Цуранина, Павлина Златева, Лилия Георгиева. Благодарим на Димитър Димитров и Митко Петров за материалното, а на Маргарита Тодорова за техническото съдействие при подготовката на ръкописа за печат. Благодарност към всички земляци, които не са забравили родното си село и които чрез споделяните спомени косвено са участвали и допринесли за описанието на неговия живот. И ако има потребност и се отдаде възможност за второ издание на този пръв и скромнен опит, би било прекрасно, всички живи каменичани, които носят в мислите си своето село, да станат негови съавтори.

I. СЕЛО КАМЕНИЦА

1. Местонахождение и местоположение

Село Каменица се намира в централната част на т. нар. Височка долина - едно дивно, в природно отношение, място закътанено между южните склонове на Западна Стара планина и Видлич планина. Долината, известна от древни времена с името „Висок“, има формата на елипсоидно корито. Северната, североизточната и северозападната му стена се образуват от силно разклонени и набраздени предпланини и склонове на Стара планина. Те се издигат над сгушените в долината селца като щит срещу северните и северозападните ветрове. От югоизток, юг и югозапад долината е затворена от гребана на Видлич планина и нейните разклонения. На изток и запад двете планини почти са се съединили, като „благосклонно са оставили“ два изхода към „големия свят“: на Изток - към Годеч и София през прохода „Просечник“ и на Запад към Пирот и Ниш чрез прохода „Възганица“. Най-близък до долината са старопланинските върхове в. Ком - 2,014 м в източната част и в. Копрен - в западната част.

Височката долина е дълга около 20 км и широка 5-6 км. От отколешни времена в нея са се заселили 19 села. Гледани от Изток на Запад това са селата: Комщица, Смолча, Бърля, Горни Криводол, Долни Криводол, Вълковия, Изатовци, Болевдол, Каменица, Сенокос, Брайковци, Славиня, Росомач, Ръжана, Ръсовци, Пъклешица, Еловица, Бърлог, Дойкинци.

До Освобождението на Висока от турско робство, всички височки села образуват един малък и в много отношения изолиран от света регион, с тесни стопански и битови междуселищни връзки. Държавната граница между Сърбия и България, установена с решенията на Берлинския конгрес от 1879 г., разделя долината и селищата в нея на Горен и Долен Висок¹.

Първият остава в границите на България, а втория - в границите на Сърбия. В Горни Висок остават селата: Славиня, Каменица, Брайковци, Изатовци, Болевдол, Вълковия, Горни Криводол, Долни Криводол, Бърля, Комщица и Смолча. Пъклешица, Яловица, Бърлог и Дойкинци Росомач, Ръжана, Ръсовци остават в Долни Висок.

Прекрояването на границите от т. нар. Велики сили, след Първата световна война, отново разделя височките села. Само Комщица, Смолча и Бърля остават в границите на Българската държава, а останалите от Горни Висок, с решенията на Ньойския договор (1919 г.) са предадени на Кралството „СХС“ - Сърби, Хървати, Словени.

Наименованието „Висок“ най-вероятно е свързано с високото надморско равнище на долината - между 800 и 900 м за различните селища, както и с разположението ѝ между високи части на Стара планина и Видлич планина. Писмено то е отбелязано, в турския документ „Опис на тимарите от Софийско“ през 1441/1445 г. и в „Третия зографски поменик“ от 16 и 17 век, съдържащ списък на земите и хората - дарители на Зографския манастир.

През долината протича р. Височница. Тя води началото си от югоизточната част на в. Ком. Изворите ѝ се намират на 1700 м надморска височина. Нейн приток е Каменичка река, която над с. Сенокос събира водите на планинските рекички - Воденична река, Върла бара, Градишка река. Другите притоци на Височница са: Росомачката река, реките от Дойкинци и Яловица. Те, заедно с мощния карстов извор „Врело“, образуват най-големия приток на Височница във Височката долина.

Исторически достоверни свидетелства за времето на именуването и за избора на името на селото не са известни. В по-голямата част на топонимните речници Каменица се определя като славянско наименование на селище или местност. То често се среща в славянските и особено в южно-славянските страни.

В книгата си „История на българите“ К. Иречек отбелязва, че в средните векове и Стара планина е носила названието „Каменица“². Очевидно са му били известни сведенията на немските и австрийските пътешественици Швайгер и Лубенау, които отбелязват в своите пътеписи, че през XVI век Хемус е наричан от турците „Балкан“, а от българите Каменица³.

В изследването си: „Славянското население в Албания“ руският учен А. М. Селищев установява, че названието Каменица е давано от славянското население, на села, землища, реки, планински местности имащи каменист характер. Други названия, производни на корена „кам“ са: „Каменик“, „Каменци“, „Камник“, „Камичани“, „Каменци“ и др⁴.

В турските документи от 15, 16 и 17 в. селото е записано под няколко имена, но с един корен - „кам“ - Каменци, Камниче,

Камениче⁵.

По своето местонахождение Каменица отстои на 24 км от гр. Цариброд* (Димитровград), който е център на едноименната административна единица към която селото винаги се е числило след Освобождението от турско робство. Почти еднакво е разстоянието между селото и град Годеч - 22-23 км и малко повече между Каменица и Пирот - 33 км. От София е отдалечено на около 70 км, а от Ниш - на 100 км. Географските измерения на местонахождението на Каменица са 43,01 градуса северна географска ширина и 22,45 градуса източна географска дължина. Землището на селището граничи непосредствено със землищата на селата Славиня, Брайковци, Изатовци, Болевдол, Сенокос, Росомач.

В сегашното си местонахождение и местоположение Каменица е разположена върху двата бряга на малката и чиста планинска река „Каменичка“, която разделя селото на две части. Те, през различни периоди, са били свързани с три моста, наричани - долни, средни и горни. Дворните места и къщите на селото са разположени от двете страни на реката. Условно се разграничават две махали - „Горна“ и „Долна“. Между тях няма нито празни пространства, нито други разграничители. Горна махала се нарича тази част от селото от двете страни на реката, която е по-близо до Стара планина и се намира край горното течение на реката. Долна махала е частта на селото край долното течение на реката и е по-близо до Видлич.

През селото не минава голям и значим в държавно отношение път. В близост до него е пътя край р. Височница, който някога е свързвал Пирот с Висока, Годеч, а през Комщица, Губеш и Петроханският проход с Берковица. Той се нарича „Друм“. Между-селският път, който свързва Каменица със Сенокос някога е осигурявал достъп до пътеките, водещи през „Конярски кладенец“ и „Здравченица“ до с. Беговица и Берковица, а по на запад през пасището „Мала поляна“ до с. Дълги дел - селища, намиращи се в северните поли на Западна Стара планина. Има сведения, че някога този път е бил използван за пряка връзка между Берковица и Трън - през източната част на Забърдието, западната част на Годечката долина, през пл. Чепъна и Драгоман.

Пряката връзка на Каменица с Цариброд минава през Брай-

* От 1950 г. Димитровград

ковци, съединява се с пътя от Славиня, извира се във формата на серпентина, наречена „Кривулице“, към билото на Видлич, пресича планината при „Марина чешма“ и се спуска към с. Смиловци⁶.

В най-ново време се използва пътя през Д. Криводол, Вълковия, Моинци, който е по-дълъг, но по-достъпен и удобен.

Землището на с. Каменица е твърде разнообразно. Близко половината от него представлява пресечна равнина, разположена от двете страни на реката и покрай нея. Източната ѝ част (Барие) е слабо разчленена, а западната - хълмиста равнина. Почвата е горско-алувиална. Значителни части от землището са заети от ливади и пасища. Те се намират в равнината на Изток от селото, покрай реката, в подстъпите и предпланините на Стара планина.

Горските площи са значителни, но няма големи масиви, с продуктивна дървесина - за промишлена преработка. Някога са били по-широко разпространени дъбовите гори - цер, горун и др., но с годините те са силно намаляли. Освен тях в по-високите части се срещат габър и бук. В миналото не е имало иглолистни гори. През последните десетилетия с борови гори са залесени части от м. Било, Дълбоки дол, Долове. Някога е било значително присъствието на бряста, но сега този вид, както и на други места е почти изчезнал. В по-ново време се заселва и брезата.

Землището на селото попада в зоната на умерено-континентален климат. Запазено е от северния студен вятър, наричан от височани „кривъц“. Разклоненията на Стара планина и планината Видлич предпазват, както цялата долина, така и каменичкото землище от бурните западни, южни и северозападни ветрове. Валежите и сухото време най-често се редуват, поради това климатът нито е предимно сух, нито влажен, а умерен.

Описанието на местоположението би било непълно, ако не се назоват имената на отделните местности в землището на селото. Общият брой им е над 100.

Източната част на землището има общото наименование Барие. Но отделните негови участъци, условно разграничени по най-различни признаци, имат свои имена. Те са: Рекике, Църковник, Разлевище, Стубел, Сапатово, Девица, Просия, Зад гробища, Брег - Горни и Долни, Грамада на брег, Зад ровине, Три пута, Гьоргова ливада, Блатото - Горно и Долно. На североизток и север от Барие се издига хълма, наречен Било, който на изток,

към Болевдол, е набразден от множество ровини (дерета). Покрай тях се образуват падините Върла падина, Малинове ниве, Средни рид и др.

В южната част на землището се издига местността „Плоска“ по средата на която минава разграничителната линия между землищата на Каменица и Изатовци. Интересна е формата на Плоска. Тя е сравнително невисоко възвишение, но достатъчно високо, за да доминира над равнинното Барие и въобще над нивите и ливадите не само на Каменица, но и на Изатовци и Брайковци, както и над самите села. Прилича на основата на пресечен гигантски конус по чиито страни са очертани терасовидно някогашни ниви и ливади, а горната част представлява леко наклонена към Изатовци и долината на Височница равнина. По местоположение и форма Плоска винаги е била средище за височките села където са се провеждали междуселищни срещи, празненства, спортни състезания.

В западното подножие на Плоска, но източно от реката са разположени местностите Луг, Антанас, Шишарка, Татарски брод, Алич представляващи предимно крайречни ливади.

Западната част на Каменичкото землище, което ще рече на запад от Каменичка река, също има множество конкретни наименования. Това са: У реку, Под село, Бресие, Обреш, На поле, На друм, Пъсьо поле, Локвице, Чичиврага, ливада, Чука, Колчино Бранище, Над бранище, Долни прогон, Горно поле, Горни прогон, Кална бара, Габровец, Цървени брег, Заграня. Това са наименования на местности в които са били разположени предимно ниви на селото. С ниви са били заети и местностите Чукаре, Вереджа, Селище, Кожина Гробища, Кленье, Илийница, Врело, Бресие над село.

Не по-малко богати с наименования са и местностите заети с пасища, ливади и гори. Вече беше спомената местността Било, на изток от реката. С него са свързани местностите Мала Мъртвин, Габрак, Варивунове ниве, Врело, Вунията.

Най-обширни и с най-много наименования са местностите с ливади и пасища на запад от реката, но в северната част от землището. По посока за Сенокос и Росомач са местностите: Панкина Търница, Нешино лице, Гръмаге, Трошалица, Седърлова падина, Поляне, Рекийна чешма, Плоче, Полище, Модина ограня, Гувница, Броячка, Пладнице, Пуздомеръц, Г. Бърдо, Папрат, Венъц, Прогон, Бръшлян, Ковалин прелез, Яловарник,

Ицин камик, Равнище, Габър, Мъртвин, Вълча глава, Велчина гора, Над манастирище, Столоватицер, Дълбоки дол, Манастирище, Долове, Понор, Тричкове ниве, Соларски път, Стефаначкова круша, Бонджин рид, Славински връх и др.

Не по-малко колоритни са и наименованията на изворите (кладенците) в Каменишкото землище. Ето някои от тях: Извирка, Девица, Студеъц, Кленъе, Стеваново кладенче, Рекийна чешма, Шопката, Корита, Църковник.

Посоченото множество наименования на отделни местности в землището на Каменица, без претенции за изчерпателност, създава впечатление за огромна площ в квадратни измерения. В действителност не е така. Това множество говори не за обширни територии, а за богато народно творчество. Разнообразни и неповторими по съдържание и значение са тези наименования. Всяко от тях е знак за характер, разположение, форма, предназначение, начин на използване, притежание. Ето само някои примери за произхода им: Дълбоки дол - долът наистина е дълбок, с много стръмни стени; Разлевище - от разливане на порои; Цървен брег - от вида и цвета на почвата; Вър - от формата; Барие - от блатистия характер в далечното минало; Мъртвин - от подчертаното северно изложение на местността; Венъц, от формата и населеността с бук и др. дървесни видове; Прогон - местност удобна за преминаване на стоката.

Много от имената са свързани с типична за местността растителност: Бресие - с наличието на бряст; Папрат - с едноименното растение; Габрак - с габър, или с характера на местността; Плоче - малка на площ местност в която почти една до друга са наредени каменни (варовикови) плочи; Трошалица и Гръмаге - хаотично разположени и струпани камъни, отломки, сякаш нарочно счупени (строшени).

Много са наименовани на притежателите им или на други каменичани, чиито имена са свързани по някакъв начин с тях: Нешино лице, Панкина търница, Гьоргова ливада, Антанас и др.

За произхода на някои от наименованията няма убедителни, основани на проучвания, данни, малко са и легендите с които са свързани. Но една легенда заслужава да бъде отбелязана. Става дума за Девица - име на кладенче и на местността около него, което се намира на разграничителната линия между Каменишкото и Болевдолското землище. Легендата разказва, че на това място излизали тенци (вампири). На седянка, смела и красива

девојка се обложила, че посред нощ ще отиде сама и ще донесе вода от кладенчето, а за доказателство ще остави край него своята хурка, забита в земята. Така и направила - отишла до кладенчето, напълнила стомната с вода, навела се и забила хурката в земята, но без да усети затиснала и опрешката си (престилката си). Когато се изправила престилката я дръпнала и от страх девојката получила разрив на сърцето. Така кладенчето и местността получили името Девица.

Многото и различни имена на местностите са едно голямо богатство, като предмет на топонимията, една неразорана целина пред нея. И всяко име нашепва на каменичани, където и да живеят, спомени за труд и веселие, за радости и скърби и звучи лично и съкровено в помислите и чувствата им.

Полупланинският, планински и хълмисто-равнинен характер на Каменичкото землище определя разпространеността и видовото разнообразие на флората (растителния свят) и фауната (животинския свят).

От земеделските култури, през различните години, виреят житото, ръжта, овеса, царевицата (моруз), слънчогледа, картофите, тиквите, фасула, грахта, пипера, краставиците, доматиите, различни видове подправки. Благоприятни условия има за развитието на много градински и полски цветя, на полски и горски билки.

От дървесните видове се срещат бука, дъба (цер), ясен, явор, клен, някога и бряст, липа, габър, дрян, леска, върба, топола, бреза.

Дивечовото богатство се състои от сърни, диви прасета, зайци, вълци, лисици, невестулки, катерици, видри и др. В землището гнездят най-различни птици - някога орли, вече изчезнали, ястреби, соколи, щъркели, гълъби - гриваци, гургулици, славеи, косове, кълвачи, гарвани, свраки, чучулиги, синигери, ластовици, врабци и др. От влечугите се срещат пепелянката, усойнищата, смока, слепока, гущерите, сухоземите костенурки и др.

2. Заселване (възникване) и преместване

Времето на възникването на Каменица, както и на другите височки села, не е установено документално. Не са провеждани научни археологически и исторически изследвания. Няма и значими, запазени до днес старинни паметници, селищни и други останки с историческа и археологическа стойност, които да

съдържат информация за това време. Но отделни, макар и малко, документални източници и старинни находки, а също предания и легенди позволяват, с голяма условност, да се очертае рамката на времето в което е възникнало селото.

В землищата на редица села в Горни Викос има останки от древни крепости. Населението ги нарича „градища“. Такива са градищата при с. Г. Криводол, над Сенокос и между Каменица и Славиня в местността наречена „Славе“. Предполага се, че това са остатъци от укрепления през Римско-Византийската епоха. Строени са и са използвани за отбрана на проходите в тази част на Западна Стара планина от набезите на преселващите се от Азия към Европа племена. За крепостта „Кале“ при Г. Криводол съществува легенда, според която дълго време била обсадена от славяните, но те не успявали да я превземат.

След като разбрали, че крепостта се снабдявала с вода чрез скрит водопровод, използвали за откриването му магаре, което държали девет дни без вода. То започнало да копае на едно място, където минавал водопроводът и той бил прекъснат. Защитниците на крепостта, лишени от вода, били принудени да се предадат и крепостта паднала в ръцете на славяните.

Сведения за крепостта между Каменица и Славиня се съдържат в пътеписите на Ф. Каниц и на сръбския историк Миличевич⁷.

Както сведенията за крепостните руини, така и легендите могат да служат като основание на предположенията, че през Римската и Византийската епохи Високът, под някаква форма, е бил населен и че след преселването на славяните те са се настанили трайно, за вечни времена, в долината.

Археологическите проучвания⁸ извършени през 1977 г. в местността „Антанас“ - на границата между землищата на Каменица, Брайковци и Изатовци, разкриват основите на църква, намираща се на няколко метра дълбочина. Тази дълбочина, както и камъните положени в основата на църквата, дават основание за определението ѝ като ранно-християнска църква, възможно от Византийско време или от времето след покръстването на българите при княз Борис в 861 г.

За пръв път в официален и автентичен документ Каменица, като село е записано в Опис на тимарите в Софийско⁹. Селото е записано под името Камниче. В Описа се посочва, че през 1441 - 1445 г. нахия „Висок“ е зиамет на Али Шарабдар и с. Камниче

е имало 30 домакинства с доход 1960 акчета¹⁰.

В същите Описи са отбелязани броя на домакинствата и приходите на другите височки села: Сенокос - 28 домакинства; с доход 1,416 акчета; Болев дол - 12 домакинства с 830 акчета; Славиня - 30 домакинства с 1044 акчета; Мали Криводол (Долни Криводол) - 23 домакинства с 1195 акчета; Вълковия - 23 домакинства с 1571 акчета; Горни Криводол - 33 домакинства с 1705 акчета; Изатофче (Изатовци) - 27 домакинства с 1933 акчета; Братковци (Брайковци) - 17 домакинства с 1933 акчета.

Следователно, както Каменица, така и останалите Горно-Височки села са съществували и преди падането на България под турско робство, защото само за 50 години след това, села с толкова домакинства не могат да възникнат. В регистъра на джелепкешаните¹¹ през 1576 г. селото е записано под името Камиче и се е числило към каза Шахир Кьой (днешен Пирот). От селото като джелепкешани са записани Петър Радивой и поп Влаю, събрали 60 овце¹².

В регистъра на бащините¹³ от Софийско, Пиротско и Пернишко през 1606 г. селото е записано под името Камениче, към каза Шахир Кьой (Пирот). Отбелязани са трима войнуци¹⁴ от селото, с формата и размера на задълженията към централната власт. Записан е следния текст: „Бащина на Негдан - Мирчо, под формата на макту¹⁵ 1225 (акчета); бащина на Петро Данин под формата на макту 1225 (акчета) - изпълнил службата; бащина на Станчо Йовин, под формата на макту 1225 (акчета)¹⁶.

За мястото, където най-напред е възникнало селото, са възможни две версии на обяснение, от гледна точка на вярното му определяне. Без взаимно да се изключват, всяка от тях има определени основания и доказателства. Според едната, първоначално селото е възникнало на мястото между Панкина Тъница и реката, близо до черквата „Света Богородица“ и извисяващата се срещу нея отвесна скала, наречена „Зубера“. За основание на това предположение служат човешките черепи, изровени при обработка на земята¹⁷ близо до Панкина Търница, където се предполага, че са били най-напред гробищата. Освен това през 1988 г. при засаждане на овощни дръвчета, недалеч от черквата, са изкопани останки от глинени съдове, тръбни пръстени и обгорели камъни от огнище. Може да се допусне, че пръстените са част от водопровод по който селото се е снабдявало с питейна вода от „Рекийна чешма“¹⁸.

Според другото обяснение първоначалното местонахождение на селото се намира на 400-500 метра югозападно от черквата, срещу „Кожина гробища“. Близостта им е и основното доказателство на такова предположение. Следи от гробища в м. „Панкина Търница“ не са открити, докато в „Кожина гробища“ все още могат да се видят недалеч потънали в земята старинни надгробни кръстове.

Главното и неоспоримо доказателство, че селото е възникнало на около 2 км северно от сегашното му местоположение е факта, че местността, близо до черквата и югозападно от нея, носи името „Селище“. Убедително свидетелство за това е и самото местонахождение на черквата. В единия случай тя се е намирала в самото село, в другия - много близо до него, както се строят поначало християнските черкви. След преместването на селото тя остава доста далеч от него, а нова черква не е построена.

Точното определяне на мястото, където първоначално е възникнало селото се затруднява от обстоятелството, че няма запазени останки и други следи от къщи и постройки. Това се обяснява с факта, че къщите са били твърде примитивни, - колиби с дървена конструкция, с едно или две помещения. Възможно е основите да са били от каменна зидария, но при преместването на селото камъните са били прекарани и поставени в основите на новите къщи.

Преместването на селото не е било и не е възможно да бъде еднократен акт. Било е продължителен процес в период от 30 до 50 години, а и повече. Конкретни доказателства за точното определяне на времето на преселването не са намерени. Родовата памет, съхранявана и предавана на поколенията, дава основание условно да се приеме, че преместването е започнало някъде към 30-те и 40-те години на 18 век. В разговори по-възрастните каменичани са споменавали, че до преди 200 г. селото е било на старото си място.

Преселването му към края на осемнадесети и началото на деветнадесети век косвено се потвърждава и от факта, че Кожини гробища по това време са били действащи и очевидно са или гробищата на старото село. В тях Б. Николов открива върху един от кръстовете надпис с името „Бона“ и годината на смъртта - 1804¹⁹.

Кожини гробища са използвани и след окончателното пре-

местване на селото, до създаването на новите гробища в местността „Било“²⁰. По предание на възрастни хора, все още до седемдесетте и осемдесетте години на миналия век, в тези гробища са погребани каменички жители, които са живели в новото село²¹.

Старото местонахождение на Каменица очевидно е избрано от съображения за сигурност. Мястото е закътано в малка долчинка край реката, в значителна степен скрито от Било - един от характерните склонове на Стара планина - от изток и Югоизток и от Гръмаге и Венъц - друг внушителен склон на запад и северозапад. Открито е само в южна посока към р. Височница и минаващия край нея път, който е свързвал Пирот с Годеч и Петроханския проход. Отдалечеността от този път също говори в полза на съображенията за сигурност като главна причина за първоначалното заселване на селото. Освен това в миналите времена населението се е занимавало предимно със скотовъдство. За това говорят остатъците от множество пояти²² в близост до старото селище. То е непосредствено свързано и с пасищата - Било, Поляне, Папрат, Бръшлян, Венъц и др. и с ливадите на Вър, Габър и Мъртвин.

Преместването на селото по всяка вероятност е било наложено от количественото му нарастване и настъпилите промени в поминъка на населението. Домакинствата от 30 през 15 в. нарастват до 70-80 през 19 в. Съществуват предположения, че увеличаването на броя на заселилите се в Каменица и въобще във Висока през 17 в. е свързано с разгрома на въстанията в Чипровци, Софийско, Пернишко, Трънско и северна Македония, т. н. Карпошко въстание.

Преместването на селото е било важен фактор в неговото развитие, както за изграждането и устройството на домовете, така и за развитието на поминъка на населението. Но сериозна задръжка в това развитие става избухналия през 1887 г. огромен пожар, който унищожава половината от селото от дясната страна на реката, по посока на нейното течение. Пожарът, възникнал по време на вършитба, бил предизвикан от изстрел с ловна пушка по врабци, накацали на житните снопи, произведен от някои си Симо - зет на рода Голубови, а произхождал от рода Кечини. Пламнали снопите, пламнала сламата, опитите да бъде загасен пожарът се оказали неуспешни. Той бързо се пренесъл в съседните гувна, пълни със снопи и слама, обхванал и къщите

и изпепелил половината от селото. Виновникът, като видял стореното, хвърлил пушката и избягал през границата в Росомач - Сърбия и повече не се върнал в селото.

Бедствието, сполетяло селото, принудило каменичани да се обърнат за помощ към Народното събрание в София. Молбата им била разгледана на 17 февруари 1897 г. и било взето следното решение:

1. Да се отпуснат взаимнообразно, без лихва, от държавното съкровище 11 000 лв. на жителите на с. Каменица, Царибродска околия, пострадали през пожар през 1887 г., който съвършено е опустошил къщите, покъщнината и хамбарите им с храните.

2. С тази сума те да изплатят дълга си към Царибродската земеделческа каса, заедно със следуюемите се лихви до сега и съдебните разноски по заведените против тях дела.

3. Жителите на с. Каменица да се задължат да изплатят на държавното съкровище сумата 11,000 лв. в продължение на 10 години, като погасяват ежегодно по една съразмерна част.

4. Сумата 11,000 лв. да се отнесе към гл. „Втора“ на тазгодишния разходен бюджет на Министерството на търговията и земеделието, на отделен параграф под N 23²³.

Това е била помощ, но не най-ефикасна, защото е била дадена с десетгодишно закъснение, не безвъзмездно, като една част от нея задължително трябва да погаси стари дългове с лихвите, и съдебните разноски. И все пак без този кредит селото е щяло да изпита още по-големи затруднения в своето възстановяване и обновление.

3. Материална база и култура

Малките планински и полупланински селца в този край, каквото село е и Каменица, не са имали и не са могли да имат богата материална база и култура.

С изключение на споменатото градище в м. Славе сгради, съоръжения или останки от такива, със значима историческа стойност, няма. Сред малкото старини, които все пак са имали някакво значение, следва да се отбележи сградата на черквата „Св. Богородица“. Тя е построена към края на миналия век, но върху стари основи. Точни и автентични свидетелства за времето на построяването на черковната сграда, от която са били останали само основите, не са открити. Съществува предание, че тя е опожарена от турците след потушаването на Чипровското

въстание, защото в нея са се криели бежанци от Чипровци²⁴. По-късно е възстановена, но днес са запазени само стените, част от стенописите и иконостаса.

В далечното минало в Каменичкото землище е имало и манастир. Намирал се е над м. Долове, в подстъпите към Каменички и Славински вър. Местността, където се е намирал манастирът, се нарича „Манастирище“. Допреди 40-50 г. тя е представлявала ливада, оградена с каменен зид. В местността са се запазили останки от сгради. Може да се предположи, че това са следи от някогашната манастирска сграда. За съжаление няма открити писмени свидетелства, не са известни и устни предания за времето на неговото построяване и западането му. Но, както названието на местността, така и останките от сградата, дават основание за предположението, че някога е съществувал манастир. Още повече, че и ливадите в м. Вър, намиращи се над описаната местност, се наричат „Над Манастирище“.

Заслужава да се отбележи още една материална следа от миналото. В местността „Г. Брег“ са запазени останки от стара сграда, строена от камъни и тухли. Съществува предание, че някога тук е имало турски затвор. Възможно е да са следи от по-стари времена. През 1994 г. собственикът на нивата²⁵ в която се намират тези следи, намира монета отлята през 1277 г. в Египет, както са установили съответните специалисти. В нивата са намерени и други монети, но не са запазени. Намерена е и златна монета, но е взета от зетя на собственика и без да е изследвана, е отнесена във Войводина, където той е живял.

Основен компонент на материалната култура и база на селото са жилищните и стопанските сгради, вътрешните комуникации и обществените постройки.

Къщите на селото, от времето на местонахождението му в местността „Селище“, са били доста примитивни. Всъщност те са били едностайни колиби, покрити със слама. По средата на колибата е било огнището, което е служило за отопление и за приготвяне на храна. Рогозките, на които хората са спали, са били разположени около него. По-късно, още в старото село, са започнали да строят двустайни къщи, покрити също със слама. Помещението в което е било огнището с комина се е приготвяла храната. Другото помещение се използвало за спане на семейството. Този тип къщи се запазил и при преместването на селото.

По средата на селото, в днешното му местоположение, от

двете страни на реката, минават две улици, не особено широки и без специална пътна настилка. Такава се създава естествено от каменистия терен. От тях излизат няколко пътни разклонения - по посока за селата Сенокос, Славиня и Брайковци и Болевдол. Те се пресичат от две по-широки улици по които чрез двата моста се свързвали двете части на селото. То има и три къси и тесни улочки, наричани с турското име „сокаци“. На всички улици се намират входните порти на дворните места с къщи.

Във времената, когато селото е имало най-много жители, общия брой на къщите е вариал между 65-70; а отделните домакинства са достигали до 78-80 на брой²⁶.

Планът и строежът на къщите, някои от които съществуват и до ден днешен, са почти еднотипни. Те са строени в края на Възраждането - до 20-30 г на настоящия век. Известно разнообразие е внесено при възстановяването на селото след пожара. Основите и мазетата (зимниците) са изградени от камък. Надстройката е дървена и се изпълнявала с диреци (дървени колони), греди и биеници (най-често грубо обработени букови или дъбови дъски) с които са обковани диреците, плътно от двете им страни. Диреците са съединени помежду им с греди. Пространството между биениците се запълва с кал смесена със слама, която служи като спойка на пълнежа и му придава еластичност. Втвърдяването на пълнежа, заедно с биениците, позволяват да се създадат здрави, с добри изолационни качества, стени, които се измазват и отвън и от вътре също с кал, примесена със слама. След тяхното пълно изсъхване те се варосват. Къщите с биеници са тип „долма“. На по-ранен етап, вместо биеници са използвани дървените плетове, а къщите се наричат „плетарки“.

Покривната конструкция естествено е дървена, най-често от бук и дъб (цер) и по-рядко от чам, и се състои от греди, мертеци, попове, обковани с грубо обработени букови или дъбови дъски, наричани цепеници. Обковът е измазан също с кал върху която се нареждат тънки каменни плочи. В по-новите времена на много от къщите те са заместени от турска керемида, а след това и от цигли.

Прозорците са не много широки, при по-старите къщи са осигурени с вертикално поставени жезла така, че да не може през тях да се прониква в къщата.

Таваните са от типа на т. нар. гредоред. Таванските греди

лежат върху диреците и страничните греди. Откъм помещенията са обковани с цепеници. Таванът е измазан с кал и е варосан, варосват се също и вътрешните стени.

Подовете са землени. Когато има зимник те представляват замазка от кал върху дъски, с които са обковани гредите над зимника, а когато няма зимник те са замазка върху насип.

Вътрешното разпределение на каменичката къща не е сложно и не включва много помещения. Тя има предверие, което обикновено води към „ижата“²⁷, т. е. кухнята, която най-често има огнище и над него „оджак“ от който тръгва комина. В „ижата“ се приготвя храната, на полици е поставен а посудата - главно бакърени съдове, - котлета, тигани, джезвета и керамични - гърнета, тенджери, рукатки, ибрици, паници, црепни (подница), връшник. Тук обикновено се поставят „нъчвите“ (нощвите) за хляб, „паралията“ (софра, сения), дървените трикраки столчета и долапа. Използва се и като трапезария при по-новите къщи. В ижата или предверието се намират и вратите за „собите“, т. е. стаите, които обикновено са две на брой и по-рядко три или повече.

В началото на века, до Балканската война 1912 г., къщите са обогатени със зимници (мазета) и къшкови. В същото време започват да строят и двуетажни къщи, като тези на Манчесови и Станишини, закупени след 1920 г. от Тодорецови и Данаилови. Такива са и къщите на Пръшкулови, Чобанови, Росини, Рилини. В някои от къщите, които не са били двуетажни но са били солидни, започват да настилат подовете с дюшоме (патос) като къщите на Беличови, Рилини, Върджини, Мулини. В някои от споменатите къщи са давани стаи под наем, в едно или друго време, на учители, чиновници, полицаи (жандари) и др. Още в началото на 20 в., с местоположението на дворните места и къщите, Каменица се оформя като село от т. н. „сгъстен тип“.

В по-старо време, пък и доскоро, мебелировката на собите се състояла от дървени кровати (одър), заменени по-късно, в зависимост от икономическите възможности, от т. нар. „таблени кровати“; двукрилен гардероб (шивонер); маса; пейка (клуца); столове; ракли за съхранение на чергите и бельото, шкаф (буфет) за стъклената и порцелановата посуда.

В зимника, както и във всяка българска къща, се намират каците, качетата, буретата, „връчвите“²⁸.

Неделима час от материалните условия и основи на живота

на каменичани са съоръженията и помещенията за съхраняване на земеделската продукция и за отглеждане на домашните животни. Гувното (хармана) е най-равната част от стопанския двор, който до вършитбата обикновено се използва като ливада или заден стопански двор, а в навечерието на вършитбата специално се подготвя за нейното извършване. Със специален каменен ваяк се утъпква кръг с диаметър 10-12 метра в центъра на който се поставя стожерът, здрав дървен кол, стабилен набит в постоянно стоящ вдълбан камък, закрепен в земята.

Важни за каменичкото домакинство са „Пресека“, „Коша“ „Амбъра“. В тях се съхраняват зърнените храни - в „Пресека“ - житото, ечемика, овеса, слънчогледа, фасула, в „Коша“ - царевичата (моруза). Пресекът е приспособено за целта помещение от къщата или самостоятелно помещение, добре изолирано от влиянието на влагата, но с осигурена естествена вентилация. Брашната - пшеничено, царевично и триците се съхраняват в „Амбара“ - специално помещение от къщата или самостоятелно помещение, заедно с пресека. Царевичният кош е добре покрита и предпазена от валежите малка постройка, обкована с летви (целеници) на известно разстояние помежду им, с цел проветряване и сушене на мамулите (какалашките). Картофите и тиквите обикновено се съхраняват в зимниците заедно с туршиите, ракията, сиренето, изварата, кашкавала и др.

За отглеждането на животните каменичкото семейство е изграждало помещения, както за самите животни, така и за съхраняването на грубия фураж (храната). Помещението за отглеждането на говедата и конете са нарича кошара. Тя е топла, изолирана от външни влияния постройка в която има дървен „одър“ за говедата и ясли за тяхната храна и храната на конете.

Овците и козите зимуват в специално помещение - „поята“, като за агнетата и яретата се прегражда част от нея за отделянето им от майките и тяхното подхранване, която се нарича „буджак“. Към поятата обикновено има заграден двор, наричан „замет“, в който те лежат на открито при топли дни през пролетта и есента. През лятото за овцете се създават „егреци“ - заградени с тръни или „леси“²⁹ места по нивите и ливадите с цел тяхното наторяване.

Основна стопанска сграда за потребностите на животновъдството е и плевнята. В нея се съхраняват сламата, плевята и част от сеното. Тъй като обемите на сеното обикновено са по-големи,

значителна част от него се съхранява на открито във формата на „навилци“ (купи).

Дълги години Каменица се снабдявала с питейна вода главно от чешмата, която е изградена от М. Йотов през 1927 г. на малкото „площадче“, наречено „Сред село“. Сред село, заедно с чешмата, винаги е служило като основно средище за обществени прояви - събори, хора по празници и сватби, общи събрания, игри на децата, разходки на младежите. Освен от чешмата питейна вода е черпена от изворите „Стеваново кладенче“, „Извирка“, „Кленъе“, „Шопката“, които се намират на територията на селото. В дворовете на онези каменичани, чиито къщи са разположени в равнинната част на селото и близо до реката, са изкопани бунари (кладенци), които също дават качествена питейна вода.

В землището на Каменица, на два километра от селото, край пътя за с. Сенокос според преданията, преди около 150 години, е съществувала чешма построена от някой си турчин на име Река и наречена на неговото име „Рекийна чешма“. След преселване на селото водата не е била непосредствено ползвана от неговите жители. До 1946 г. са запазени някои елементи на чешмата като покривната плоча от около 2 кв.м, която е взета и поставена пред входа на сградата на кооперацията в селото. Запазени са и част от тръбите, по които е стигала водата от извора до пътя. През осемдесетте години водата от извора на „Рекийна чешма“ е каптирана, изграден е водопровод и селото е водоснабдено с хубава питейна вода.

Като основен източник за водопоя на животните от край време служат водите на бистрата каменичка река. Освен нея в землището на селото са изградени каменни корита, в които се събира водата от изворите, намиращи се между „Броячка“ и „Папрат“ и на „Вър“. Те са дело на преселилия се по покана на каменичани майстор каменар дядо Зарко от с. Гинци.

Важна роля в живота на селото са имали водениците, изградени по поречието на реката. Някога действащи, сега запустели и сринати, са водениците по поречието отгоре надолу: Мангюлова, Крайбулова, Модрина, Колажийна, Йочкулова, Голубова, Тодорецова, Потина, Кюркчина, Сотина, Гъргорчина, Везина, Вържина, Вунгерова.

В с. Каменица никога не е имало промишленост, никога не е създавана и развивана промишлена база поради липсата на

необходимите условия.

Като съставна част на материалната база на селото следва да се отбележат: дарака, казана, инструментите на занаятчиите - ковачи, дърводелци (тишлери), кожухари, общари, шивачи и др. Конкретно за развитието на занаятите и самите занаятчии става дума в следващата част на книгата.

Към материалната култура на селото трябва да се отнесат и обществените сгради и мостовете над реката. Три са обществените сгради, строени по различно време: на училището, на общината и на задругата. Те са били и най-големите и внушителни сгради в селото. Училището и общината са едноетажни, но изградени върху наклонен терен. Затова от югоизточната им страна се възприемат като двуетажни. Сградата на задругата е двуетажна, с едно помещение на първия етаж, използвано в определени години и като салонче, и с две стаи на втория етаж. И в днешно време, макар и занемарени, в процес на разрушаване тези сгради, заедно с двуетажните къщи представляват „визитката“ на селото.

През различно време двете части на селото и на землището, разделени от реката, са свързвани с три дървени моста, често отнасяни от реката при поройни дъждове. Горният и средният мостове вече не съществуват. Долният, построен с железобетонни конструкции, съвременен мост днес е единствената мостова връзка между двете половини на селото.

За слабо развитата материална култура и база на Каменица може да се съди и от следните факти: за първи път селото получава телефон през 1915 г.; за първи път се слуша радио чрез радиоапарат с батерии през 1941 г. Радиоапаратът е даден като подарък на училището от Министерството на просвещението - гр. София. Селото е електрофицирано през 1974 г., а през 1975 г. получава телевизор като подарък от Общинската скупщина в Димитровград (Цариброд); първият железен плуг за обработката на земята сменя дървеното рало през 1906 г.; първият грамофон е донесен от по-заможния каменичанин Тарайго през 1910 г.

Оскъдната материална база и култура на селото са едновременно показател и за равнището на неговото социално-икономическо развитие и за причините за това развитие. По силата на много обективни фактори: липса на открити минерални и енергийни ресурси, отдалечеността от пътища и пазари, малкото и неособено плодородна земя и на редица исторически обстоя-

телства, развитието на материалната база и култура на Каменица не е вървяло по възходяща линия през целия период на съществуването ѝ.

Напротив, в повечето периоди тя е в стагнация и застой, тенденцията към западане на селото става трайна. Потвърждава се от данните за изменението на сградния фонд и броя на домакинствата. През 1910 г. общият брой на домакинствата е 73³⁰, през 1921 г. броят на къщите е 63, през 1948 г. домакинствата са 76, през 1953 - 84, през 1961 г. - 82, през 1971 г. 65, за 1981 г. - 43³¹, а през 1996 г. са не повече от 25 домакинства.

Сградният фонд на селото като цяло днес е в окаяно състояние. Повечето от домовете, в които живеят по един или двама души, все още „стоят изправени“, макар и външно да са „посърнали“, все още са жизнени. Внушително е обаче числото на срутените къщи, от които са останали да стърчат само зидовете и на онези, които все още се държат, но са изоставени, неподдържани, запустели, обрасли с бурени и хросталаци.

Многозначителен е и фактът, че през последните 50 години новоизградените къщи са само няколко. Всичко това създава усещането за бавна, но необратима агония на селото.

Независимо от обусловената от редица фактори негативна тенденция в развитието на Каменица, до началото на упадък ѝ са живеели трудолюбиви и будни българи, въпреки оскъдните материални условия.

Бележки към част I

1. В по-стари времена, през Турското робство, когато е бил обособен Пиротски мутесарифлък, т. е. окръжен град, целия Царибродски район се е наричал „Висок“, а също и северопланинската част на самия Пиротски район. Вж. „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, Изд. „М.во на народното просвещение“, С., 1894 г.
2. К. Иречек, „История на българите“, изд. на Скоропечатница „К. Тулешков“, Търново, 1886, с. 8-9
3. Немски и австрийски пътеписи за Балканите - 15-16 в., стр. 35,48. С 1979. Съст. М. Йонев.
4. А. М. Селищев, Славянското население в Албаниа, изд. „Наука и изкуство“, С., 1981, с. 52, 58, 85, 208, 223.
5. Турски извори за българската история, Изд. БАН, т. II, с. 357, т. III, с. 155, т. V., с. 235.

6. Строежът на пътя Славия - Цариброд е започнат през 1908 г. от поручик Зографски (очевидно командир на гранично поделение). Бил е строг човек, с военни организаторски способности и е успял да организира височките селяни за построяването не само на този път, но и на военна пътека във Видлич - над Марин дол - до „Клюксин Зубер“ над с. Ръжана.

7. F. Kanitz. Donu Bulgarien und der Balkan - 1877. М. Миличевич, „Кралевина Сърбия 1884“.

8. Проучването е извършено от любителска археологическа група на Центъра за култура в Димитровград (Цариброд) в състав: Ср. Игов, Ч. Николов, В. Тодоров и Б. Николов.

9. Турски извори за българската история, т. II, с. 357, С.. Тимарът е вид спахилък (феодално владение, свързано с военни задължения към върховната власт), което има доход до 20 000 акчета. Другите два вида спахилъци, в зависимост от доходите са: зиамети от 20 000 до 10 000 доходи и хасове - с доход над 100 000 акчета.

10. „Акче“ - турска парична единица - дребна сребърна монета.

11. Желепкешани - лица, натоварени от властта със задължението да доставят определен брой овце за държавни нужди.

12. Турски извори за българската история, т. V, с. 155.

13. Поземлена войнушка бащина се нарича поземлен участък, освободен от данъчни задължения през XV - XVI век, които се определят от върховната власт за всеки войнук в замяна на възложените му тежки задължения към държавата.

14. Войнуци (войнугани) - категория зависимо население, натоварено с изпълнение на военнопомощни функции или с посменна работа в султанските конюшни. Войнуците, без изключение, са били християни - българи, сърби, гърци.

15. Макту - данъчно задължение във формата на определена глобална сума.

16. Турски извори за Българската история, т. V, с. 155

17. Черепите са изровени от каменичките жители Манол Сотиров (Къркчийски) и Сава Васев (Сарамандин), които имат имоти в тази местност.

18. Останките са намерени от Сава Васев и сина му Иван.

19. Вж. Приложения.

20. По сведения на Цв. Еленков около 1835 г. в тези гробища е бил погребан Кирко от Малиновия род, убит от турците.

21. По разказа на Райна Йоцева Маринова (баба Райна - съпруга на Тодор Йорданов Маринов от Йочкуловия род) последен от рода в тези гробища е погребан дедо Марин - бащата на Йордан. Асен Тодоров (Модрин) съобщава, че в Кожини гробища е бил погребан неговия дядо Младен.

22. Такива са остатъците от пояти в м. Модина ограня, Гувнища, Папрат, Броячка, Яловарник, Полице и др.

23. Вж. Приложения

24. По сведения на К. Дерманов, учител от Каменица, чул преданието от своя дядо.

25. Собственик на нивата, намерил монетата, е каменичкия жител Васил Ангелов (Пакалото)

26. Вж. Списък на населените места в Царство България, според преброяванията през 1880, 1887, 1892, 1900, 1905, 1910 г., Изд. на Главна дирекция на статистиката.

27. Във Висока често пъти и цялата къща се нарича „ижа“. Може би поради факта, че в далечното минало вместо къщи е имало постройки с едно помещение.

28. Бръча - керамичен съд с вместимост 20-40-60 л. подобен на гърнетата, но с две дръжки и широк отвор, използван за съхраняване на различни видове туршии, сирена, извара.

29. „Леса“ - част от дървена оградна конструкция.

30. „Списък на населените места в Царство България“, според преброяванията през 1880, 1884, 1892, 1900, 1905, 1910 години. Изд. на Главна дирекция на статистиката, С., 1910 г.

31. За данните от 1921, 1948, 1961, 1971, 1981 години вж. К. Ристич, - Димитровград и неговата планинска околнина (Географски проучвания), Б., 1985 г.

II КАМЕНИЧАНИ

Историята, даже и кратката историко-географска и социално-политическа справка за което и да е селище, както и да би била изследвана и написана, не би била вярна и пълна без разкриване на чертите и особеностите на неговото население. Каква би била Каменица, как би изглеждала тя без нейните чеда. Всичко, за което вече стана дума, е свързано с хората, които поколение след поколение са заселвали и живели в селото, създавали са го и са го развивали в зависимост от своите възможности и от обективните условия, страдали са и са се радвали в своя често пъти труден, но достоен човешки живот.

1. Какви и колко са били каменичани през вековете?

Преди всичко трябва да се отбележи, че каменичани, както и всички височани, са българи и носители на всички народопсихологически качества на българския народ. Принадлежността им към този народ е неоспорим в историческо и правно отношение факт. И ако подчертаваме този факт, то е поради обстоятелството, че повече от 70 години се намират, заедно със своите земи, извън пределите на българската държава.

В обикновени разговори, пък и в литературни писания, понякога хората от Висока са наричани „торлаци“ или „шопи“. Но категорично трябва да се подчертае, че самите височани никога не са се назовавали така. Населението от равнинната част на Северозападна България наистина нарича хората, живеещи в северните склонове на Западна Стара планина, в т.ч. и от Висока - „торлаци“. В същото време височани винаги са назовавали населяващите Берковско, Врачанско, Ломско, Михайловградско (Монтана) и др. „загорци“. Произходът на наименованието е ясен - за височани това са хора, които живеят „зад гората“, т.е. „зад планината“. На тази основа през турско робство селищата от този край са били в една „Нахия“ с название „Загорие“. Що се отнася до подчертани народопсихологически и диалектни особености, както и елементи в облеклото, които са общи за

населението в планинските и полупланинските части на Западна Стара планина - от Кулско, Белоградчишко до Берковско и оттам на юг до Трънско и Кюстендилско, те действително съществуват и заслужават специални научни изследвания. Характерни са и за населението на Цариградско (Димитровградско) и Босилеградско.

Много и различни са предпоставките и факторите, обусловили народопсихологическите, битовите и езиковите особености на височани, в т.ч. и каменичани. За съжаление няма доказани местни извори за произхода и историята на населението на Висока в далечните до славянски исторически времена. Но от общата история е известно, че Балканският полуостров е бил кръстопът и историческа пресечна точка на много древни племена и цивилизации.

Високът, макар и откъснат от главните пътища и градските центрове, не е бил изолиран от присъствието на римската, а след това и на византийската цивилизация. И сега се говори за наличието на белези от т.нар. римски етнос у всички балкански народи, в т.ч. и българския.

Безспорно решаваща роля за произхода и формирането на народопсихологията и етническото самосъзнание и самоопределение на височани, в т.ч. и каменичани, има идването на славяните и създаването на славянските държави и преди всичко на Българската държава. Славянският и по-конкретно славяно-българският произход на горновисочани е безспорен. Високът е бил включен в новосъздадената Славяно-българска държава в началото на IX в. През 809 г. българският владетел хан Крум предприема поход към Югозападните земи, населени със славяни. По сведения на византийския монах Теофан Изповедник¹ Сердика е била обсадена и превзета от Крум именно през тази година. Следователно и славянското население от Висока, както и от цялата област около Сердика, участва в процеса на създаването на българската народност като самостоятелна славянска народност още в неговото начало.

Самосъзнанието си за българска народностна принадлежност каменичани са съхранили и пренесли през вековете на турско робство, за да го изразят категорично още в първата година след Освобождението. Изчерпателните данни от статистическите преброявания на населението на България след Освобождението от турско робство показват, че в Каменица и други

височки села са живели повече от 99 процента българи и само 1 процент са показали друга народност². Според тези данни през 1880 г. 372 души са българи от всичко 375, а 3-ма румънци, които са били в Каменица по време на преброяването; през 1887 г. всички 388 души са били българи; през 1892 г. 398 души са българи от всичко 406 души, а 8 души - цигани; през 1900 г. всички 414 души са българи; през 1905 г. - 415 са българи, 1 - румънец и 2-ма с неустановена народност; през 1910 г. 415 са българи, а 1 - с неустановена народност.

Подобен е и народностният състав и на другите горновисочки села. По същество освен българи в Каменица постоянно жителство не са имали представители на други народности. Това личи убедително от горепосочените данни. Тримата румънци, преброени през 1880 г., са изчезнали през 1887 г.; от осемте цигани през 1892 г. през 1900 г. няма и следа. Очевидно става дума за временно пребиваващи в селото представители на други народности. Данните от преброяването през 1948 г. сочат, че всичките 365 жители на селото са българи.

В народностния състав на селото настъпват промени през последните 20-25 години. През 1981 г. от 87 души, общ брой на жителите на селото, 51 са се определили като българи, 27 като сърби и 9 като югославяни³. С други думи, от село с чисто български народностен състав селото вече има смесен състав. Тази промяна има своето убедително обяснение и се дължи на множество фактори.

Намаляването на относителния дял на българите е резултат на намаляването на абсолютния брой на живеещите в селото, което се дължи на миграцията на отделни единици и цели семейства и на намаляването на естествения прираст, на силно застарелия състав и неизбежно високата смъртност и нулева раждаемост. Появяването и нарастването на сръбският народностен компонент в състава, какъвто почти не е имало през 1948 г., се дължи главно на заселването на цели семейства от пиротските села, закупили опразнените къщи от изселените се каменичани. Що се отнася до 9-мата каменичани, обявили се за югославяни, те са българи, но са предпочели изкуствено въведената национална принадлежност „югославянин“ по различни съображения.

Говорът на каменичани се отнася към пограничните говори, които са относително обособена труппа сред западнобългарски-

те говори. Белезите, върху които се обособяват преходните говори, са второстепенни, придобити в по-късни етапи на развитие. Каменичкият, както и говорът на цялото население на Царибродско (Димитровградско), е почти същият говор, както на българското население от Кулско, Белоградчишко и Берковско, от Годечко, Драгоманско, Трънско, Босилеградско.

Диалектните особености на тези говори, обособилите ги фактори, както и отликите им от източните български говори, от книжовния български език и другите славянски езици са извън предмета и задачите на книгата. Ще отбележим само следното: всички български местни наречия, в т.ч. и нашето, както и българският книжовен език се отличават от другите славянски езици главно в членуването на съществителните и прилагателните имена и местоименията. Другата съществена отлика на българския език, включително и нашето наречие, е окончаването на презимената на „ов“ и „ин“. Много от личните имена от мъжки род, в обикновената им житейска употреба, окончават на „а“ и могат да бъдат приети за женски. Например Мита, Гоша, Бора. В действителност това са умалителните наименования, дадени в детската възраст на Димитър, Георги, Борис, но останали в употреба през целия им живот.

Презимената, окончавачи на „ине“ и „ини“, в много случаи са дадени по майчините имена или прекорите. Те се използват главно в житейското общуване, но по някой път се вписват и в документи.

В диалектния говор са запазени и остатъци от падежни форми. При съществителните имена от женски род се използват именителния падеж на „а“ и винителния на „у“. Например - „бистра вода“ от именителната форма преминава във винителна „напи се бистру воду“. Винителната форма приема службата и на дателен падеж „донесо воду“.

При членуването редица съществителни имена се склоняват в родителен, винителен и дателен падежи. Например: „донесе водуту“, „видо орлатога“, „узеше брататога войник“, „изпудише снауту“.

Изчезването на някои съгласни или преминаването им в други също е особеност на говора. С изключение на възгласите „иху“, „иха“ и възклицанието „ох“, х-то напълно изчезва. Не „хоро“, а „оро“, не „хилада“, а „илияда“. Съгласната „ф“ преминава във „в“ - вместо „кафе“ - „каве“, вместо „фурна“ - „вурня“, вместо

„фенер“ - „венер“. Налице е и преход на „щ“ в „ч“ - „нощ“ - „ноч“, „нешем“ - „нечем“⁴.

Върху нашия говор естествено влияние е оказал и сръбският език. В миналото поради близостта на българо-сръбската граница, а след 1920 г. поради присъединяването на Висока към Югославия.

Друга характерна особеност на височкия говор е богатството на синоними в речниковия фонд. Множество думи, особено глаголи и глаголни форми, имат еднакво съдържание, но по различен начин се акцентува върху него. Например, синоними на глагола „ручам“ (ям), в минало свършено време „наручал се“ са: найел се; напуцал се; намувал се; натепал се; нашмугал се; наплюскал се; напупал се; наджасал се. Синоними на глагола „пия“, в минало свършено време „напил се“ са: натрескал се; надрусал се; нашльокал се; нарезал се; насисал се. Най-често те се използват, за да подчертаят начина на извършеното действие и отношението към него.

Преброяването през 1905 г. установява, че основната част от каменичани са били родени в селото - 197 мъже и 155 жени, в друго населено място, но в същата община на Царибродско, са били родени 4 мъже и 33 жени, а в друг окръг на Царство България са били родени 6 мъже и 1 жена. Родени в Сърбия от жителите на Каменица през тази година са 1 мъж и 6 жени. По същество това са зет и снахи от долновисочките села, които са се намирали в пределите на Сърбия.

Вероизповеданието на каменичани през целия период на възникване на селото до най-нови времена е източноправославно. През 1893 всичките 210 мъже и 208 жени са изповядвали източно православната вяра. Тогава не са били регистрирани свободомислещи, но с годините такива са се появили и непрекъснато са се увеличавали. Религиозните вярвания силно са намалели и това е една от причините черквата да бъде изоставена, неподдържана, поради което почти е срината, въпреки че има определена стойност като исторически паметник. Между впрочем религиозността на каменичани никак не е била особено дълбока. Много от тях са изповядвали следното отношение към религията: „У Бога веруем, а у попа не!“ Отношението на каменичани и на всички височани към църквата ги сродява с еретичните религиозни учения като богомилството например.

Каменичани са трудолюбиви, будни и гостоприемни хора.

Пословичното им трудолюбие се е обусловило и от ограничените стопански ресурси и възможности, от отдалечеността и трудната достъпност до градовете и съответно до пазарите. За трудолюбието им красноречиво говорят и случаите, когато смъртта ги застига в разгара на полската работа⁵.

Силно е развито чувството за солидарност и взаимопомощ в труда и бита. Каменните постройки и огради, състоящи се от огромни камъни и каменни плочи, които и сега съществуват, са били възможни само благодарение на задружния труд. Ярکو свидетелство за това са постройките на общинската сграда и кооперацията (задругата), както и дървените мостове на реката. Особено внушителна и безкористна е взаимопомощта в случаите на беда и остра нужда. Възстановяването на половината село след споменатия пожар през 1887 г. е било възможно само благодарение на взаимопомощта. Цялото село се стича да гаси пожара на къщата на сем. Пенини, а след това събира жито, брашно и друга храна за изхранване на семейството, загубило не само дома, но и основната част от хранителните запаси. След пожара домът отново е построен с безкористната общоселска помощ, а семейството временно е подслонено в общинска постройка.

Освен този твърде показателен случай солидарността между каменичани има и други измерения. Когато невръстни деца и юноши остават сираци по време на войните, или в резултат на ранна смърт на родителите, или когато по силата на различни житейски превратности родителите не са в състояние да се грижат за тях, отговорността за отглеждането им поемат най-близките роднини, а ако няма такива - и други хора. Не един и два са случаите на действителни прояви на тази добродетел, присъща на южните славяни⁶. Почти цялото село се вдига и отива в околийския съд, за да защити несправедливо обвинен съселянин (В. Голубов), в резултат на което той е оправдан. Когато ожънатото жито или изсъхналото сено са застрашени от буря, всички, които са на полето и са попривършили работата, се притичват на помощ на изостаналите и особено на по-възрастните и немощните. Имало е много случаи на организирана помощ, особено от младежите, за своевременно извършване на полските работи на възрастни и войнишки семейства. Постоянна е взаимопомощта при доставката на дърва за огрев от планината, при докарването (свозенето) на снопите и сеното в

дворовете, при вършитбата.

Между каменичани отношенията разбира се, не са били идеални, при всички случаи гладки и хуманни. Не са липсвали свадите (карането) по най-различни поводи: за направена пакост в нивите и ливадите от животни, за макар и дребни присвоения и особено във връзка със семейната делба на имота. Стигало се е и до побоища, съдилища и все пак не конфликтите и дразгите са били основната черта на каменичани и техните отношения. Убити и осакатени в такива конфликти не се помнят.

В добрите времена на селото каменичани са били весел народ. Веселието се проявява не само по свадби, кръщенета и сборове, за които ще стане дума по-нататък, но и по най-обикновени празници. Основен негов израз са хората на „средсело“. В тях участва почти цялото село. Младите - неженени и женени, и средната възраст - на хората. Възрастните са публиката, децата или подражават на игрохорците, или си играят на гоненица, като непрекъснато се провират между хваналите за ръце играчи.

Каменичани са не само веселящи, но имат и силно развит усет за хумор. Те са шегаджии и закачливи. Много обичат да си погаждат номера, които предизвикват смях и да се надсмиват над собствените си глупости. Тази народностна черта може да се види нагледно в поговорките - народни творения на височани като цяло. В тези поговорки се казва, че нашенецът „с ложичу куса, а с дръжкучу очи вади“, „ижучу покрил със сламу, а кочинучу с керемиде“, „на пут ко звънъц, у дом ко теньц“, „ем шуто, ем боде“, „заради одну бълу църгучу че запали“, „Башу си нема, а за деду питуе“, „Уз туртучу сака и погачу“, „Вика (плаче) на чужда гробища“...⁷

За „философски“ спокойното и насмешливо отношение, към проблеми и загуби, убедително свидетелствува следния диалог между съселяни - народно творение, популярно и в Търнския край:

- Куме, вярно ли ти вълкът ягне отнесъл?
- Епа отнесе га, нече да донесе.
- Епа ти търча ли по ънега?
- Епа по ънега та, нема пред ънега.
- Па ока ли му?
- Па ока му, нема песну да му поием.
- Епа у горучу ли го отнесе?

- Епа у горучу, та нема у църкву да го носи.

- Йедно ли ти ягне отнесе?

- Епа йедно, он не йе поп да носи дисази.

Гостоприемството е другата отличителна черта на каменичани, присъща на българския и на всички славянски народи. Гостуването не само по събори, но и по други най-различни поводи се превръща в празник за каменичкото семейство. Най-добрата гозба (манджа), най-новата постилка и завивка, най-голямото внимание и почит са за гостенина - независимо дали е роднина, близък, познат или непознат. Нещо повече, старанието за доброто посрещане на по-непознатите е било по-голямо. За каменичкия дом е било въпрос на чест да се покани и приеме новодошлия в селото. Имало е не един случай на надпревара - кой да го покани и приеме най-напред.

Численото изменение на каменичаните през годините не е еднопосочно. Има периоди на постепенно, но неотклонно увеличаване и периоди на стагнация и намаляване. За този процес до Освобождението от турско робство няма данни от статистически преброявания. В периода след Освобождението числото на каменичани се изменя, както следва: 1880 - 375 души, 1887 - 388 д., през 1892 - 406 д., през 1900 г. - 414 д., 1905 г. - 418 д., 1910 г. - 416 д., 1930 г. - 377 д. Преброяването през 1948 г. установява 365 д., 1953 г. - 346 д., 1961 г. - 263 д., 1971 г. - 182 д., 1981 г. - 98 д., 1991 г. - 61 д., 1995 г. - 26 д.⁸

Посочените резултати от преброяванията разкриват като обща тенденция численото намаляване на жителите на Каменица през столетието след Освобождението от турско робство. Тази тенденция се обуславя от редица обективни фактори. Преди всичко числеността на каменичани се е определяла от естествения им прираст. Първите 20 години след Освобождението раждаемостта е била висока. През периода 1881-1898 г. в селото са били родени общо 281 души. За съжаление не разполагаме с данни за смъртността през същия период, за да се види естественият прираст. Но през следващите 1899-1920 г. смъртността е била значителна - починали са общо 173 души. Най-значителният през всичките тези години е социално-икономическият фактор. Ограничените възможности за интензивно земеделие при пълно отсъствие на индустриално развитие и перспективата за такова развитие са заставяли отделни членове на семействата и цели семейства да търсят поминък в други краища.

Войните, главно Балканската - 1912 г., Междусъюзническата - 1913 г., и Първата световна война (1915-1919 г.) също са влияели отрицателно върху числеността на каменичани - не само със загиналите в тези войни, но и с намаляване на раждаемостта и увеличаване на смъртността по време на тези войни. Болестите, в т.ч. епидемиите, силно са намалявали естествения прираст на населението. Има сведения, че във Висока преди 150 години е върлувала чумна епидемия. Във войните от 1912 до 1915 г. са убити 9 каменичани като войници от 25-и Драгомански полк. Има убити и в други военни поделения от българската армия.

Численото намаляване на жителите на селото в най-голяма степен се е дължало на миграция.

Между най-съществените и силно действащи причини за изселването на каменичани е крайграничното местоположение на Каменица и на всички височки села. Особено сложен и труден става животът в периодите на силно влошени отношения между България и Сърбия - респективно Югославия. Подчертано и значително влияние върху тези процеси е имало отделянето на Каменица от майката родина (България) през 1920 г., връщането ѝ в границите на България 1941-1945 г., и повторното ѝ включване в Югославия след 1945 г.

Комплексното въздействие на посочените фактори е породило три по-крупни вълни на преселване и напускане на селото. Първата е в периода 1900-1920 г., втората - 1941-1947 г. и третата - 1948-1960 г. След 1920 г. отделни каменичани и цели семейства търсят препитанието си както в Цариброд, така и в Пирот, а също напускат селото и се заселват в София, Кутловица (Фердинад, Михайловград, Монтана), Берковица, Оряховско.

Както се вижда от горепосочените данни, драстичното намаляване на жителите на Каменица е в периода след 1955-1960 г. до днешни дни. От 365 души през 1948 г. през 1981 г. те са намалели на 98 души и през 1995 г. - на 26 души. В това число се включват и преселилите се в Каменица семейства от други селища. От всичко 46 домакинства през 1985 г. 17 са имали по един член, 20 домакинство - по 2-ма, 5 домакинства по 3-ма, 2 домакинства по 4 члена, 1 домакинство с 5 члена и 1 домакинство с 6 члена.

Още по-силно изпъква постоянното намаляване на жителите на Каменица, когато се сравни днешният числен състав на домакинствата с този в началото на века. През 1910 г. например, с един член не е имало домакинство, с 2 и 3 са били 4 домакин-

ства, с 4 - 8 домакинства, с 5 - 11 домакинства, с 6 и 7 члена - 12 домакинства, с 8 члена - 6 домакинства, с 9 члена - 7 домакинства, с 10 и 11 члена - 2 домакинства.

В периода 1948-1984 г. числеността на каменичани е намаляла общо с 274 души. През този период са се изселили 35 домакинства, а 11 домакинства от други селища са се преселили в Каменица. През същия период са починали 108 души, а 166 са се изселили главно в други селища на Югославия и в България. В Пирот са се преселили 37 човека, в Белград - 18 д., в Ниш - 13 д., в Панчево - 5 д., Скопие - 3-ма, по 2-ма в Майденпек, Загреб, Смедерево и Славина и по 1 в Сараево, Кикинда, Куршумлия, Любляна, Сомбор, Рашка, Нови сад, Вършац, Бор, Кладово, Мостар, Заячар и в други села: Изатовци, Суви дол, Ковин, Брайковци, Звонци, Бечей, Пъскашия, Желюша.

В България през този период са се преселили общо 91 човека, от които в Михайловград - 1, в Пловдив - 1, в Берковица - 4, в Русе - 4, в Търговище - 1, а останалите - в София. В Холандия се е установил 1 човек, в Америка - 2 души и в Швеция - 1 човек.

Обезлюдяването на селата е процес, характерен за целия Горен Висок. Миграцията през периода 1948-1970 г. има следните конкретни измерения според резултатите на едно изследване, проведено в селата Д. Криводол, Г. Криводол, Вълковия⁹.

Долни Криводол през 1948 г. е имал 216 жители, през 1953 г. - 205 жители, през 1961 г. - 156, а през 1965 - само 134. През 1965 г. селото е имало само 8 деца до 7-годишна възраст. Положението на Горни Криводол е същото: през 1948 г. то е наброявало 454 жители, 1953 г. - 413, 1961 г. - 156, а през 1969 г. - само 96. Вълковия според сведенията на Чирич е имала преселници: в Делчево (Македония) - 1 жител, в Скопие - 8, в Чаковец (Хърватско) - 1, в Загреб - 1, в Ниш - 3, в Пирот - 7, в Белград - 6, в Димитровград - 15-20 жители, в Смедеревска паланка - 1 ж., Тетово - 1. В България, след 1918 г. са се заселили 10 семейства, а след Втората световна война - 20 семейства. През учебната 1943/1944 г. са работили двама учители (Крум Тасев и Стефан Балакчиев) с 82 ученика, а през 1970 г. селото вече не е имало училище. Същото положение е и в Болевдол.

През последните 20 години селата в Горни Висок нямат училища - също красноречив показател за обезлюдяването. След 1970 г. процесът продължава със същите темпове, но в днешно време в Горно Височките села средният общ брой на жителите

е около 30 души, предимно над 60-годишна възраст.

Обезлюдяването се дължи и на късното изграждане на пътищата и закъснялото електрифициране на селата. Около 1974 г. те получават електричество, направен е и пътят Димитровград - Вълковия - Д. Криводол, но положението не се променя. Новосъздадените домакинства в градовете, където се настаняват височани, вече имат изградени къщи, купени жилища, много от членовете на домакинствата са трудово заети, а децата се учат.

По-добрите условия на живот в градовете, отсъствието на промишленост във Висока, западането на селското стопанство, силно застарелият възрастов състав, както и крайграничното местоположение на селата превръщат този процес в необратим.

2. Родословието, родовете и фамилияте в с. Каменица

До днешен ден никой не е изучавал цялото родословие в с. Каменица, няма събрани и публикувани данни за всички родове, фамилии и родословните дървета. Това обстоятелство естествено затруднява разкриването на родовите корени в далечното минало. И все пак съхранената до днешни дни родова памет създава добри възможности да се проследи, в отделни случаи и до два века и половина назад, родословното дърво на повечето от 78-те семейства, колкото те са съществували до 1948 г.

Подходът и описанието на родовете в с. Каменица се основават на няколко предварително уточнени изисквания и правила. Родословното дърво се проследява от имената на основателите на рода, за които родовата памет е съхранила информация, до последните родени в Каменица потомци, независимо къде живеят днес. Много важно и интересно е да се разкаже по-подробно за живота на родовете и отделните им членове, да се проследи тяхната съдба. Но ние се ограничаваме само с изреждане на имената и евентуално на местожителството им, когато са напуснали селото, както и за професията им. Всички тези ограничения се налагат от недостига на информация за имената и съдбата на потомците на отдавна изселили се каменичани.

Родовете и фамилияте са назовани с наименованията, както са популярни и известни в по-ново време - примерно от началото на настоящия век до наши дни и които се знаят от всички живи каменичани и днес. Когато отделните родове и фамилии са разклонения на по-стари родове и са получили нови наимено-

вания, се посочват и те, както и връзките между отделните разклонения. Подчертава се, доста условно, кои родове са стари, местни, за кои няма информация, кога техните основатели са се заселили в Каменица и кои по-късно са се заселили. Възможно е такава информация да има, но за съжаление авторите не разполагат с нея, особено за първите заселници, които могат да се приемат за основатели на селото. Родовете и фамилияте се разглеждат по азбучен ред на наименованията им. Когато наименованието произлиза от името на най-старите родоначалници и в същото време родът има и прякор, се посочват и двете, като подреждането става по названието, което е по-популярно.

Названията на родовете и фамилияте имат различен произход. При по-старите и по-големите родове те произтичат от името, презимето, прякора или упражнявания занаят. Разклоненията на по-крупните родове или отделните фамилии в тях носят най-често имената на най-старите им членове и то не само на мъжете, а в отделни случаи и на жените. Разклоненията от родовете и фамилияте обикновено получават ново име в сравнение с по-големия род след разпадането на родовата структура. Интерес представляват произходът и значението на прякорите, дали името на рода, родовото разклонение или фамилията. Но засега остават вън от ползването и предмета на публикацията.

В съответствие с означения подход и приети критерии ще бъдат описани накратко родословните дървета на всички каменички родове, родови разклонения и фамилии с местожителство в селото през различни години на XX век. Те са: Айдинови, Банджлови, Беличови, Бечини, Варавунови, Васицини, Везини, Вератови, Вунгеррови, Върджини, Гинчани, Голубови, Гьргорчини, Данаилови, Дживлини, Динчарови, Дунини, Йоцкини, Йорданови, Йоцеви, Кайбулови, Кечини, Кишини, Ковалини, Коладжийни, Кристини, Кюркчиини, Манчесови, Модрини, Монини, Мулини, Никини (Талангодови), Нинкарини, Панини, Пакшини, Папалейни, Паргъомови, Пенини, Пешевци, Пешини, Потини, Пръшкуллови, Рилини, Росини, Ружини, Сарамандини, Станишеви, Стеваночкови, Талини, Тарайогови, Тодорецови, Шенини, Шилини, Цуранини, Чанчурини, Чобанови, Чучулянови, Яшарови¹⁰.

Една част от тези наименования обозначават по-крупни родове с по няколко техни разклонения, а другата част обозначават отделни родови разклонения, даже и семейства, но така са

известни от последните десетилетия.

Айдинови - Това е разклонение на по-стария и голям род Велчеви. Другите разклонения на този род, които се описват отделно, са: Никини (Талангодови) и Данаилови. Основател на рода е Велча - живял приблизително през 1800-1875 г. Неговият син Анто дал началото на трите му разклонения. Гера (Айдин) имал двама сина: Тодор, Петър и три дъщери: Шута, Лина и Цена.

Банджилови - Това е разклонение на по-големия род Кечини, с родоначалник Сава - роден приблизително през 1780 г. Той имал син Панча. Синът на Панча - Петър, имал трима сина: Лича, Георги (преселил се в София), Санда останал в Каменица и две дъщери: Лозанка и Тинка.

Беличови - Наименованието идва от прякора на Бела „Белич“, с баща Мана. Белич има един син - Петър, и дъщери: Зойна, Симка и Йорда. Петър има един син - Георги, и една дъщеря - Цена. Георги от своя страна има двама сина: Йеленко (Ленко), (преселил се в Св. Никола - Македония); Павел - живеещ в Ротердам, Холандия, и една дъщеря - Божидара (Жана), (преселила се в Бор). Този род е свързан с рода Везини.

Бечини - Основател на рода е Петър (Беча), роден през 1830 г. Знае се, че неговият баща се е казвал Рангел и бил роден през 1790 г. Петър има двама сина: Милан и Васил, загинал през Първата световна война. Васил има син Виден (Давидко), преселил се в София. Милан има трима сина: Иван, Асен, Никифор, и една дъщеря Миланка. Асен има един син Томислав и една дъщеря Миланка, (преселили се в Пирот).

Варавунови - (Наричани са още и Гьоргови по името на родоначалника им Гьорго.) Гьорго имал един син - Наца, а той - двама сина: Ранча и Гьорго. Синът на Ранча - Йоца, имал двама сина - Зарко и Миша, и две дъщери - Йелена и Йеврушина. Зарко има един син - Драголюб - преселил се в Цариброд, и четири дъщери - Дарина, Мира, Стойна и Лена.

Васицини - Това семейство се е преселило от Росомач в Каменица през 1920 г. Васил (Васица) е имал четири сина, от които само Йордан и дъщеря му Добринка се преселват с него. Йордан има един син Миле преселил се в Слезерево и една дъщеря Лиляна - преселила се в Белград.

Везини - Това е стар каменишки род. Най-стария известен член на този род е Алекси - с двама сина: Илия и Йосиф. Илия имал двама сина: Крум (преселил се в Белград) и Димитър и

дъщеря Мара (преселила се в София). Димитър от своя страна има син: Драголюб (преселил се в гр. Скопие), Аника (преселила се в гр. Ниш). Костадин има син - Милорад и дъщеря - Дафинка (преселила се в София).

Вератови - Основоположник на тази фамилия е Мана Вератов. Неговият син Гаврил има две дъщери: Дара и Лена.

Вунгерови - Най-стария известен член на тази фамилия е Георги. Негови синове са: Илия (преселил се в София), Пера и Никола. Пера има двама сина: Мила и Любчо, а Никола има двама сина - Георги и х.

Вържини - Най-стария известен член на тази фамилия е Тодор (наречен Бебелия). Той има син Асен и дъщери: Младенка и Слободанка. Асен има двама сина: Величко (преселил се в гр. Пирот) и Митко (преселил се последователно в гр. Русе - България и в Белград).

Гинчани - Преселници от с. Гинци. Родоначалник на фамилията е Зарко. Зарко има син - Стойко и две дъщери: Каменка и Станка. Стойко (преселил се в София) има двама сина: Манол и Велин и една дъщеря Гафинка. В дома на Зарко Гински се преселва семейството на Пера от Сенокос със синовете си: Лeko (преселил се в Пиротско) и Никола (преселил се в София).

Голубови - Един от старите и големи каменишки родове с две внушителни разклонения. Родоначалник на тази фамилия е Голуб. Той имал четири сина и три дъщери. Синовете му: Георги и Тошо дават началото на две разклонения, а Йона и Коста са се изселили в Драгоман и Цариброд. Георги (Джора) има син Атанас (Бечко) и две дъщери: Панка и Роза. Бечко има двама сина: Асен и Новко и две дъщери: Зойка и Кирда. Асен има един син Георги (преселил се в Куршумлия). Другото разклонение на Тоша Голубов се продължава от двамата му сина: Владимир и Иван и дъщеря Каменка. Владимир има един син Васил, а той дъщеря Евтимия (преселили се в Берковица). Иван има син Георги (преселил се и живее в София) и четири дъщери: Марика, Боянка, Надежда и Цветана.

Гьргорчини - Голям род с родоначалник Григор. Той имал пет сина: Петър, Нацко, Борис, Спасен, Георги и една дъщеря Кирда. Петър има двама сина: Григор (преселил се в София) и Иван (преселил се в Пирот) и три дъщери: Пиринка, Лиляна и Славка. Нацко се е преселил в София. Борис има един син Петър и две дъщери: Дара и Гравка. Петър се е преселил в Лесковачко.

Спасен има двама сина: Сретен (преселил се в Щип), и Игнат и дъщеря Душанка (преселили се в Пирот).

Данаилови - Това е едно от разклоненията на споменатия вече род - Велчеви. Данаилови са продължители на рода на втория Велча. Освен Данаил той е имал още един син - Власакия и дъщеря Шута. Данаил има двама сина: Борис и Гера. Борис - също има двама сина - Иван и Мила, а Гера: син - Аца и дъщеря - Зорка (преселила се в Пирот). Власакия (преселил се в Славиня) има двама сина: Тодор (преселил се в Ниш), Сава (преселил се в Пирот) и дъщеря Парка.

Дживлини - От известните членове на фамилията най-възрастният е Манча. Неговият син Христо има двама сина: Асен (преселил се в София) и Иван (преселил се в Пирот). Асен има една дъщеря - Лепа, а Иван дъщеря Миряна.

Динчарови - Известни от тази фамилия са: Динчо и синът му Петър (преселили се в Ловешко). Петър има двама сина: Младен, Гена и една дъщеря - Мария.

Дунини - Родоначалник на тази фамилия е Белчо Иванов, живял през 1830 и 1870 г. Неговият син Рангел има двама сина: Делча и Георги. Делча имал петима синове: Сава и Ганча са починали като деца, Радко (живее в Каменица), Пера (преселил се в Ниш) и Никола (преселил се в София). От тях - Радко има една дъщеря - Росица и син Иван, преселил се в Панчево. Георги имал трима сина: Арахангел (преселил се в София), Цветан, Ангел и две дъщери: Дока и Лиляна.

Йорданови - Разклонение от големия и стар каменички род Йочкулови. Основателят на Йочкуловия род се казвал Гьорго - род. приблизително към 1700 г. Той има четирима сина: Божко, Марин, Никола и Нея. Йорданови са наследници на Марин, който имал трима сина: Йордан, Алекси и Коста. Лека е дал началото на родовото разклонение - Кишини. Коста се преселил в София и дал началото на свой род. Йордан има двама сина: Тодор и Васил (Ваца) и една дъщеря - Коца. Тодор има трима сина: Михаил и Костадин (преселили се в София), Генади (преселил се в Цариброд) и една дъщеря - Йорда (преселила се в София). Костадин има двама сина: Момчил и Томислав и една дъщеря - Христина - всички преселили се в София. Генади има двама сина: Тодор (преселил се в Лебане) и Миле (живущ в Димитровград).

Йоцеви - Родоначалникът на тази фамилия е Йоца, брат на

Григор (Гьргорча). Йоца има трима сина: Петър (преселил се в София), Данча и Малин - двамата останали в Каменица. Данчо има син Иван (преселил се в Белград) и дъщеря - Верица (преселила се в Пирот).

Йоцкини - Преселници от с. Сенокос. Глава на семейството е Йоца със синовете си Петър и Виден. Виден има четири сина: Кръсто (преселил се с родителите си в Пирот), Софрони и Боян (преселили се в Русе) и Симеон (преселил се в Пирот).

Кайбулови - Фамилия от големия и стар каменички род Мангьолови. Мангьол (брат на родоначалника на рода Велчеви) имал двама сина: Роса и Камен. Кайбулови се нарича фамилията на Камен, който имал син Стоян и дъщеря Ружа. Стоян има един син - Сретен (живее в Княжевац) и две дъщери: Радка (живее в София) и Павлина (живее в Светозарево).

Кечини - Стар род с основател Сава (род. около 1780 г.). Той има трима сина: Йован, Никола и Боно. Йован е родител на двама сина: Йоца и Санда. Йоца има синове - Асен (преселил се в Берковица) и Александър. Никола е родител на Ваца (призетил се в Чучуляновия род) и на Ангелакия. Последния има син Борис и дъщеря Олга. Син на Борис е Васил (Пакалото), който има дъщери: Милена и Цветана. Боно има синове Петър (преселил се в Цариброд), Никола и Иван.

Кишини - Това е разклонение от Йочкуловия род, с родоначалник Алекси - син на Марин Йочкулов. Лека имал един син - Димитър и две дъщери: Стойка и Люба. Димитър има двама сина: Рангел и Кирил (преселил се в София) и три дъщери: Мара, Милка и Виолета. Рангел има един син - Йордан и две дъщери: Снежана и Рада.

Ковалини - Това е разклонение от по-големия род Кюркчиини. Родоначалник на тази фамилия е Рангел (роден около 1830 г.). Той имал един син Камен и две дъщери: Йорданка и Марушка. Камен има трима сина: Иван, Борис и Никола и две дъщери: Костадинка и Лина. Иван има четири сина: Митко (преселил се в София), Василко, Величко, Цветан (преселил се в Ниш) и една дъщеря - Райна. Никола има двама сина: Санда (преселил се в Ниш) и Ратко (преселил се в Цариброд).

Коладжиини - Тази фамилия е разклонение от рода Йокини. Основател на фамилията е Никола (Коладжа), син на Рангел. Никола има един син - Желязко. Негови синове са: Рангел, Петър, Сава и Миле. Петър се е преселил в Канада, а Сава и

Миле в Белград.

Кристини - Криста-преселник от Сенокос. Имал един син - Мирко и две дъщери: Вета и Дока.

Кюрчкини - Това е един от старите и най-големи родове с основатели Цветко и Васко (внуци на Гьорго - живял около 1700 г.). Името идва от упражнявания кюркчийски занаят. Васко е имал четирима сина: Рангел, Ленко, Мито и Апостол. Мито е родоначалник на фамилията Кюркчини - Драгомирови и Кюркчини - Сотини. Рангел е родоначалник на фамилията Ковалини, а Апостол - на Потини.

Мито е имал трима сина: Манчо, Коста, Драгомир и две дъщери: Кева и Милка. Коста има син Сотир (неговата фамилия се нарича още Сотини), син Делчо и дъщеря Райна. Драгомир има трима сина: Михаил (преселил се в Пловдив), Веско и Никола (преселил се в Пирот). Михаил има двама сина: Костадин (преселил се в София) и Божидар (преселил се в Пловдив). Веско има двама сина: Аспарух и Нацко и пет дъщери: Мара, Павлина, Галина, Кристина и Лалка.

Манчесови - Този род се е преселил в Голяма Кутловица (дн. Монтана). Най-старият известен представител от този род е Ленко Манчесов, а негови сина са: Герман и Асен.

Модрини - Голям клон от по-големия род Йокини. Основател на фамилията е Младен. Фамилията носи името на съпругата му Модра. Синът на Младен - Тодор е имал шест сина: Димитър, Никола, Григор, Делча, Станко, Асен и дъщеря Цека. От тях - Димитър има двама сина: Любен (преселил се в Свилайнац) и Никола (преселил се в София); Никола има една дъщеря - Добринка; Григор (Гърга) има: един син Тодор (преселил се в София) и две дъщери: Милованка (Мака - преселила се в Рашка) и Радка (преселила се в Цариброд). Делчо има трима сина Сава, Теофил и Томислав (преселили се в София) и четири дъщери: Графинка (преселила се в София), Ягода и Валентина (преселили се в Загреб) и Снежана (преселила се в Белград); Станко има двама сина: Нацко (преселил се в Русе), Милош и дъщеря Павлина (преселили се в София); Асен има двама сина: Георги (преселил се в София) Никола и дъщеря - Троянка (преселила се в Белград). Никола има син - Георги.

Монини - Основател на този род е поп Петър. Неговият наследник - Йосиф има трима сина: Найден, Станко и Иван. Найден има двама сина: Радослав (преселил се в София), Петър и две

дъщери: Троянка и Гена. Станко има двама сина: Бисер (преселил се в Цариброд) и Георги (преселил се в Габрово) и две дъщери: Цена (преселила се в Цариброд) и Горка (преселила се в София). Иван (преселил се в София) има трима сина: Йосиф, Петър и Костадин. Към този род е и фамилията на Миша и Монин със син Тодор и дъщери: Боринка и Младенка.

Мулини - Родовият им корен е от Пазарджишко. От по-старите поколения на рода са известни: Ига-хайдутин и брат му Сава. Продължител на рода е Дерман Мулин. Тай има двама сина: Костадин (преселил се в Цариброд) и Герго и една дъщеря - Цветанка (преселила се в Пазарджик). Костадин има две дъщери: Милена и Лиляна. Герго има син - Костадин (преселил се в Зайчар) и дъщеря - Гена (преселила се в Ниш).

Никини - (Талангододи) - Голямо разклонение на стария каменички род Велчеви, с родоначалник на фамилията Никола (Ника). Той има трима сина: Коца, Асен, Мита и една дъщеря - Дежа. Коца има четири сина: Герман (преселил се в с. Елешница, Софийско), Цветан (със син - Велин), Васил и Тошко (преселили се в Цариброд) и една дъщеря - Деяна (преселила се в София). Асен има син - Богдан и дъщеря - Юла (преселили се в Ниш!). Мита има двама сина: Венко и Новко (преселил се в Любляна) и две дъщери: Райна (преселила се в Пирот) и Деса (преселила се в Цариброд).

Нинкарини - Фамилия от големия род Йокини с родоначалник - Апостол. Неговият син - Алекса е имал двама сина: Милан и Тодор и четири дъщери: Роза, Николина, Мица и Симка. Тодор има един син - Никола (преселил се в Цариброд) и три дъщери: Цветана (преселила се в Берковица), Малинка и Верка.

Панини - От фамилията са известни Гера Панин и Цурана - негова сестра. Цурана има един син - Кола, а той има син Драган и дъщери Ана (преселила си в Пирот) и Миряна.

Пакшини - Тази фамилия е преселена от с. Сенокос. Симо Пашкин има двама сина: Сандо и Станмир и дъщери: Лена, Бранка и Гана. Сандо има двама сина: Костадин (преселил се в Пирот), Тошко (преселил се в Крагуевац) и две дъщери: Данка и Верка (преселили се в София). Костадин има една дъщеря - Летка.

Папалеини¹¹ (Качурови) - Родоначалник на тази фамилия е Камен (Качур). Той има един син Кирил и три дъщери: Симка, Севда и Надинка. Кирил има два сина: Никола (преселил се в

Ниш) и Деско.

Паргъомови - От известните членове на тази фамилия най-старият е Минча. Неговият син Петър (Перча), има два сина: Георги и Рангел и дъщеря - Елена (преселила се в София). Георги има две дъщери: Лилия и Райна (преселили се в София). Рангел има също две дъщери: Павлина (преселила се в Германия) и Лена (преселила се в Ниш).

Пенини - Мита Пенин има трима сина: Тошко (преселил се в Цариград), Величко и Венко (преселили се във вътрешността на Сърбия).

Пешевци - Основател на тази фамилия е Димитър - (Терзията) - преселник от с. Гнилян, Пиротско. Той има един син - Васил и една дъщеря - Цветана - (преселили се в София).

Пешини - Основател на тази фамилия е Гака. Той има трима сина: Алекси, Костадин и Нацко (преселили се в София) и две дъщери: Младенка и Цура. Алекси (Лека) има един син - Иван и три дъщери: Слава, Райна и Адриана.

Потини - Това е разклонение от Кюркчиния род. Апостол (Пота) имал син - Ставри. Ставри имал трима сина: Никола, Пера, Тошко (преселил се в София) и една дъщеря - Горка. Никола има син - Борислав и дъщеря - Дафина. Пера има двама сина: Траян и Мирко, Тошко има една дъщеря Любинка.

Пръшкулови - Едно от разклоненията на стария и голям род Пръшкулови - Малинови. Синът на Пръшкул - Малин е имал син Кирко от който тръгва родословието на това разклонение. То се продължава от Панчо, чийто наследник е Еленко, който има синове Ваца и Борис и дъщери Цура и Мара. Борис има синове - Цветан (преселил се в Цариград), Георги (преселил се в Сплит) и дъщери - Лена и Олга.

Рилини - Тази фамилия е от рода Йокини с родоначалник Христо - „Риля“. Той имал един син - Димитър (Миша). Димитър има шест дъщери: Венета, Радка, Милица, Милка, Павлина, Любица.

Росини - Това е разклонение от големия род Мангъолови. Роса е син на Мана (Мангъл) и има син - Перча, а неговият син е Илия (Личко). Илия има син - Александър и дъщеря - Словенка (преселили се в София).

Ружини - Фамилията идва от името на дъщерята на Камен Мангъолов - Ружа. Заедно със съпруга си - Алекси тя има четири сина: Желязко, Митко (преселил се в Загреб), Величко и Богдан

(преселили се в София) и една дъщеря - Лина. Желязко има един син - Веселин (преселил се в с. Извор, Софийско) и една дъщеря - Вета (преселила се в Пирот).

Сарамандини (Левини) - От най-старите членове на тази фамилия са известни братята Йоца и Х. Йоца е имал син Петър и дъщери - Райна и Милка. Братът на Йоца е имал дъщеря Совикья. От първия си брак с Драгомир Гогов тя има син Велин, преселил се в Белград. От втория брак с Георги има синове - Коца, Санда, Сава, Младен преселил се в Монтана (Михайовград), Спас преселил се във Войводина и дъщеря - Милица.

Сотирови (Сотини) - Това е разклонение от големия род Кюркчинии. Сотир е син на Коста, внук на Мито Кюркчията. Сотир има трима сина: Нацко (преселил се в София), Асен и Манол и една дъщеря - Надежда. Асен има трима сина: Васил, Младен (преселили се в Пирот), Ангел (преселил се в Белград) и дъщеря - Милованка. Манол има три сина: Богдан (преселил се в Белград), Иван (преселил се в Панчево), Сота (преселил се в Сараево) и една дъщеря - Лиляна (преселила се в Цариград).

Станишини - Перча и Нацко - фамилия, преселила се в Монтана след 1920 г. Сестра на Петър е Дука Тодорецова.

Стеваначкови - Фамилия преселила се в с. Хайредин, Оряховско. Стеваначко има двама сина: Велко и Костадин и две дъщери: Даца и Бранка.

Талини - Тала и двете ѝ дъщери: Мица (преселила се в Пирот) и Станка. Станка има една дъщеря -

Тарайгови - Фамилия, преселила се в Монтана. Основател на рода е Мита Тарайгов. Той има един син - Александър и дъщеря - Божидарка.

Тодорецови - Тодор (Тодорец) има синове Иван и Васил и дъщери Джунка и Панка. Иван има четири сина: Тодор (преселил се в София), Ангел, Асен, Любчо и две дъщери: Верка и Траянка. Васил има четири сина: Иван, Димитър и Величко (преселили се в София) и Павел.

Шенини - това е разклонение от големия род - Малинови - Киркови. Освен Панча Кирко е имал син Мана, а той - синове: Перча и Александър (Дандия). Перча имал един син - Кирил, а Александър - четири сина: Арсен (Расенко), Димитър (живее в Ниш), Борислав (Живее в София), Ангел (живее в Пирот) и една дъщеря - Костадинка.

Шпирини - фамилия, свързана с рода Ковалини. Шпира има

един син Павел, който се е преселил в Белград и три дъщери: Тодорка, Младенка и Дена, преселили се в Росомач.

Чанчурини - Арса има един син - Спас (преселил се в Ниш) и четири дъщери: Дежа, Коца (преселила се в Ниш), Ката и Олга (преселили се в Цариброд).

Чобанови - Това е фамилия от Малиновия род. Чобан има дъщеря - Роза, която със съпруга си - Тодор Мадов от Сенокос има трима сина: Герго, Димитър, Александър и дъщеря - Сови-к्या. Герго има син - Векослав и дъщеря - Вида. Димитър се преселил в Пирот, а Александър в София.

Чучулянови - Йото, има дъщери: Тица и Цека. Тица с Ваца (от Кечиния род) имат синове: Делчо (преселил се в София), и Асен (преселил се в Белград) и дъщери - Яворинка и Лена. Делчо има син Милорад и дъщеря Татяна.

Яшарови - Основател на фамилията е Гака, който имал двама сина: Рангел и Алекси (Лека). Рангел има двама сина: Гоца и Иван (преселил се в София) и дъщеря - Цветана. Алекси има пет сина: Васил (преселил се в Цариброд), който има един син - Сретен (преселил се в Русе) и две дъщери: Миланка и Лецка (преселили се в Цариброд); Любен има син - Богдан и дъщеря - Бранка (преселила се в Ниш); Митко (преселил се в Цариброд със сина си Драгша), Борко (преселил се в София), Ангел - преселил се в Търговище.

Поради недостиг на информация не са посочени имената и фамилиите на каменичани, които отдавна са напуснали селото. Все пак ще бъдат отбелязани някои имена, но за родовата и фамилна принадлежност няма пълна яснота. Личко Ковачев живял в Цариброд, Алекси Гогов, синдикалист, живял в София, Тодор Ристанин, преселил се в Пирот, Йото от Беличовия род, преселил се в Берковица, Христо, Зарко и Кирил Драмбини - преселили се в София.

През 50-те години в Каменица се преселват семейства от селата на Долни Висок - Росомач, Бела, Дойкинци, а също и от горно-височките села - Сенокос и Изатовци. От Сенокос идва семейството на Иван Найденов - Кукудин и се настанява в закупената от него къща на Кристини - Драгомирови; установява се и семейството на Асен Георгиев, също от Сенокос. От Изатовци Мита Ранчин се заселва в къщата на Никола Бонев - Кечин. От с.Бела се заселва, в къщата на Костадин Талангодов, Риста-Белац. От Ръсовци - Влада Ариводич се заселва в къщата

на Васица; Кирил Ранчич от Росомач се настанява в къщата на Тодор Нинкарин; Драгослав Илич от с.Дойкинци - в къщата на Лека Пешин; Младен Антич от с. Пъклишница - в къщата на Яшарови: Гойко Чирич - също в къщите на Яшарови.

Споменатите тук имена от каменичките родове и фамилии имат свое потомство в селищата където са се изселили. За съжаление ние не сме в състояние да отбележим имената и местоживеенето на потомците. Вярваме, обаче, че те знаят своя родов корен, знаят и тачат родното село на своите бащи, деди и прадеди.

Бележки към част II

1. Падането на Сердика е записано в т.нар. Хамбрати надпис, врезан в едната страна на стар варовиков олтар. Надписът е на гръцки език и в него се отбелязват няколко превзети от Крум градове и крепости, в т.ч. и Сердика.

2. Вж. Списък на населените места в България. Изд. на МВР, С., 1906 г.

3. К. Ристич, „Димитровград и неговата планинска околност“ (географско проучване)

4. За особеностите на диалектния говор по-подробно вж. Р. Божков. Димитровградският (Царибродският) говор. Българска диалектология, 12, 1984; Р. Любенов, „Бурел“, С., 1993.

5. Тошко Потин пада от купата (навиляка) сено, покосен от високо кръвно налягане и преди да издъхне, казва: „Селските кожи са евтини“, Петър Вунгеро̀в работил болен цял ден на полето и току-що пристигнал до дома си, пада мъртъв пред портата.

6. За Виден (Давидко) Василев, останал невръстен сирак по време на Първата световна война, грижите поема Ленко Пръш-кулев - дядо по майчина линия. Семейството на Тодор Модрин отглежда три внучета - Любен и Добринка - на 4-5 години, и Никола - на 1 година, останали сираци по време на войните. Сирачетата Миланка, Цена и Надинка са отгледани от чичо им Тодор и тетка им Райна Маринови. За изпадналите в беда Ягода, Валентина и Крум грижите поема Станко Тодоров, брат на бащата на Ягода и Валентина, и дядо на Крум.

7. По-подробно вж. в част V - „Учебно дело и културен живот“.

8. За периода 1880-1910 г. данните са от официалните преброявания. Вж. „Списък на населените места в Царство България

според официалните преброявания през 1880, 1887, 1892, 1900, 1905, 1910 г." Изд. Главна дирекция на статистиката, с. 19. Данните за 1930 г. и за 1948 г. и следващите години са по книгата на Й. Маринов, Стара планина. Горни Висок, с. 28.

9. Посочените данни са от резултатите на специално изследване, проведено от д-р И. Чирич.

10. Мъжките имена в повечето случаи са дадени така, както са по-известни - в тяхната умалителна форма и окончават на „а“. Тази форма се получава още в детска възраст, но се запазва за цял живот.

11. Съществува предание, че Папалеини, Панини, Чанчурини, Дживлини, са от един родов корен, чийто родоначалник е босненеца Стефан, който се е оженил за каменишка девойка и чрез дъщерите си дал началото на фамилии, наричани „босанци“. От Пан-Папалеини, Цана - Чанчурови и т. н.

III. ПОМИНЪК

Посочените в предишните части на книгата природно-икономически дадености са определили характера и измененията на поминъка и бита на каменичани през многовековното съществуване на селото.

Каменица не е разполагала с богати природни ресурси за развитие на някаква промишленост. Основният поминък винаги е осигуряван главно чрез земеделието и скотовъдството, с превес на едното или другото през отделните периоди. В далечното минало по-силно е било развито скотовъдството, в по-ново време нараства ролята на земеделието. Допълнителни доходи са осигурявани от домашното производство на дрехи и работен инвентар; от занаятчийство, упражнявано от една част от жителите на селото; от гурбетчийство и домашната заготовка и преработка на хранителните продукти.

Основният поминък на Каменица винаги е бил в зависимост от характера на годишните времена като цяло. При добра година, от гледна точка на влага и топлинни условия, повечето от семействата са осигурявали прехраната си до следващата стопанска година. При лоша зима, студена пролет, сухо и горещо лято и дъждовна есен затрудненията са били изключително големи. Особено огромни са били вредите от природните стихийни бедствия - бури, градушки и наводнения. През 1975 г. на 28 август страшен градоносен облак, придружен от буреносен вятър, унищожава напълно земеделските култури, разрушени са и една част от къщите на селото. След пожара от 1887 г. това е било най-опустошителното бедствие за селото.

Не малко щети са нанасяли и пороите (ровините), както в селото, така и в полето. При проливни дъждове ровините от Дълбоки дол, от Прогон и Било затлачват не малка част от уличките и градините в селото и от нивите в полето. Нерядко са заличавани в миналото и мостовете от придошлата река.

1. Социал-икономическа организация на поминъка

Патриархалното многофамилно и еднофамилно семейство в миналото винаги е било основната социал-икономическа единица, която е осъществявала производствена дейност и е осигурявала поминъка на селото.

До Освобождението от турско робство и непосредствено след него доминираща роля в този процес е имала патриархалната задръга. Главата на рода или фамилията най-често е собственик на земята, инвентара и добитъка. Това негово положение на старейшина на рода е осигурявало решаващата му дума по проблемите на семейството, свързани с използването на придобитите средства (натурални и парични), със закупуването на земя, добитък, промишени стоки и продажбата на произведените продукти. Той обикновено е разпределял постоянните и временните трудови задължения между членовете на рода и семейството. Традиционно мъжка работа са били оранта и сеитбата, коситбата на сено, връзването на снопи при жътва и тяхното превозване до гувното (хармана), вършитбата, прекарването на царевицата, отглеждането на животните през лятото и зимата, доенето овцете и агненето, осигуряването на огрев - предимно дърва, поправката и подготовката на инвентара, работата с впрегатния добитък, съхраняването на семената, сламата и „зобта“ за изхранването на добитъка.

Женската част на рода също активно участва в земеделските работи и отглеждането на животните. Заедно с мъжете най-активно жънат, окопават царевицата (морузата) слънчогледа, участват при прибирането (пластенето) на сеното, във вършитбата, макар и в по-малка степен. По силата на традиционното разделение на труда жените в каменичкото семейство са имали грижата за отглеждането на зеленчуците, за обработката на конопа (гръсниците) за обработката на животинските подкути - мляко, вълна; за отглеждането на свинете и птиците и разбира се за подготовката на храната и отглеждането на децата.

Самите деца от най-ранна възраст също са активно включени в трудовия процес. Отначало тяхно задължение е изкарването през лятото на добитъка на паша - като говедарчета, конярчета, помощници на овчарите (изкарувачи). По-късно, като юноши и младежи те са ангажирвани за селски овчари, козари, говедари, а също и в коситбата, жътвата, вършитбата и др. полски работи.

Девоичките отрано се учат да предат, плетат и тъчат и активно се включват в полските работи - окопаване, пластене, белене на царевица, в отглеждането на зеленчуци.

Родът и семейството, като основни социал-икономически единици за организиране на поминъка в по-новите времена, включително до наши дни, са разполагали със собствена земя, работен и продуктивен добитък, инвентар за обработка на земята, на продуктите от нея и от скотовъдството. Тази собственост по размер и продуктивност е била различна за отделните семейства. Имало е по-заможни къщи, но са преобладавали средните и малоимотните. Разликите между тях обаче не са били особено големи. Едри земеделски стопанства, в т. ч. и т. нар. чифлици, в Каменица не е имало. Има сведения, че във Висока чифлиците са били два - във Въковия и във Височка Ръжана. Чифликът във Вълковия е бил владение на „потурченяци“. Само отделни фамилии са имали над 100 дка обработваема земя, угари (орища) и ливади. Едри частни земеделски стопанства като ферми и др. също не са създадени.

С течение на времето, особено след Освобождението от турско робство, започва и се засилва процесът на раздробяване на собствеността върху земята, заедно с разлагането на патриархалната задръга. Поради ограничения поземлен фонд и увеличаване числеността на жителите на селото, се намалявали възможностите за поминъка.

По последни публикувани данни в каменичкото землище има 167 хектара частна обработваема земя, 71 хек. обществена, разпределена в 1337 парцела. По качество земята се разпределя така: IV-та категория - 31 хек., V - 39 хек., VI-та - 81 хек., VII - 69 хек. и VIII - 25 хек¹.

Качеството на земята (от IV категория нагоре) и нейната раздробеност в множество парцели, са красноречиво доказателство за ограничените възможности на основния ресурс на земеделието и за приложението на съвременни агротехники и технологии. Що се отнася до количеството на действително обработваната земя през последните години тя е силно намаляла. От същия източник се узнава, че напоследък в Каменица са засети 9,43 хек. пшеница, 6,19 хек. ечемик и 6,35 хек. овес².

Поминъкът на каменичани, освен върху средства като частно притежание, се е основавал и на общински земи. Те са предимно пасища, в т. число соват в Стара планина и силно ерозирани

и с дребна растителност горски площи. Без тях пашата, а следователно и изхранването на животните не са били възможни.

Важна роля в социално-икономическата организация на поминъка са имали създаването и дейността на потребителната кооперация (задругата), както и няколко малки частни магазина (бакалници) и кръчми. Подобна е ролята и на мандрите - частна и кооперативна, на споменатите по друг повод воденици, дарак и казан. Нов момент в развитието на тази организация бележат създадените през 60-те и седемдесетте години селскостопанска кооперация и животновъдна ферма „Висок“, която от 1965 г. работи като самостоятелна организация.

В селото не е имало никакъв институиран орган, който да се занимава с обсъждане и решаване на проблемите на поминъка. Частично такава роля е изпълнявало общинското управление. Но най-често проблемите и действията за осигуряване на поминъка, са обсъждани и съгласувани неспонтанно, спонтанно - на ежедневните срещи, особено вечер, на главите на фамилиите и семействата. Те се провеждат обикновено „на сред село“ или в кръчмите и помещениата на задругата.

2. Земеделие

Има достатъчно основания да се твърди, че в ранните времена на съществуването на селото, земеделието не е осигурявало главния му поминък. Скотовъдството е давало основното препитание. Но с времето земеделието се е разширявало и в началото на 20 век то не е отстъпвало по значение на скотовъдството.

Два са основните фактори, довели до разширяване на земеделието: порасналите нужди на увеличаващото се население от растителни храни и увеличаването на обработваемата земя. Първоначално е била обработвана земята в местностите: „Селище“, „Долове“, „Заграня“, „Прогон“, „Цървени брег“, „Гувница“, „Дълбоки дол“, „Мала мрътвин“, дори до „Ицин камък“. Но това са места предимно с каменисти и твърди почви, бедни и много трудни за обработка. Определен тласък в развитието на земеделието дава усвояването на земята в м. „Барие“. Самото име подсказва, че в далечното минало тази местност е била мочурлива. Равнинният характер и по-дълбоката почва, след отводняването на местността, са я превърнали в добра, за района, земя за земеделска обработка. Независимо от това земята не е била достатъчна, намалявала е от ерозията, особено във високите

местности и в резултат на изсичането на гората.

С много труд, пот и мъка е заработван хлябът в селото. В средните векове, пък и до началото на 20 век земята е била обработвана предимно с дървено рало. Желязният плуг започва да се използва в периода 1906-1908 г. От край време е използвана волска теглителна сила. При това не всички домакинства са имали възможността, за обработката на земята да използват само волове. Много често се впрягали и крави, които едновременно са използвани за развъждане на говедата и за млеконадой.

Отглеждани са предимно следните видове полеводни земеделски култури: ръжта и по-късно пшеницата, ечемика, овеса, царевицата, слънчогледа - след усвояването им в Европа. От варивата най-много е отглеждан фасула - по-малко, но също значително лещата и най-малко грахта и то за зряло.

Основни оръдия (средства) на полската земеделска работа до началото на XX век, освен споменатото рало, са волската кола, шейната (санете), - с процепа и ярема (ярма), канатите, литрите, сърпа, мотиката, копралята, остенът, влачегът, браната, косата, мотиката, паламарката, вилата, греблото и др.

В по-ново време се използват и някои механизирани средства: веячка - след 1910 г.; вършачка, с жива теглителна сила след 1925 г.; цилиндър за пречистване на зърното за семе, копачка за прекопаване на междуредията през царевицата. Тези средства са притежавали по-заможни селяни или са били съсобственост на две и повече семейства. В по-ново време, но пак ограничено, се използват и трактори мотокултиватори.

Отглеждането на зърнените култури в Каменица и Висока като цяло има свой цикъл, разположен във времето и свои технологични особености. При благоприятни климатични условия, още през зимата - януари и февруари, торът се изкарва с волски шейни на нивите, които ще се засяват с царевица и се оставя на купчини. През април, също при благоприятно време, започва оранта и сеитбата на овеса и ечемика, на люцерната и урова (фий). През април-май се засажда царевицата, слънчогледа, картофите, тиквите и др. пролетни култури. През втората половина на май се чистят житата от плевели и главно от паламидата, а през юни се окопава и загърля царевицата. През юни се извършва коситбата на сеното.

Жътвата, най-тежката полска работа, се извършва през тре-

тото десетдневие на юли и половината от август. Пшеницата и ечемика се жънат на ръка, в редки случаи с коса, а овеса - предимно с коса. Жъне се на ръкойки, които се връзват на снопи, а снопите се сдеват на кръстци. След жътвата важен момент на полската работа е превозването на снопите, тяхното сдеване на стогове и подготовката на гувното за вършитба.

Вършитбата в по-далечното минало, а в определени случаи и до скоро, се извършва с волове и диканя. По-късно тя се извършва с коне. Най-често по няколко домакинства се сдружават и събират конете. Те се връзват един до друг в една редица, като коня от вътрешната страна, чрез дълго въже, е вързан за стоже-ра. Подгонени конете в тръс обикалят около стоже-ра и тъпчат настланите по земята ръкойки на житото или ечемика. Въжето е така вързано за стоже-ра, че с всяка обиколка то се навива и скъсява, и по този начин конете вършеят по цялата площ, която се нарича „вра“. Когато се доближат до стоже-ра конете се обръщат, въжето започва да се развива и по обратен път се вършее постепенно върху цялата площ. Периодично сламата се претърсва с вили за да падне зърното.

Когато се прецени, че зърното е паднало от класовете, с вили се отделя сламата, тя се складира на камари или се вкарва в плевнята, а житото се събира с дървени лопати на купове. В по-далечното минало с лопатите, а в по-ново с веячката и вършачката се отвява плявата и тя се събира за съхранение. При добро време житото се оставя да съхне на гувното. При внезапно влошаване на времето - със силно напрежение и вълнение цялото семейство завива зърното с черги, рогозки, козяци и др. покривала с които разполага.

Друга изключително важна и отговорна полска работа на каменичани е коситбата и пластенето (събирането) на сеното. През годините то е добивано от 100 хект. ливади³. От край време е било основна храна за животите и особено за овцете. Още през ранна пролет се забранява паша по ливадите чрез т. н. „запотяване“. То представлява подреждане на буси (чимове) или камъни (с които селищната местност разполага в изобилие) един върху друг. Това е забранителен знак, който се познава и уважава от всички. В случай, че собственикът или полякът (пъдарят) установи, че е извършено нарушение на забраната, той има право да вземе звънец, клопатар или дреха на нарушителя като доказателство за нарушението, с помощта на което се

определя и санкцията - обикновено парична глоба от общинските власти.

Рано през пролетта ливадите се почистват от камъни, храсти, изгнили дървета, изсъхнала шума и други боклуци.

Коситбата на ливадите в Каменица е извършвана на два етапа. Най-напред, в края на юни се косят ливадите в ниските места, край селото и в Барие. През първата половина на юли се косят ливадите по високите планински части: Папрат, Вър, Габър, Мрътвин. Косенето по тези места е сложна и трудна операция. Отдалечеността на тези местности, изключително стръмния и лош път до тях и трудностите на планинското косене налагат косачите от 7 до 10 дни да спят по ливадите, без да се връщат в село. Така се спестяват и сили и време, нужни за своевременното окосяване, изсушаване, събиране и превозване на сеното. Поради сложния терен това превозване се превръща в истинско изпитание за каменичкото семейство. То става с волски шейни. Голямата стръмнина на каменистия път до селото не позволява използването на кола⁴.

Поради стръмния път шейната често се накланя и един от мъжете винаги върви успоредно и подпира товара със сеното, за да не се преобърне (прекатури), както много пъти се е случвало. В тези случаи се налага да се разтовари товара, да се поправи шейната и отново да се натовари. Стопанинът трябва да притежава дърводелски умения и съответни инструменти, за да се справи с положението.

Есента също е време за усилена полска работа. Прибират се и се съхраняват царевичката, конопа, картофите. След очистване и подготовка на полето се извършва есенната оран и сеитбата на пшеница и ръж. По неписан закон есенните и пролетните култури се редуват на площите, като основната разделителна линия на земята е реката. Когато от източната страна - в Барие са пролетниците, от западната са есенниците. Това става възможно благодарение на относително еднакво разположение на имота на каменичани в тези две части на землището.

Твърде важно място в осигуряване на поминъка има зеленчуковото производство. То е предназначено изключително за задоволяване потребностите на семейството. От зеленчуковите култури са застъпени главно домати, пипера, зелето краставиците рясните, цвеклото. Макар, че зеленчуците стават късно, след втората половина на м. август, те са основния източник за

приготвяне на зимнината. Зеленчуците се отглеждат в малки градинки, разположени край реката, която осигурява вода за поливка. Поради силно намаляване на реката през сухите месеци е създаден неписан ред за поливките, който общо взето се спазва.

Овощарството в Каменица също е било добре развито в рамките на природните възможности. Всяко домакинство си има сливник (овощна градина) предимно със сливови насаждения, но и с ябълкови и крушови. Поради високото надморско равнище лозарството не е било развито, череши, праскови, кайсии също не са засаждани поради тази причина. Много добър овощар е бил Г. Вератов, добри овощни дръвчета са имали и Л. Пешин, Кюрчрини и др.

Климатичните и теренните особености и някои традиции в земеделието на каменичани са обусловили сериозно застъпване и преплитане на отделните земеделски дейности. Поради това в определени моменти трудовото напрежение е изключително голямо. Обработката на околните култури се застъпват с коситбата на ливадите в ниските места. Коситбата по високите места се застъпва с жътвата, вършитбата с някои дейности в ранната есен.

3. Скотовъдство

Скотовъдството се утвърждава като основен поминък на каменичани още от най-ранните години на възникването на селото. Достатъчно е да се приведе като доказателство посочения вече факт, че през 1576 г., според турските регистри, от с. Камениче (Каменица) е имало двама джелепкейшани (Петре Радавой и поп Влаю), които са доставили на властта 60 овце. Това е документирано доказателство, че главният отрасъл на скотовъдството още тогава е бил овцевъдството.

Овцевъдството е силно развито до средата на 20 в. Всяко домакинство е отглеждало овце. Свидетелство за това са множество поята, изградени на значителни разстояния от селото. Доскоро са били запазени остатъци от Модрина поята, Голбова поята в м. „Полице“, поятата на Кюркчинци в м. „Модина огряна“, Везината поята до селото, поятата на Йочкуловия род в м. „Броячка, Росина поята в м. Рекина чешма, поятата на Малинови (Пръшкулови) в м. Яловарник, Сарамандина поята в м. Дълбоки дол, Поитина поята в м. Долове и др.

В началото на века Каменица е имала около 3,000 овце - средно около 50 бр. на домакинство. Отделни домакинства са отглеждали до 200 овце. Отглеждането на повече овце е изисквало през цялата година да се живее на поятата. По-късно, в резултат на миграцията на жителите на селото и общите социаликономически изменения, броят на овцете непрекъснато намалява. Според преброяванията рез 1971 г. в селото са отглеждани 678 бр. овце, а през 1981 г. 393 бр. Намаляването на овцевъдството е обща тенденция за височките села. В частните стопанства на тези села през 1951 г. броят на овцете е възлизал на 13,747; през 1960 год на 8,791; през 1980 г. на 4426, през 1990 г. на 5421; през 1995 г. 1700. Основната причина е намаляване броя на жителите и преди всичко преселването им градовете. До 1990 г. във фермата „Висок“ овцете се увеличават. През 1951 тя е имала 323 бр., през 1360 - 363 бр., през 1983 г. 2, 750 бр., през 1990 - 4077 и през 1995 г. - 800 бр. Очевидно и фермата, която за дълго време е имала важна роля в поминъка на населението вече е изчерпала своите възможности⁵.

Овцевъдството е било винаги основният източник на паричните доходи за каменичани. В турско време агнетата са карани за продан чак в Цариград, като заедно с тях са карани и овцетемайки.

Паричните си средства каменичките домакинства са придобивали чрез продаването на агнета и на овце. След 1880 г., когато е започнало производството на кашкавал в откритите мандри, съществен паричен източник става предаването на млякото в тези мандри. С това фактически се изчерпва стокоепаричната част на продукцията от овцевъдството. Другата част на продуктите е за непосредствено задоволяване нуждите на семейството. Млякото и млечните продукти - сирене, извара, масло са между най-важните храни на каменичани. Вълната е основния материал за изработване на завивки и постилки, на платове за дрехи, на прежди за плетива. Остатъките при преработката на млякото са храна за домашните животни и предимно за угояване на свинете.

Овчарлъкът в Каменица е бил трудна, но уважавана стопанска дейност, особено в далечните години на Средновековието. Помещенията за отглеждане на овцете, начинът на тяхното отглеждане, начините на добиване и преработка на продуктите, облеклото и пособията на овчарите имат своите особености, които

заслужават да бъдат накратко отбелязани.

За изграждане на поята извън селото се избира обикновено сравнително равно, но на завет място, предпазено от бурни ветрове. Вече беше посочено, че трябва да има колиба за овчарите, покрито помещение и открито помещение (замет) за овцете и бужак за агнетата. Поятите са изградени от камък, дървен материал, кал, каменни плочи, папрат. Само от камък или от камък и дървен материал се изграждат стените. Покривът е от папрат или каменни плочи.

Колибата има огнище с комин и дървени врати, трикраки столове с паралия (сения), одър (дървен креват), котле, паници, лъжици за храна, съдове за доене, съхраняване и преработка на млякото. Към последните се отнасят: дървеното ведро за доене (млъзене) на млякото, цедилка и фуния за прецеждане и преливане на млякото, канти (тенекии) за съхраняване и пренасяне на млякото.

Овчарите обикновено са се обличали с дрехи от домашно приготвени тъкани - шаек (пъртенице). Обути са със свински опънци (цървули), с плетени навуца. Ползват шаечна (пъртенична) гуня (върхна дреха с ръкави), плетена или пъртенична гугла и плетени ръкавици. Овчарят носи със себе си винаги специална торба (янжък) за храна, който най-често е изработен от кожа и украсен с лъскави копчета (пулове) и ресни на неговия капак. Освен янжъка всеки овчар носи със себе си нож - наречен клепач, с халка за връзване за каиша, залупци (дървен съд) за сирене, извара, чушки, сол; шило и игла, върви, съд за вода (първоначално дървени, а по-късно - алуминиеви манерки (матърки) и, разбира се, яка тояга (кривак).

Голяма част от овцете получават свое име, в зависимост от някои особености. Най-често срещаните имена са: Вакла, която е украсена с черно около очите, Рогушка - рогата овча, Сурка - със сива вълна, Църна - с черна вълна, Буча - с буйна вълна около шията и главата и др.

Добрият овчар трябва да умее да напае и нахрани до насита овцете, да ги издоява, да ги лекува, когато се разболеят, да познава нрава им - кротки, „луди“, пакостливи, леко или трудно дават млякото си. Когато някоя овца се отрови и подуе, се пуска кръв и се пробива стомаха за обезгазяване. При отравяне с черемика (вид билка) след пускането на кръв се дава малко сол. При ухапване от змия мястото се набождя с шило, игла или остър

нож, кръвта се изстискава, мястото се измива с вода и се натрива с пясък. Крастата (шугата) по овцете се лекува с отвара от черемика, в която се слага сол и краставото животно се намазва. Когато овцата има въртоглавица, се пуска кръв, а в много случаи се отваря черепа и се отстранява причината. При опасната болест шап се дава отвара от дъждовник, а при метил овчарят не може непосредствено да противодейства, а трябва да предпазва овцете да не пасат сутрин росна трева.

През късната пролет, лятото и ранната есен овцете се отглеждат чрез т.нар. бачия. Това е времето на стриженето и млеконадоя на овцете. Най-често бачията започва по средата на май и завършва на Кръстовден - към 23-24 септември, когато овцете се разделят (разлучуя) и се поемат от стопаните. През този период се събират в едно стадо овцете-майки на няколко домакинства. Стадото (булюкът) брои 150-200-250 овце-майки. Агнетата, оставени за разплод, миналогодишните агнета (дзвиските) и овните се отделят от майките в самостоятелно стадо, наречено шилежина, а техните пастири - шилегари.

За отглеждането на овцете се наемат (уцене се): кия - главен овчар, подкия - негов пръв помощник и „изкарувач“. Първите двама обикновено са опитни овчари и добри доячи, а за подкарвачи обикновено се ангажират 10-14-годишни момчета. Стадото се изкарва и ношува на т.нар. „егреци“ - подвижни лагери, оградени с тръни или „леси“ - сковани от дъски оградни платна. Егреците се правят на ниви или ливади с цел тяхното наторяване за следващия земеделски сезон. Нощувката на място, където е устроен егрекът, е обикновено за няколко нощи, след което се премества така, че между местата на егреците да няма непокрито пространство. Егрекът винаги се съпровожда от една или повече, сковани от дърво и преносими на ръце, дървени колиби, в които спят овчарите. Край колибата се поставя отсечено чекоресто дърво - наречено острога, за закачване на различни овчарски принадлежности - ведро, фуния, цедки и котловарка на която се закачва котлето, когато се вари качамака или млякото.

При бачията голяма е отговорността на овчарите за опазване на овцете от нападения на вълци. Това се постига с помощта на овчарските кучета и с викове на овчарите, но не винаги по този начин могат да се отпъдят вълците.

Доенето (млъзенето) на овцете става два пъти - сутрин и вечер, и много рядко и към обяд. Количеството мляко, което

получават собствениците на овцете, се определя от количеството на млякото на собствените овце, които на няколко пъти се доят отделно. Това се нарича „премлаз“ (сдоя). Млякото от цялото стадо се получава от отделните домакинства по предварително съгласуван ред.

Преработката на млякото в кашкавал има своя специфична и сложна технология, която няма да описваме. Ще отбележим само, че в Каменица, както и в другите височки села, е правен балкански кашкавал само от овче мляко, който е имал високи вкусови и хранителни качества и е бил много ценен на европейските пазари. За съжаление износът е осъществяван от търговци-прекупвачи, а на производителите млякото е заплащано по диктувани от търговците цени.

За нуждите на семейството част от млякото е преработвано в сирене, а една малка част е квасено. Небитото сирене, т.е. когато предварително млякото не е обезмаслявано, е висококачествено, маслено и вкусно. Начинът на подсирването, изцеждането, осоляването и узряването на сиренето е широкопопулярен и не е нужно да се описва подробно. Ще отбележим само, че с използване на центрофугите с цел от едно и също мляко да се добият едновременно и масло, и сирене, започва да се прави т.нар. бито сирене, с много лоши вкусови и хранителни качества. След изцеждането на сиренето се получава сурватката, която се изварява и се получава изварата.

Чрез центрофугирането на млякото се отделя каймакът (сметаната), от който се изважда (бие) маслото. Обикновено това става, когато тенджерата с каймака се постави в студена вода, най-често на Стевановото кладенче и непрекъснато се бърка в една посока. Маслото се отделя във формата на топка, а това, което остава след избиването на маслото, е мътеницата. Традиционният начин за получаване на овче масло е избиването му в специален дървен съд, наречен „бучка“. Тя се прави, както и кацата, с дъги и обръчи, задънена в долния край, но отворът ѝ е с диаметър около 20-25 см и е висока не повече от 1.5 м. Прави се бутало също от дърво с кръг, в който са пробити дупки, заклинен с кръгла дръжка. Избиването на маслото се осъществява чрез непрекъснато бучкане на млякото.

Освен овце всяко каменичко домакинство е отглеждало по няколко кози. Техният пастир - козарят, се е наемал от цялото село от пролетта до късна есен. Всяка сутрин козите се изкарват

на определени сборни места, откъдето козарят ги изкарва на общинските пасища. Козето мляко е използвано главно за храна, яретата - за месо и за пазара, а козината - за направата на козяци (покревци). От старите кози са приготвяли и пастърма.

Съществен дял в скотовъдството на Каменица са имали говедата и конете. В миналото всяко семейство е имало между 4-6 говеда (волове, крави, телета). През 1971 г. обаче общо за селото те са били 150 броя, а през 1981 г. - 149. До 60-те години в Горни Висок като цяло говедовъдството е било добре развито, и то поради използването му като теглителна сила. След 1950 г. броят на отглежданите говеда започва да намалява, като в същото време в общото им число нараства относителният дял на кравите. През 1951 г. в частните стопанства в селата, които обхваща фермата „Висок“, са отглеждани 2397 говеда, а във фермата - 67. През 1960 г. техният брой е съответно за двата вида стопанства - 1119, през 1983 г. - 793 и 45, през 1990 - 640 броя само в частните стопанства и през 1995 г. - 354 броя също само в частните стопанства⁶. През последния период са отглеждани предимно крави и телета. Намаляването броя на отглежданите говеда е резултат на намаляване на населението и използването, макар и ограничено, на агротехника вместо жива сила.

До средата на 60-те години обаче почти всяко домакинство е имало впрегатен добитък - волове или крави, а много - и допълнителна крава само за мляко. Воловете и кравите през лятото са гледани главно от децата, които за това често са откъсвани преждевременно от училище. Неработният добитък - бичета (юнета) и юници (кравчета), лятото е изкарван на високите старопланински пасища, наречени савати. Селата от Висока са ползвали саватите, (гледани от запад на изток): Равница, Мала поляна, Мучи-баба, Добро-утро, Прелесие. Тези пасища в далечното минало са ползвани от височани като общоселски пасища. Но в средата на XIX век, с идването на известния Митхад паша начело на Нишкия пашалък, те са одържавени и отдавани под наем. От това време доскоро Каменица заедно с Брайковци е ползвала савата Мала поляна. Обикновено в края на май и началото на юни неработният добитък е изкарван на савата и добичетата са пасли до Димитровден. Пастирът, наеман от селата, се нарича яловар, а добичетата - яловина. Периодично, някои от семействата - мъже и младежи, са носели кърма на яловината - парче каменна сол или плява, измешана с брашно

и полята със силно подсолена вода. Отиването до саватите става почти по тъмно, така че при изгрев слънце да се излезе на билото на Стара планина.

Основен продукт на говедовъдството през последните десетилетия е кравето мляко, използвано за храна като краве сирене, прясно и кисело мляко и за пазара чрез изкупуването му. Говеждото и телешкото месо в миналото много рядко са потребявани. Излезлите от строя говеда - волове и крави и излишните телета, са отивали на пазара като втори по значение източник на парични доходи, наред с овцете и млечните продукти.

Всяка каменичка къща в миналото е имала от 1 до 3 коня заедно с кончетата. Конете са били важно транспортно средство за пътуване до съседите села, до Цариброд, Берковица, Пирот, Годеч. Те са важни участници в сватбените обреди и увеселенията. В Каменица са отглеждани малки на ръст, но издръжливи за планинските терени коне, обучени за носене на товари до 100 и повече килограма. За пренасянето на това се използват самарите, за които се привързват чувалите или плетени кошове с жито, брашно, царевица и друг багаж.

След петдесетте години и конете започват стремително да намаляват. Общо за Горни Висок през 1951 г. те са 742 в частните стопанства, а във фермата „Висок“ - 13. През 1960 г. те са 320 в частните стопанства и 5 във фермата. През 1983 г. не е имало никакви коне, през 1990 г. - само 2 броя в частните стопанства и през 1995 г. също няма коне. Ликвидирането на коневъдството е резултат на коренните пормени в транспортните връзки на селата и самия транспорт - с развитието на автотранспорта и с намаляването и застаряването на населението.

В Каменица са отглеждани свине преди всичко за задоволяване нуждите от месо, сланина и мас на отделните семейства. Всяко домакинство е гледало една-две свине за угояване. Повечето семейства са отглеждали свиня-майка, която след първото и второто прасило се угоява, а от него се оставя майка за следващите години. За месо са клани и малки прасета, но не много, част от тях са продавани или разменяни със съселяните или с хора от съседните села. За обработката и съхраняването на свинското месо се използват някои специфични начини на сушене, пушене, осоляване и пържене, за които ще стане дума по-нататък.

Каменичани винаги са отглеждали за собствени нужди кокош-

ки, а отделни семейства - и по-малко патици, гъски и пуйки. Продавани са яйца предимно на задругата или на частни яйчари-търговци. Много често яйцата са били последният резерв за някоя и друга пара и непосредствено са функционирали като пари. Срещу тях са получавани стоки от първа необходимост - сол, захар, зехтин, цигари, бонбони и др.

3. Други източници на поминък

Освен земеделието и скотовъдството в една или друга степен поминък са давали и занаятите: ковачество, кожухарство, терзийство, дърводелство, коларство, обуцарство, пчеларство, мелничарство, даракчийство, търговия, хлебопекарство, готварство и др. Но трябва да се отбележи, че занаятчийството в селото е било допълнително трудово занимание, допълнителен източник за поминък. Всеки занаятчия в Каменица най-напред е земеделец и скотовъд, а после и занаятчия.

От началото на века до 40-50-те години като занаятчий са известни: ковачи - Петър и Герго Паргьомови, Санда Банджилов; кожухари в миналото Кюркчийни; обуцари - Михайл и Костадин Йорданови, Митко Тодорецов, Ванчя Дживлин; дърводелци - Асен Гьргорчин, Асен Бечин, Личко Росин, Гера Данаилов, Йова Тодорецов, Мирко Кристин, Кирил Кишин, Борко Яшаров; железар - Тошко Тодорецов; механик и шофьор - Ангел Тодорецов; терзии и шивачи - Динчар, Димитър Пешев (терзията); Васил Яшаров, Никола Димитров (Модрин), Младен Сотин, Борко Данаилов; плетачество - Мира Пешева (плетачката); колари - Манос Сотин и Паргьомови; сукнари - Гьрга Модрин, Асен Бечков; пчелари - Бечко Голобов, Йованча Голобов, Васил Голобов, Герго Мулин, Гоца Даскала; даракчийи - Йован и Васил Тодорецови; казанджии - Тодорецови, Ковальини, Данаилови, а в по-ново време - Кола Цуранин и Радка Мишина. Известни готвачи професионалисти от Каменица има, но не са упражнявали занаята в селото. Главен готвач в българския царски двор е бил Нацко Сотин, също и Коца Пешин. Готвачи са още Асен Дживлин, Асен Антов, Костадин Йорданов. Известни дюлгери са: Лека Яшаров, Лека Пешин, Железко Ружин, Любен Яшаров. Хлебопекари са: Петър Кечин, Величко Ружин, Величко Тодорецов, Манол Гински. Каменоделци са: Зарко и Стойко Гински; бръснари - Ваца и Делча Чучулянови, Митко Яшаров, Кирил Драмбин. Дъскорезница е имал Васил Тодорецов.

Търговията като поминък на населението в Каменица е осъществявана чрез частни и кооперативни магазини, кръчми и изкупуване и прекупуване на животни. Бакалници по различно време са държали Тарайго, П. Гъргорчин, В. Тодорецов, М. Терзията, В. Голобов, А. Бечков. Характерен момент в търговията е даването на стока на вересия, поради безпаричието на хората. Например Тарайго е известен с даване на стока на вересия, която е изплащана, когато хората са получавали пари от продажба или са се връщали от печалба. Често е искал да се плаща вересия и за нещо, което не е взимано от него. Известен е случаят, когато един каменичанин е възразил, че жена му не е вземала на вересия олио - Тарайго отговорил: „Трябвало е да вземе, как може на Великден да мине без олио...“ С изкупуване на животни са се занимавали Делчо и Станка Модрини. Кръчми са държали Тарайго, Перча Гъргорчин, Васица.

Значителна част от промишлените стоки за потребление са доставяни от потребителната кооперация (задругата). Задругата е основана през 1938 г. Тя е била едновременно потребителна и кредитна кооперация. В нея са имали делово участие почти всички каменички домакинства. Магазинът на задругата е доставял сол, захар, газ, пирони, инструменти, американ и др. по-евтини платове и най-различни малокалибрени селскостопански и занаятчийски инструменти. Освен с продажба на промишлени стоки тя изкупува и селскостопанска продукция. Днес търговската дейност се извършва единствено от задругата.

Макар и ограничени, допълнителни източници за поминък са били пощаджийството и прислугата в училището и общината. По различно време пощенски куриери са били Еленко Пръшулов, Найдено Монин, Гера Панин, Радко Дунин, Асен Николов. Пощенски служител е бил М. Сотиров, обслужвал дълги години телефона.

Единственият фотограф в селото някога е бил Борис Ковалин. Прислужници в училището са били Димитър Кишин, Иван Голубов, Тодор Нинкарин, Любен Яшаров. След 30-те години в Каменица се провеждат курсове по шивачество, готварство, плетачество, бродерия. Те позволяват на много девойки и млади жени не само да усвоят сръчност и умения за домашно изработване на по-нови и модерни дрехи и готварски изделия за нуждите на семейството, но и увеличават

възможностите за по-добър поминък.

Домашното производство на преждите и тъканите, създавани от тях, е важен източник на поминъка и заема значителна част от бита на каменичани и особено на жените през есента и зимата. Началото на изработване на преждите, а след това и на тъканите, естествено е стрижбата на овцете. Обикновено тя е през юни някоя сряда или петък и се осъществява ръчно, с ножици, наречени клепачки. Овцата се поставя на гръб с вързани крака и стриженето започва от лявата „нога“ и върви към главата. Майсторското стрижене изисква руното да не се разкъса, а да остане цяло. След стрижбата вълната се пере, като не се чака дълго време, за да не се разядат влакната от сярата. Вълната се попарва в топла вода и се изпира в студена на реката. суши се на опънати въжета (южетина) за няколко часа при топло и слънчево време. Изсушената вълна се съхранява в плетени кошове, чието дъно се застила с черга. След изсушаването вълната се „чепка“ - разнищват се сбитите топчици и се чистят остатъците от полепналите нечистотии. Преди преденето вълната трябва да се „влачи“. Влаченето се осъществява от жените и девойките с помощта на „гребенъц“. Използвани са няколко вида гребенци. Обикновен, при който „влачулата“ си провира краката между стойките на гребенеца, и опашат - подобен на четка за женска коса. Каменичанки използват и дарака на Тодорецови. Когато добре се извлочи, вълната се изтегля с дясната ръка във формата на т.нар. „власно“. От дванадесет власна се свива т.нар. „куделя“, която се поставя на „куделкята“ (хурка) и се превръзва със здрави върви. „Куделкята“ се забожда под мишница, с дясната ръка се върти вретеното, а с лявата се протака вълната и така се изприда преждата. Другият начин на предене се нарича „одруку“ - вълната се държи с лявата ръка, а вретеното - с дясната.

При влаченето на вълната една част остава и тя се нарича „щим“, който се носи на дарак.

Вълната се преде за тъкане на платове и за плетиво. За тъкане изпреденото се нарича „прежа“, а за плетиво „манье“. От „куделята“ се преде прежда за основа на платовете, а от щима - за „предкаву“, т.е. за вътъка. Цялата прежда, предназначена за тъкане, се оформя в масури с помощта на „мотовилка“, а „маньето“ (преждата за плетиво) и преткавата с помощта на „въртележка“ се намотава на „клубетия“ (кълба). Преждата, предназ-

начена за тъкане, се насновава на кросно. Насноваването става с помощта на специални шейни.

„Ткаенето“ (тъкането) в Каменица, както и в целия Висок, се осъществява с „разбой“ (стан). Повечето от къщите са имали собствен „разбой“. Това е умно измислено, почти изцяло дървено устройство, което е осигурявало десетилетия и стотици години домашните тъкани, необходими за всички видове облекла и най-различните черги и покривки. Разбойът се състои от: носеща конструкция, нищелки, предно и задно кросно, предно и задно „повъртило“, „набърдило“, „бърдо“, „подношке“, „цайци“. Освен това за тъкането са нужни „совалка“, „калеми“, „скрипци“, „преметаре“ (преметала), „кутелник“ и „мужделник“. Ткаенето става обикновено през зимата и изисква специална подготовка и умения, които се предават от майка на дъщеря, от свекърва на снаха.

Изтъканият дебел вълнен плат (пъртениците) се кара на „Тепавица“ и „Валявица“, най-често в Дойкинци, Ръжана, Йеловица, защото в Каменица не е имало условия за такива съоръжения.

Освен вълнени платове в каменичките домове са тъкани още конопени и ленени. Конопът (гръсниците) се топи в реката в т.нар. „топила“, където престоява около 20 дена. След това се суши и конопеното влакно - кълчищата, се отделят от дървесната част, наричана „пъздер“ с помощта на „мелица“. То също се влачи с помощта на „гребенъц“ и се правят т.нар. „повесма“, които се поставят на специална „куделка“ за предене, наречена „оралка“. Дребосъкът, който остава, се нарича „загребци“. От повесмата се преде за „основа“, а от „загребците“ - наткава за „тъкането“ на „пъртенето“ платно. От повесмата се предат и яки конци, а от най-дребните „загребци“ - наткава за конопени черги. Освен „кълчищно“ платно от конопените преди се сучат „връвци“, нужни за направата на „опънци“ и за най-различни други нужди. Калемите и цевите, с помощта на които се вътква „преткавата“ (вътква), се намотават с „чекрък“ и „сукало“.

Ограничените възможности на земеделието и скотовъдството да създават продукти за пазара са поддържали постоянен недостиг на парични средства. Този недостиг е бил особено силен, когато е трябвало да се закупува земя в периодите на увеличаване на семействата и особено на мъжката челяд. Това обстоятелство е принуждавало каменичани да ходят на печелбарство (гурбет). То се е превърнало в съществен допълнителен макар

и не винаги успешен източник на поминък. На печалба се е ходело в София, в Загорieto и в други градове на страната до 1910 г. След 1920 г. на печалба са ходили в много градове в Сърбия и особено в Банат, като градинари при едрия земеделец Софрони. За добиване на парични средства каменичани са ходили и в странство.

В миналото, в турско време и по-късно, каменичани са ходили на печалба във Влашко. Работили са предимно като сезонни селскостопански работници при едрите румънски земевладелци - чокоите, и в строителството. Почти няма семейство, от което мъже да не са били печалбари във Влашко до 1905-1910 г. След това организирано, както и във Влашко, каменичани са ходили в Америка. Организатори са били Ганча Вератов, Петър Бечин, Динчар, Горян Сарамандин. През 1914 г. в Америка отиват: Данча Йоцин, Йованча Голубов, Милан Постолов, Ваца Чучулянов, Лека Василев (Ружин), Данаил Антоу, Власаки Антоу, Перча Гьгорчин, Драгомир Кюркчийски, Перча Миташов, Криста - преселник от Сенакос, Зарко Варавунов, Иван Ковалин, Никола Кечин, Алекси Василев и Шпира Гогов.

За живота на каменичките гурбетчии в Америка разказва П. Гьгорчин, чийто спомени, споделени през 1968 г., тук са преразказани накратко. Те са били привлечени от Агенция за набиране на работници с обещание за много пари и лека работа. Младите хора - на възраст от 17 до 22 години, пътуват дълго и мъчително през Европа, Англия, за около 15 дни. Всеки е носел по 10 наполеона в случай, че не си намери работа, защото в Америка не са приемали гурбетчии без пари и са искали по 20 наполеона за застраховка. В Квебек стоят един месец без работа, след това се наемат на строеж на нова жп линия, водеща към Ледовития океан. След три месеца трудности и студуване отново остават без работа и стоят така почти година, като се прехвърлят с оскъдно спечелените пари на железопътната линия. През юли 1915 г. започва още по-тежка работа като дървари в планините, където са спускали трупи по една река.

След влизането на България в Първата световна война през 1915 г. каменичани работят почти четири години като миньори. Макар и надниците да не са били големи, пестеливият начин на живот им е позволявал да направят сами къща за 12 души, в която сами са си осигурявали храната. Преди завръщането си продават къщата. След шест години на 3 февруари 1920 г. се

завръщат, като само П. Миташков остава в Америка.

Бележки към част III

1. Й. Маринов, Стара планина. Горни Висок, Цит. съч., стр. 47.
2. Пак там, с. 50.
3. Пак там, с. 43.
4. Колата във Висока са от рода на каруците, но с различни приспособления от рода на канати, ритли, стълбци и растока, която дава възможност за раздалечаване на предните и задните колела.
5. Данните са от книгата на Й. Маринов, Цит. съч., с. 102
6. Пак там.

staricaribrod.org

IV. БИТ И ДУШЕВНОСТ

Битът на каменичани, пък и на всички височани, наред с общите за българския народ, има и някои специфични черти. Ще се опитаме да изтъкнем тези черти в семейните отношения, в облеклото, храненето, в празнично-обредната система.

1. Каменичкото семейство

От далечното минало няма фактически сведения за характера и особеностите на каменичкото семейство. Данните от преброяването през 1905 год. разкриват следното семейно положение на каменичките жители - до 15-годишна възраст - деца и младежи все още не създали семейства - 71 момчета и 75 момичета.

След 15-годишна възраст: а) неомъжени и неомъжени съответно 35 младежи и 26 девойки; б) оженени 93 мъже и омъжени 97 жени; в) овдовели 9 мъже и 10 жени и г) разведени 2 мъже.

Родовата памет е съхранила информация за времето когато са господствали патриархалните семейни отношения. До края на миналия и началото на сегашния век заедно с рода са живели няколко поколения. Заедно със семейството на родовия старейшина са живели семействата на неговите синове, а често и семействата на братята му, а при дълголетие и семействата на внуците.

Така например при преброяването през 1905 г. се установява, че от 70-те домакинства (семейства) с по 2 члена са 4 домакинства; с 3-4 члена са 4 домакинства; с 4 чл. - 8 домакинства; с 5 члена - 11 домакинства; с 6 чл. 12 домакинства; със 7 чл. 12 домакинства; с 8 чл. - 6 домакинства; с 9 чл. - 7 домакинства; с 10 чл. - 2 домакинства; с 11 чл. - 2 домакинства и с 14 чл. - 1 домакинство. До 30-те и 40-те години на настоящия век са живели семейства с 10 и повече членове.

Основната причина за запазване за дълго време на патриархалния характер на каменичкото семейство е обстоятелството, че през столетията на турското робство хората не са имали собствена земя, а след Освобождението, макар и всички каменичани да са били оземлени, земята както вече беше посочено

не е била достатъчна за увеличаване броя на семействата като нейни собственици.

Раздробяването на орната земя и ливадите при делитбата на големите семейства е обричала новите семейства на големи трудности и лишения. Ниските парични доходи, поради отсъствието на значителни излишъци от земеделски, животински и занаятчийски продукти, поради високи данъци и отдалечеността на пазарите не са позволявали изграждане на нови къщи за младите семейства. Но може би най-важният фактор за продължителното съществуване на патриархалното семейство е посочения вече факт, че в повечето случаи единствен или основен собственик на имотите и продукцията е главата на фамилията. Той е имал решаваща дума дали да се делят наследниците или докато той е жив имотът да остане единен. А когато делитбата става неизбежна той запазва основната част от имотите в своя собственост и я обединява със собствеността на наследника с когото ще продължат да живеят. По такъв начин за дълго време се запазва главната икономическа причина на патриархалното семейство.

Разбира се неизбежният процес на раздробяване на собствеността върху селските имоти не подминава и Каменица. След 40-те - 50-те години на 20 век в семейството живеят до три и в много редки случаи четири поколения. Старите остават при някои от наследниците, създали вече свое семейство и свое поколение. При делитбата, на девоиците в повечето случаи не се дава земя, а пари, животни, дарове (чеиз) когато се омъжават. Това също се прави, за да не се раздробява имота.

Отношенията в голямото патриархално семейство са се регулирали от неписани нравствени норми. Без това семейството не може да съществува и да живее. Всеки негов член, след 6-годишна възраст, но в зависимост от възможностите и способностите, задължително участва в семейната трудова дейност. Старейшините на фамилията са се стремели справедливо да разпределят, както трудовите задължения, така и приходите, като са държали сметка за всички нейни членове.

При сватби и кръщенета се прави всичко възможно разходите и подаръците са бъдат еднакви за братята или сестрите. В случаите, когато се изпраща член на семейството на някакъв вид обучение решението от главата на семейството се взема след консултиране до всеки негов член, а при бъдещо разпределение на

имотите и доходите се държи сметка за издръжката на обучаващия се.

Сложните имуществени отношения в каменичкото семейство не са били идеални. И за тях са характерни в определени случаи караници по един или друг повод, чувството на обида, изолация и отчуждаване на отделни членове на семейството, напрежение и противодействие между старото и младото поколение, както и между последните. Класическите конфликти: свекърви - снахи; етърви - етърви; етърви - зълви, а в резултат на всичко това и родители - деца, не са подминавали и каменички семейства. Но има един внушителен факт, който говори че в тези отношения е преобладавало доброто. Не е известен случай в дългогодишната история на селото синеубийство, отцеубийство и братоубийство по повод имуществени неуредици, даже когато е имало и несправедливост. Намирани са човешки изходи от конфликтите, въпреки че са оставали горчивина и обиди.

Подчертана особеност на старото каменичко и въобще на височкото семейство е дълбокото уважение към старите хора - родителите, свекъра, свекървата, по-старите братя и сестри. В същото време от по-възрастните нравствеността изисква внимание към по-младите, справедливо отношение и оценка. Още от най-ранна възраст детето се приучава да почита по-възрастните не само в семейството, но и в селото. По повод детските разпри и караници никога не са възниквали конфликти между възрастните. Всеки възрастен жител на селото, по неписан закон, има правото да прави забележка, даже да тегли уши и да удари някоя плесница на детето, когато то има непристойна проява. Ако детето се оплаче на родителите си, особено на бащата, че е получило шамар от по-възрастен човек, много често и бащата му удря шамар, след като го изслуша - за да не се учи да се оплаква и да търси закрила, след като е направило пакост.

В същото време грижата за децата и тяхното бъдеще е превърната в действителна норма на живота на семейството. Изоставянето на децата на произвола на съдбата е непозната в Каменица, просто не се помни такъв случай. Нещо повече, много семейства са приютявали и отглеждали деца на свои роднини и близки, останали сираци, особено по време на войните. Отговорността и грижата на родителите за децата най-ярко се проявява в усилията им да се осигури някаква професия на детето чрез т. нар. даване на занаят и чрез продължаване на образо-

ванието. Поради обстоятелството, че до 1941 г. в селото е имало само основно училище 11-12-годишни деца са изпращани да продължат образованието си в градовете - Цариброд и Пирот.

В миналите времена съвместния живот в големите фамилии е създавал у всеки силно чувство за принадлежност към семейството, чувство за отговорност пред него и за него, за най-близка съпричастност към съдбата на всеки член на семейството.

Каменичкото семейство е държало за своята чест и достойнство, не е премълчавало несправедливи обиди и обвинения по негов адрес. Това се подкрепяло и от селското обществено мнение, което често е било арбитър при възникване на конфликти и противоречия.

2. Сватби и кръщавки

Разглеждаме ги отделно от семейството поради голямата самотитност на тези събития, които са изключително важни не само за семейството, но и в живота на селото като цяло.

Женитбите в Каменица са ставали предимно между каменички младежи и девойки и между тях и младежите и девойките от другите височки села. За отбелязване е, че каменички девойки почти не са се омъжвали в типично балканските села - Сеносос, Росомач, Бърлог, Дийкинци, Яловица, Ръсовци, даже и в Ръжана. Обратно, девойките от посочените села са се стремели към Каменица и са се омъжвали за каменички младежи. Що се отнася до селата от Г. Висок (Славиня, Брайковци, Изатовци, Д. Криводол, Г. Криводол, Вълковия, Болевдол) - в тях винаги е имало омъжени каменички девойки.

В най-ново време е настъпила промяна, заедно с миграцията на каменичките младежи и девойки и с обучението им в градовете. В далечното минало решаващата дума за женитбата на младите са имали старите. Имало е случаи, както и на други места, когато бъдещите младоженци не са се и познавали. А когато някои от тях са с подчертано неугледна външност са ставали и подмени на единия или другия кандидат при сгледата.

До края на 19 в. са били разпространени и кражбата и бягането на девойки, като начин на женитба. По-често се случвало „побягването“ на девойката в дома на младоженеца. То е ставало със съгласието и по договореност с девойката. Кражбата много често е била само форма на приставането на девойката. Тя се е извършвала обикновено вечер, край чешмите и кладен-

ците, когато момите отидат за вода.

Строго спазвана норма е редът на женитбата на братята и сестрите в зависимост от възрастта. Най-напред се задомяват по-възрастните. Преженването не се е допускало, а когато все пак стане не получава одобрение, счита се за грешна постъпка и трябва да мине дълго време този акт да получи прошка от родителите и по-възрастните братя и сестри.

В каменичките сватби и в сватбите в другите височки села се обособяват няколко момента.

Годежът се осъществява на два етапа. Най-напред кандидат-младоженецът отива в дома на бъдещата невеста с приятели и с „навожията“ - човек, който е запознал младите, уговарял ги е (направил работата), за да и иска ръката. Девойката заявява своето съгласие, след което дават съгласие и нейните родители. В знак на съгласието момата дава кърпа и чорапи и този знак, както и целия ритуал се нарича „малък нишан“.

След 20-тина дена, ако всичко върви добре и не настъпят никакви обрати в желанията и отношенията, се дава и „голям нишан“. Заедно с момъка на гости у дома на девойката отиват и неговите родители и други роднини. В повечето случаи има и музика. Бъдещият свекър носи бъклица или павурче с ракия, а бъдещата свекърва носи букет с жълтичка. Бъдещата невеста посреща гостите с поднос, на който поставя изработена от нея покривка с возмо, ковъори и др. Родителите на бъдещата невеста гощават богато гостите с обяд. На големия „нишан“ се уговарят условията на сватбата, вида и размера на зестрата, имуществото и помещенията, които ще се предоставят на младото семейство. Като знак за извършения годеж невестата дарява на родителите на младоженеца и неговите роднини ризи (кошули), чорапи, кенарени кърпи (пешкири) и др. Така след „големия“ нишан годежът става вече факт.

Следващият момент на сватбата е подготовката на младоженеца за довеждането на невестата. Вечерта, срещу деня на довеждането, се извършва ритуално бръснене на младоженеца. То се съпровожда с изпълнението на специална песен от девойки и млади невести. Самото бръснене става на светлина от запалени свещи. В същата вечер се изплитат от живи цветя венци и китки с които се закачва младоженския „байрак“. Освен венеца и китки на върха на байрака се връзват кърпа и чорапи. Кърпата задължително е бяла. В подготовката на байрака учас-

тваат главно млади хора - моми и момци - приятели на младоженеца, братята - бъдещите девери, сестри - бъдещите зълви. Естествено тук е байрактаря, който обикновено е най-близкия приятел на младоженеца. В двора или стаята където се подготвя байрака се поставя котле с вода около което играят и пеят младите момичета.

Целият ритуал на вечерната подготовка в младоженския двор се нарича „урубница“. По време на урубницата деверите посещават дома на невестата, посрещани с внимание и почерпка.

Следващият момент на сватбата е тръгването за невестата. Младоженецът, заедно с музиката, отива в дома на кума и в съпровод на музиката кумът и кумицата най-тържествено се довеждат до дома на младоженеца. Своевременно се събират роднини и приятели - сватбари, празнично облечени. Когато невестата е от друго село мъжете идват и пътуват с коне и разбира се, преди всичко на коне са младоженецът, свекъра, кума, байрактаря, деверите, приятелите, т. е. всички сватове. Конете са накичени с цветя и с превързани опашки. Между приятелите на младоженеца двама се определят за т. нар. утичници. Те имат задължението да отидат достатъчно време преди пристигането на цялата група сватбари и да предизвестят за тяхното пристигане. Те биват най-радушно посрещнати и след съответна почерпка се връщат, за да срещнат сватбеното шествие и да съобщят, че домът, роднините и близките на невестата ги очакват.

Свекървата, кумицата и свахите тръгват с волски (много рядко с конски) каруци (кола), също накичени. С тях ще бъде доведена невестата и нейните дарове (чеиза).

Един от най-важните моменти на каменичката сватба е гостето в дома на невестата. При пристигането на младоженеца и сватбарите вратата на дома на невестата са здраво затворени. Те се отварят след пазарлък за откуп, който трябва да се даде за невестата и след като се получи този откуп - навремето най-често в жълтици, едва след това гостите се канят на празничната сватбена трапеза.

И най-бедните семейства подготвят богата трапеза и характерни за края напитки - ракия и вино, собствено производство. В Каменица не расте грозде, но се купувало грозде и се приготвяло домашно вино. Преди да започне сватбения обяд се понася ракия и се играе хоро на двора. След супата се поднасят яхнии,

пълнени пиперки, свинско със зеле, т. е. две-три блюда и чак тогава печено, най-често агнешко, овнешо или свинско, в зависимост от сезона.

В разгара на гощавката настъпва и най-важния момент на сватбата - венчавката. Тя се извършва по известния източно-православен християнски ритуал, който не се нуждае от описание. За отбелязване са обаче два факта: когато невестата е от друго село венчавката става в черквата на нейното село, ако младоженецът е под двадесет години доплаща на попа пари, за да получи разрешение и благословия за венчаване.

След обеда и венчавката, под звуците на сватбарски мелодии, изпълнявани непрекъснато от музикантите, невестата дарява свекъра, свекървата, кума, кумицата, деверите, зълвите, всички роднини и сватбари. Дарът на свекъра и свекървата се състои от черга и чаршаф, риза (кошуля), кърпи и чорапи, изработени от невестата. Кумът и кумицата се даряват със същия дар. На другите, в зависимост от роднинството и близостта - ризи, кърпи, чорапи, покривки и др.

След поднасянето на дара от невестата и тя се дарява от баща и майка, от свекър, свекърва, кумове, девери, зълви, роднини. Бащата и майката обявяват зестрата, свекъра и свекървата най-често са дарявали жълтици - нанизани на гердан. Кумовете обикновено даряват котли и др. посуда, а останалите - пари.

След ритуала на даряването невестата се извежда от бащиния дом и се качва в невестината кола, в която вече е поставена раклата с чеиза (моминския „ковчег“). От раклата се изважда и се показва целият чеиз: черги, покривки, ризи, чаршафи и др. Заедно с невестата в булчинската кола са свекървата, кумицата, зълвите. След тази кола се нареждат коли с други близки жени, сватбарки. Младоженецът на кон, байрактарят и деверите също на коне вървят покрай невестинската кола, излизат напред на известно разстояние и отново се връщат към невестата. Цялото шествие се съпровожда от сватбарски музикални изпълнения и възторжени възгласи - „Иху“, „Иха“. По средата на пътя утичнитеци препускат пред сватбата, в галоп влизат в селото и със сватбарските възкличания съобщават, че сватбата пристига, стигат до дома на младоженеца и отново се връщат, за да срещнат и се присъединят към сватбарското шествие. То влиза в селото под звуците на свадбената музика и извива кръшно хоро.

Сватбеното шествие спира в двора на младоженския дом.

Невестата стои изправена в колата, до нея стоят кумицата и другите жени, които са я придружавали през целия път. Те пеят сватбарски напеви и песенни пожелания. В същото време свежървата е слязла от колата, за да посрещне невестата в новия ѝ дом. Тя ѝ подава сито, в което има жито, бонбони и парички. Невестата с шепи ги хвърля сред множеството, наобиколило булчинската кола, което се надпреварва да вземе невестинска бонбона или паричка.

След това раклата (ковчега) се отваря, една по една бавно се изваждат чергите, чаршафите, кошулите, кърпите, покривките и другия чеиз и се премият върху отворения капак. Сватбарите и стеклото се множество от селото наблюдава, брои и шепти колко много дар има невестата, колко е работлива и сръчна.

Когато показването на дара (чеиза) завърши деверите свеждат невестата от булчинската кола. Свежървата е вече постлала бяло платно по стълбите до вратата. По средата на платното е поставен червен конец, по който стъпва невестата, водена от деверите. На прага на вратата тя е посрещната от свежървата с мед и масло, с които невестата намазва на кръст ъглите на вратата, избърсва ги с кърпа и влиза в новия дом. Кумът и кумицата се изпращат до техния дом от младоженците в съпровод от музика. Преди младоженците да с отделят в стаята си за първата брачна нощ, до късно вечерта веселието оглася младоженския дом.

На другата сутрин се пие благата ракия в „шуле“ и невестата се води на чешмата за вода. Присъстват кума и кумицата, доведени отново тържествено с музика, а също роднини и близки. Отново се образува тържествено шествие под звуците на музиката и с игри до чешмата и обратно. Селото очаква и наблюдава ритуала, а наред село (мегдана), след като невестата наточи вода в подарения от кумовете котел, който е обвит с венец, се извива кръшно хоро.

Към обяд на втория ден на сватбата на гости в дома на младоженците идват родителите, близките и приятелките на невестата. Това е така нареченото „пръвно (или мало) госйе“ на младоженците. Трапезата отново е празнична и богата, и на нея заедно с близките на невестата се гощават и най-близките роднини и приятели на младоженеца. Веселието, хората, закачките между сватове свахи продължават до вечерта. Когато „пръвното госйе“ си тръгва, то се изпраща от младоженците и сватове.

Сватбените хора се играят в дворовете, на „гуйната“ и наред село през целия ден. След около една седмица се ходи на „голямо госйе“ при родителите на невестата. Гости са най-близките роднини. Невестата споделя своите впечатления от новия си дом. С това приключва целият сватбен ритуал.

Новородените в Каменица са кръщавани по източноправославния християнски ритуал. Поради отдалечеността на църквата от селото децата са кръщавани от свещеника и кумата в домовете на родителите. Основен момент е потяпянето (обливането) на детето във вода. това става в специално изработен бакърен или керамичен съд, който има формата на леген, но по-широк и дълбок. Обливането се извършва от свещеника, а името се дава от кумовете в зависимост от техните предпочитания. След обливането на детето с вода свещеникът изрича и благославя името му и го подава на кумата. Тя увива новороденото в специално приготвена кърпа и го държи докато свещеника прочете православния текст, посветен на кръщението.

На обряда присъстват родителите на детето, баби, дядовци, братя и сестри, чичовци, лели (тетки) и други роднини и близки. Майката дарява кумците със специални дарове - ризи, кърпи, чорапи и др., а също и най-близките роднини. Кумовете даряват новороденото с комплект дрехи и пари. Кръстеното дете щедро се дарява и от бабите и дядовците - с пари, някоя жълтица, с дрехи, а не рядко и се харизват имот и домашни животни. Поднасянето на даровете се съпровожда с най-добри пожелания за здраве и щастие на детето, за професионалното му преуспяване и семейно добруване. Кръщавката завършва с богат, според възможностите, обяд и почерпка за всички присъстващи.

3. Храна и хранене

Начинът на хранене, както и храната на каменичани, през всички времена са се определяли от характера на поминъка и връзката на селото с пазарите. Основни белези на прехраната са: собственото производство на основните хранителни продукти, домашното приготвяне на храната и голямата зависимост на приготвяните ястия и времето на хранене от сезона, от характера на селската работа и разбира се от доходите.

Основните хранителни продукти от растителен и животински произход каменичани винаги са си произвеждали сами. Купувани са от пазара само захар, сол, ориз, подправки - чер пипер,

дафинов лист и в определени случаи червен нелютив пипер и зехтин, а от плодовете - грозде, праскови дини (лубеници) и пъпеши (дини) и то по един или 2-3 пъти в годината. Гроздето е купувано не за ядене, а за направа на домашно вино в малки количества, необходимо за най-различни празници.

При плодородни години почти всички домакинства са осигурявали продуктите за прехрана от сезон до сезон. В случаите когато не стигат житото и царевичката се взема на заем от домакинствата на които остават известни излишъци. При неблагоприятни години - суши, градушки, продължителни и сурови зими повечето от домакинствата са се затруднявали много сериозно да си осигурят хляб до вършитбата на новото жито. И това при положение, че през цялата година царевичката, като качамак или моузница (просеник), замества и допълва хляба. Най-големи затруднения и лишения в прехраната са изпитвани във военните години, между 1912 - 1920 г. и по-късно поради мобилизацията на мъжете в армията.

Когато житото и чистото брашно не са стигали каменичани са прекосовали Балкана и са купували царевичка от селата на днешната област - Монтана (Врачанско, Ломско). Като съставка на хляба, когато брашното не е достигало, са използвани и картофите. Те се сваряват, обелват, смачкват се (за целта са използвани специални саморъчно приготвени преси) и се замесват заедно с брашното. Каменичките жени са месили хляб в дървен съд, който се нарича „копаня“. Това е вдлъбнат, полусферичен съд, специално изработен от дебели трупи. Преди замесването на хляба важна роля има и инструмента с който се остъргва копанята и се събира цялото тесто. Този инструмент се нарича „острушка“.

Във всеки каменички дом хлябът е бил изпичан по няколко начина - в домашна фурна, в подници (црепни), в печка (кавтор) за дърва с фурна или в огнището. По първият начин е изпичан т. нар. „вурнаджийски леб“, а по втория т. нар. погача (пита), а в огнището т. нар. „турти“. Във фурните и црепните (подниците) се пече хляб замесен с „квасъц“ (квас от брашно), а в печките и в огнищата се пече пресен хляб.

Црепните се изработват от глина, която жените продължително месят като я мокрят и газят с крака. Това се прави обикновено в края на юни. Когато глината стане готова формата на црепнята се извайва с ръце, оставя се да изсъхне на сянка, а след това

се изпича във фурна. Погачата в црепня се изпича като предварително тя се нажежи, след това се поставя в нея тестото, което със запълването на съда се оформя като погача. Црепнята се поставя върху жарта на огнището и се похлупва с връшник. Този съд е метален, с куполна форма и се поставя с „ожег“ - също метален, в долни край с разширена триъгълна по форма част, чийто връх е закривен като кука. Върху връшника се наслажда гореща пепел и жар.

В Каменица качамака, като замяна и допълнение на хляба се вари и бърка в котли. Специалитет на височани, в т. ч. каменичани е т. н. „посипан качамак“. Избърканият качамак се нарязва с конопен конец на тънки филийки, които се поставят в предварително намазана с мазнина (масло или свинска мас) тепсия. Върху тях се поставят масло и натрошено сирене или свинска мас, пръжки и сирене. Отново се редят филии посипвани с мазнина и сирене - докато се запълни тепсията. След това качамакът се пече във фурната до зачервяване. Консумира се като самостоятелно ястие или с кисело мляко.

„Морузницата“ (просеника) е друг заместител на хляба. Приготвя се от царевично брашно, което се замесва с квас. Рядкото тесто се изсипва в намазана с мазнина тепсия и се пече във фурната на печка или в црепня. Прави се и морузница без квас, замесена с кисело мляко, яйца и сода - но това вече е деликатес.

От царевичното брашно се приготвя и „скроб“. Брашното се изсипва и бърка с „чуруляк“ в котел с вода. Когато то се разтвори сместа се вари и след няколко минути е готова за консумация с помощта на лъжица. Скробта е показател за силно затруднено положение в изхранването и на голяма бедност.

Като заместител и „помощник“ на хляба в изхранването, с цел да стигне до новата реколта, се използват още варените и печените картофи - печени във фурна или зарити в горещата пепел на огнището и най-често там.

Ястията които са приготвяни в каменичките семейства в ооновата си не се различават от типичните за българската национална и въобще за южнославянската кухня. Тях ще споменем, без да описваме начина на приготвяне, защото е широко известен. Готвят се постни чорби от зрял фасул, леща, картофи, зелен фасул, от прясно и кисело зеле. От блажните чорби, макар и не така често приготвяни, са готвени пилешката и кокошата, от агнешко, ярешко и овче месо, от свинско месо и преди всичко

от субпродукти (черва, шкембе, дроб). Това е ставало твърде рядко, когато са си позволявали нещо да заколят. В Каменица и целия Висок към блажните чорби са причислявани и горепосочените постни чорби, когато са запържени със свинска мазнина. Действително постните са без всякаква мазнина или с олио.

Готвените ястия (манджите) са също два вида - постни и блажни, определяни от същите критерии. Към постните се отнасят търкания фасул, различните видове лютеници, търкани картофи с праз лук, яхния от леща без мазнина, търкана коприва и др. Приготвят се блажни ястия без месо и с месо. Без месо са най-различните видове яхнии от фасул, картофи, кромид лук, каша, пълнени чушки с ориз и праз, картофи с ориз, лук, чушки и домати - наричано и славянски говеч. Блажните манджи с месо са: свинско със зеле, свинско със стар фасул, свинско с ориз, свински кебап, овчо (агнешко - много рядко) с ориз, пиле и кокошка - яхния, овче с картофи, на говеч, свинско говеч, агнешко и свинско печено.

Наред с тези типични за националната кухня ястия в Каменица са приготвяни и някои характерни за Висока „манджи“. От постните супи (чорби) трябва да се отбележат преди всичко чорбата от диво зеле (лапад) и киселец, по някой път само от дръжките на лапада; чорба от зелени домати и чорба от зелев сок, подлютена с остро лютив червен пипер.

Широко разпространен е т. н. „овченик“ - овче мляко варено на тих огън, непрекъснато разбърквано с бучка каменна сол. Млякото се съгъстява силно, особено след изстудяване и придобива специфичен и много приятен вкус. Яде се главно с качамак.

От млечни продукти се приготвя и т. н. „бел муж“. Слага се добре изцедено овче сирене в котле и се нагрява на огън докато започне да „избива“ от него масло. След това се слага царевично брашно (морузно) и се измесва със сиренето. Яде се, както и посипания качамак самостоятелно или с кисело и прясно мляко.

Овчето и кравето масло, макар и не така често, се използват пролетно и лятно време за намазване на филии и готвене, предимно в стопено състояние. Само така може да се съхранява в горещо време и обикновено това става в керамични съдове - гърнета и малки връчви (делви).

Лятно време, в големите жеги - по коситба и жътви се приготвя

нашенски таратор, наречен „връклюк“ - от вода, оцет и ситно нарязан чесън. „Пърженото“ е често приготвяно ядене в Каменица. Прави се в различни комбинации на сирене и извара със зелен кромид и яйца. Специфичен вид пържено е пържената лютеница от разварени сухи чушки и праз лук. Друга набързо приготвяна манджа е т. нар. „мачкан“. Остатъци от хляба или качамака се изпържват в мас, масло или олио, като се мачкат, а накрая се поръсват слабо със сол и пипер. Употребява се и пържено картофено пюре. „Сливеницата“ е също специфично лятно ядене. Тя представлява варени „аралики“ (джанки), избъркани и стрити с малко брашно и захар.

От свинско месо, особено от главата и кисело зеле се приготвя т. нар. „вариво“. То е вид свинско със зеле, сготвено по особен начин. В тенджерата се слага последователно мазнина, ред зеле, ред месо и подправки и така се повтаря редуването докато се напълни съда. Вари се продължително на тих огън без да се бърка.

Наред с общоизвестната баница със сирене и ябълки, в Каменица се приготвят много вкусни баници с „диво зеле“ (лапад) и сирене, и с кисело зеле. От десертите най-често се приготвят „ошавът“ от сушени сливи, ябълки, круши, корабийки и др. домашно изработени тестени изделия - но главно в празнични дни.

Приготвянето на зимнината също се отличава с някои особености. Наред с характерните за всеки български дом кисело зеле, зелени и червени печени и парени туршии, се прави и извара със сурови чушки, които се съхраняват в глинени делви (връчви). Бялото саламурено сирене е домашно производство, а също и по някоя пита кашкавал, направена в къщи или в мандрата. Много ценен в нашия край е млечния продукт наречен „гъбек“. Той представлява сварено, омесено и изцедено сирене, преди да се суши и зрее като кашкавал.

Много широко е разпространено сушенето на сини сливи, ябълки и круши, които изсушени се наричат „вочки“. От сливи се вари и сушен петмез (пестил). Диворастящите круши се слагат в „разсол“ (саламура) и се получава специфичен вид туршия. Преди да се сложи кацата със зеле, в по-малки съдове - връчви или малки качета се слага т. нар. „съцкано зеле“, което бързо ферментира и се използва докато вкисне другото зеле.

Приготвянето на зимнина от свинско месо също има някои отличия от общоизвестните начини. Наред с прясното (солено)

месо, което се съхранява на студено в дървено каче, и с бялата солена сланина широко се използва сушене на месото. Нарязано на тънки ленти, наречени „сушеници“ то се суши в „ижата“ съвсем близо до „оджака“ увиснало на хоризонтално поставени летви. Един от задните бутове се използва за приготвяне на пушена шунка, с подправки от черен пипер, а понякога и чесън. Бутът също се пуши в оджака, а след това се държи увиснал в студено помещение.

В по-нови времена се използва и запичане на нарязаното свинско месо във фурната на печката, което се затваря в буркани, гърнета и се залива с мас.

Типично ястие за Каменица и целия Висок е „спържата“. Тя се приготвя от свински пръжки, след стопяването на маста, от бял дроб, сърцето, част от черния дроб и тънките черва. Дробовете, сърцето и червата се сваряват, нарязват се на парчета и се смесват с пръжките като заедно се доизпържват с прибавени праз лук. Подправят се с черен пипер, люти чушки, а по някой път и чубрица.

Правени са и свинска кървавица, есенно време козя и овча пастърма по широко популярния начин - сушене на открито.

Каменичани се хранят три пъти дневно. Първото хранене - около 10 часа сутринта се нарича „ручък“ - консумира се най-често прясно и кисело мляко, пържено, сирене, а зимно време и спържа. Обедът който се нарича „пладне“ е около 14 час, ядат се някои от горепосочените чорби или други ястия, като обикновено се консумира едно ястие без второ и ошав. Вечерята няма определен час, обикновено след като се „нарани стоката“ и жените я приготвят.

Доскоро, като по закон, фамилията се хранила заедно и по едно и също време. Храненето става на „паралия“ (сения, софра) - ниска кръгла маса, с големина в зависимост от броя на членовете на фамилията. Възрастните сядат около паралията на ниски трикраки столчета и не започват докато не започне да се храни главата на фамилията. В по-стари време новодошлите снахи са стояли настрана, изправени в почит и уважение, докато останалите са се хранели. Снахите са задължени преди яденето да донесат вода и посипват на свекъра и свекървата да си измият ръцете. Децата са се хранели отделно от възрастните, на малки паралии или масички. В тези по-далечни времена храненето е ставало от един съд - по-голяма глинена паница или „говеджар-

ка“, или тиган, респективно при консумацията на мляко или пържено и лютеница. Повече паници са използвани за по-гъсти манджи и яхнии.

Върху приготвяните храни и храненето на хората от Каменица силно влияние са имали потребностите и недоимъка, паричните доходи и отделните сезони. Въпреки че са гледани много овце, агнешко е имало само за Джурджовден (Гергьовден) - агнетата и яретата са били продавани. Говеждо и телешко също много рядко са били консумирани - по същата причина и поради използването на говедата като основна теглителна сила.

Пролетно и лятно време преобладава млечната, а в късното лято и ранна есен и зеленчуковата храна. Зимата се консумира свинското месо, сланина и друга зимнина.

Ето едно примерно описание на дневния цикъл на труда и на храненето през пролетта и лятото, което може да даде негледна представа за неговото съдържание и особености. Когато започне полската работа за готвене няма много време. Сутрин се закусва - хляб, сирене, мляко и с изгрев слънце всички отиват на работа в полето. Остава най-старата домакиня, най-често свекървата, да свари фасула или друга манджа, да издои кравите и козите и последните да изкара на козар, да избие млякото в бучката. Към 10 часа отива на полето със ручка - мляко, пържено сирене или др. Към пладне, около 14 ч. някоя от снахите ще се върне в селото, за да донесе обед. Привечер домакинята ще си отиде по-рано, на залез слънце, за да посрещне и издои козите и кравата, ако има такава, да нахрани прасето, да хвърли трева или някои житен клас на кокошките, и да направи нещо за вечеря.

Много от посочените тук неща, по силата на общественото развитие, са се променили към по-добро - други към по-лошо. И все пак и днес са се запазили някои оригинални черти на хранене и храните на каменичани, които по силата на обстоятелствата ще имат непреходно значение, а някои от тях придават и ще придават колорит на тази част от тяхното битие.

4. Облекло и домашна наредба

До началото на XX век облеклото, както и храната, е създавано от материален продукт, почти изцяло на собствен домашен труд. След това навлизат в бита и фабрични материали и облекла, но самобитните се запазват, а при възрастните преоблада-

Мебелировката на каменичката къща беше описана в частта за материалната култура. Тук като елемент на бита става дума за начина на подреждане на битовите предмети, за вътрешната домашна украса и за оформлението на площта непосредствено около къщата. Или с други думи, за интериора и екстериора на каменичкия селски дом.

Огнището с оджак, за което стана дума, се намира обикновено по средата на ижата. Над огнището е поставена желязна верига, на която се закачват котлетата и котлите за стопляне на вода, за запарване на храната за животните и за сваряване на млякото. В дъното на ижата, на пода, обикновено се поставят црепните, връшника, ожега, триножникът. Последният се използва за готвене на храна на огнището в тигани и тенджери. Дървените полици (рафтове), най-често с дантелена шарка на долния край, се поставят на две или три от стените, в два или три реда. На най-долния ред обикновено се поставят тиганите, тенджерите, гърнетата, рукатките и друга посуда, в която се готви храната. Глинените (керамични) съдове за хранене - паници, чинии, говечарка, шулета и др., както и съдовете от дърво - залупци, павурчета, бъклицы - на най-високата полица.

В по-широките „ижи“ се поставят долапът (нъчвите) за хляба и шкафът (бюфета), когато има такъв, за чаши за кафе (филджани), кани, порцеланови паници, чинии и други порцеланови изделия, стъклени чаши и по-съвременните лъжици и вилници. В някои къщи долапът и бюфетът стоят в по-голямата соба.

В „собите“ са поставени леглата - желязни и таблени кревати, маса за хранене, когато дойдат гости, до нея пейка и столове, в т.ч. и трикраки столчета, които се поставят около отоплителната печка. Тези столчета обикновено се използват не само за хранене на паралията, но и за домашната преработка на вълната - за предене, насукване, плетене и пр. Когато не се използват паралиите, се поставят изправени в някой ъгъл на ижата. В собите винаги има огледало с дървена рамка и поставка за кенарен пешкир (кърпа).

Леглата в Каменица се покриват с домашни вълнени постилки и завивки. Постилките най-често са по-тънки и фини черги, а завивките - по-дебели. Покривките са тъкани в най-различни десени и разцветки, каквито е позволявало домашното тъкачество. Винаги са с ивици, дантели, с цветчета (лилии) или са т.нар. „пребир“. Възглавниците са везани, фъкани, плетени в зависи-

мост от обстановката и повода, по който се слагат. За празник са по-ефектните, а за делник - по-обикновените. Над леглата на всяка стена се поставят „ковъори“, домашно тъкани от вълна, в различни цветове съчетания и с различни фигури.

Пердетата на прозорците са винаги двойни. От външната страна се поставят пердетата, плетени от памук на една кука, а вътрешните обикновено са от тънък памучен плат (американ, хасе).

Пред леглата се постилат домашно тъкани пътеки с еднакви разцветки и шарки, и задължително една е поставена по диагонал на собата. В собите, в които се срещат гости, стои кръгла или друга маса, покрита с плетена покривка и поставена върху нея ваза с цветя. На тази маса и по стените са поставят фотографии на семейството, на близки роднини и познати. За дрехите се използват най-често гардероб и закачалки по стените. В собите, в зависимост от възможностите, се поставят в саксии с най-различни цветя - мушкато, лезетра (индрише), бегонии, олиандра (закум), мангюши (обички) и др.

Непосредствено около къщата се оформя цветна градинка (градинче) с най-различни цветя. Обикновено се ограда с ниска дървена ограда. От портичката до стълбите води пътека, настлана с естествени каменни плочки. От двете страни на пътеката са устроени алеи с многогодишни градински цветя: здравец, рози, трендафил, чемшир, иглика, кокиче, божур, бял крем, букетче и др. Цветни алеи се създават и край стените на къщата и ако градинчето граничи с оградата на съседния двор. Алеите се очертават и укрепват с чимове (буси) със ситна зелена трева, която периодично се подрязва.

В най-ново време в някои дворове се садят и отглеждат ранозрели лози, които се опират на стените на къщата. Често има и посадено овощно дръвче, а под него - малка пейка (клуца) за отмора.

5. Здравеопазване и народна медицина

Отдалечеността на селото от градовете е предопределило и неговата отдалеченост от здравните заведения - клиники, стационари, болници. Това означава, че и здравеопазването е било по необходимост предоставено на самото население, на неговата здравна култура и на народната медицина. В селото, пък и в целия Висок, българската и сръбската държави до 50-те и 60-те

години на настоящия век не са създали никакво здравно заведение - даже най-елементарен здравен пункт с държавно платен здравен работник. Лекарите са идвали периодично, много рядко, по повод ваксинации на децата и когато специално са довеждали от близките на някой много тежко болен. За определен период като лекар за всички болести се е търсила Тодора от Г. Криводол. Една колоритна личност, единствената жена във Висока, която зимно време е носила кожен панталон и е обикаляла селата сама на кон и с цигара в уста, и спасила не един живот. Тя е била санитарка и самоук, почти с фелдшерски познания и с познаване на народната медицина.

В миналото по понятни причини здравната култура не е била на високо равнище, но все пак някои елементарни санитарни изисквания са познавани и спазвани. Умрелите животни в повечето случаи са откарвани на едно място - на „Плоска“ - специално направено гробище извън селото. Дезинфекцията на домовете е извършвана редовно чрез варосване по повод по-важните празници, които не са били малко на брой. Вътрешна чистота също се е поддържала системно. Макар и без специално оборудвани бани, лична хигиена е поддържана. Но най-важното условие, с положително значение за здравето, е чистият и здравословен въздух, значителният дял на млечната храна и трудът на открито, когато, разбира се, не е изключително тежък, какъвто за съжаление често се е налагал.

Независимо от всичко това, отсъствието на квалифицирана медицинска помощ, наред с трудностите в изхранването през определени периоди е водило до висока смъртност, особено сред децата. През 1918 г. в селото и целия Висок върлува т.нар. „испанска грозница“ (малария), взела не един живот. За много болести са съдействали „буницата“, често правени много близо до къщата, разнасянето на отпадъците от кокошки, кучета, мухи.

Здравната култура, поради отдалечеността на здравните учреждения и отсъствието на здравна просвета, също е била ниска, особено що се отнася до признаците и проявите на по-сложните вътрешни болести. В много случаи не е търсена своевременно лекарска помощ, главно поради непосилните разходи и далечните разстояния от болниците. Жестоката истина е била такава: ако се разболеете сериозно член на семейството, за да отиде да се лекува в болница, трябва да се продадат или воловете или някоя нива. Разсъждавало се е и така: „Я го спасят,

я не, а без волове и нива цялото семейство се обрича на гладна смърт“. Болните и околните често са се надявали, че „ще им мине“, ако полегнат, ако им „побаят баячки“, или както са казвали „ако има век, има и лек“.

Убедителен израз на недостатъчна здравна просвета са общоселските „диагнози“: „заболело га сърце“ и „заболела га мещина“, които са давани на много вътрешни болести. Поради всичко това много каменичани са умирали в разцвета на силите си от болести, чието лечение е било вече овладяно от медицината. Все още се помни смъртта през 30-те и 40-те години на младите девойки - Дежа Чанчурина, Пиринка Гъргорчина (починала от спукване на язва); Новко Бечков - от спукване на апендикса, на Борис Пръшкулов - от бронхопневмония, на Петър Монин - от дифтерит.

Туберкулозата също е била честа гостенка в Каменица по причини на оскъдното и нездравословно хранене през определени години и храненето от общи съдове, на живеенето на много хора в едно помещение, допринасяло за разпространението на заразата. В разцвета на младостта им туберкулозата прекъсва живота на Костадин и Милица Сарамандини, на Любчо Тодорцов, на Рангел Желязков.

В по-нови времена в селото се създава медицински пункт. През 1960 г. се открива и действа известно време Амбулатория. И все пак като цяло държавното осигуряване на здравната помощ и болничното лечение на жителите на Каменица и всички височки села е било и си остава техен остър социален проблем. И днес, както и преди десетки години, болничните заведения отстоят на 25 и 30 км от селото.

Острият недостиг на квалифицирана медицинска помощ, както преди десетки и стотици години, така и днес каменичани са се опитвали да компенсират с традиционната народна медицина. (Накратко за някои народни лечебни действия и рецепти)

Лекувани са наранявания с промивки и компреси от домашна ракия; циреите и други кожни заболявания се лекували с компреси от живовляк или парче домати: възпаления на очите чрез впръскване на мляко от кърмачка в окото, а при „ечемик“ (хордеолум) - с компрес от белтък на варено яйце. При екзема или напукване ръцете са обливани 1-2 пъти с урина. При гърлобол - възпалени сливици, се изпивала 1 чаена лъжичка газ за горене или стрита пръст от подница (црепня) се поставя в цев и се духа

в гърлото на болния. При „усяда“ - болки в кръста, болният ляга по корем и някое от децата го газят или му завързват краката за едно дърво и бавно се дърпа за главата. При болки високо в корема (развил му се пъпа) се прави вендуза с гърне, а при болки ниско в корема се слагат шишета със студена вода. При уплаха, мъка, тъга, се гасят въглини в паница с вода и се пие водата. При счупване и навяхване се търси помощта на определени хора - „правачи“. При зъбобол, ако не помогне „жабуркане“ с ракия - „първоток“, отиват в Славиня или Еловица при народни лечители, които с подходящи клеци изваждат зъба. При ухапване от пчела, оса и други насекоми се правят компреси със сода за хляб. При изгаряния - компреси с листа от кисело зеле и намазване със зехтин. При болки в ухото се слагат затоплени капки зехтин ок кандилото. При остро алкохолно натравяне на пострадалия се дава да диша конски изпражнения, увити в кърпа. Крастата, също широко разпространено заболяване, през определени периоди се е лекувала с домашно приготвен мехлем от мас, гасена вар и сяр.

6. Празници, обичаи, обреди

Празниците, обичаите и обредите са може би най-важните характерни черти на бита на хората. Те не са и не могат да бъдат специфични само за Каменица. Имат общи народностни черти и са характерни за целия Висок. Повечето от празниците и обредите имат религиозно-битово съдържание и винаги са пряко свързани с потребностите и условията на живота, понякога са им и изцяло подчинени. Свързани са дълбоко с българската и въобще с южнославянската душевност и народностни традиции, с източноправославната обредна система и с някои остатъчни езически верски компоненти. Възникването им потъва в първите столетия от създаването на държавата и приемането на християнската религия.

Празниците, поради връзката им с начина на живот, природните явления и религията са сравнително равномерно разпределени през годишните времена. Ще опишем накратко по-важните празници в рамките на една календарна година, така както се редуват във времето.

Нова година - в миналото е срещана празнично на 14 януари, стар стил, и е съвпадала с Василев ден. В по-ново време се среща семейно или в групи семейства с обредна трапеза от

баница с късмети и турти (погачи, пити) с пара. Парата символизира добри парични доходи, другите късмети са свързани с очаквано плодородие на земята и с добри резултати от скотовъдството. Сламката символизира добро плодородие, сламка от сено - много агнета и овче мляко, пръчка от бук - много ярета, от дрен - добро здраве и пр.

Вечерта на самата Нова година момите се събират в някой дом. В калайдисано котле, пълно с чиста вода, слагат пръстени, които престояват в нея през нощта. На сутринта изваждат поотделно всеки пръстен и в съпровод от песен гадаят и предсказват коя за кого ще се ожени през годината.

На 6 януари, в съответствие с източноправославната традиция започва подготовката за празнуване на **Бъдни вечер** и **Божич**. Вечерта на 5 януари се омесват и опичат „колачи“ (краваи), достатъчни на брой, за да стигнат за коледарите. Коледари са всички момчета между 4-5 и 13-14-годишна възраст. Майките и бабите до вечерта на 5 януари са подготвили връвта, на която ще се навръзват „колачите“, а бащите и дедовците - дървената игла, с която ще се провира „връвцата“ през отворите на „колачите“. Връвта се завързва с единия край от лявата страна за каиша на коледаря, а другия край, на който се намира иглата, се прехвърля откъм гърба през дясното рамо. Освен връвта за колачите, коледарят носи и малка цветна домашно тъкана торба. Момчетата тръгват на Коледа много рано, на 6 януари минават във всяка къща и пожелават на домакините много бекет и здраве. Малките - до 4-5-годишна възраст, се съпровождат от по-големи братя и сестри, от братовчеди. Във всеки дом коледарите получават по един колач, сушени плодове, орехи и лешници, които слагат в торбата. Стремежът е като се мине във всеки дом, да се получат най-много на брой колачи. Когато връвта се напълни, колачите се отнасят къщи, а коледарите продължават в непосетените къщи.

На 6-и срещу 7-и януари е „Бъдни вечер“. Тази обредна вечер е получила наименованието си от „будуването“ срещу деня на Рождество Христово, което във Висока и в Каменица естествено се назовава „Божич“. За Бъдни вечер в Каменица се приготвя обредна трапеза. Тя се състои първо от няколко обредни погачи (големи колачи). Най-голямата погача представлява къщата с народа, който живее в нея. Символично тя се „чертае“ върху повърхността на погачата с фигури от тесто. Другите погачи -

колачи, символизируют поятата с овците и козите и кошарата с говедата. В обредната трапеза се включват още: постен „васул“, „тиквеник“, „ошав“, счукани орехи с „бели лук“ (чесън) и семе от „гръсница“, орехи и лешници.

В най-голямата „соба“ се внася слама и се поставя на пода. Застила се с черги, домашно произведени, и покривки за храна, наричани „месали“. На месалите се поставя всичко приготвено за обредната вечеря. Пали се голяма свещ и се поставя в средата на „колача“, символизираща дома. Преди всички от дома да насядат на сламата главата на семейството кади с кандилница и тамян всичко сложено на месалите, но най-напред „колача“ със свещта. Някое от децата прочита молитвата „Отче наш...“. После домакинята казва: „Айде със здраве колача да режем и жито да се ражда.“ Половината от колача се слага високо на прозореца, за да бъде високо житото. Домакинът или домакинята, най-често дядото или бабата, отломват парчета от колача, зеляника и тиквеника, сипват от „васула“ и „ошава“ и всичко това изнасят навън, за да вечеря и „Божя майкя“. От обредните блюда се оставя и за „цер“. Всички сядат на сламата около обредната трапеза, най-старият разломва „туртата“ с парата и късметите на толкова дялове, колкото са членовете на семейството. Пие се и греяна ракия, яде се от ястията, а след вечерята, ако не всички, то част от семейството, спи на сламата, за да пази „Божя майкя“.

Божич е на 7 януари. Рано сутринта се събира сламата, като намерените зърна, каквито винаги има в сламата, се слагат в кесия, за да се завъртат пари. Сламата се събира и се изнася в градината с дръвчетата, слага се покрай тях и на клоните, за да бъде родитбата голяма. Старите хора отиват в черква да се „комкат“ (да вземат причастие), младите търсят начин да се веселят. Обедът е празничен, яде се блажно, най-често „вариво“, сушеници и друго, кой каквото има, пие се греяна ракия. Получава се и преяждане, защото преди това е имало 40 дни пости. Когато има музика на „средсело“, се прави хоро и се играе до късно. „Божич“ се празнува цели три дни, като третият е „Стевановдън“.

„Василов дън“ се празнува на 14 януари. Най-характерното за този празник е посещението на всеки дом от „камилата“. Тя се „прави“ и „движи“ от 15-17-годишни момчета. Скелета на камилата се изработва по следния начин: издялват се две бич-

мета - дълги 1.5 до 2 метра. Със свърдел се извъртат 5-7 дупки и на двете, раздалечени една от друга на еднакво разстояние. В дупките се поставят лескови пръти, извити във формата на пресечена елипса, като средният е най-дълъг и следователно - най-висок. Така се създава корубата на камилата с нейната гърбица. Главата обикновено се издялва от дърво, моделира се, забучва се на прът, който се „облича“ с подходящ цветен плат, за да имитира шията на камилата. На шията се закачват „звънци“ и „клопатари“. Корубата се „облича“ с „покривци“ (козяди), слага се на раменете на две по-високи и яки момчета, които именно движат камилата.

„Камиларят“ е маскиран и дикизиран като циганин-чергар. Той „води“ камилата от къща на къща. Съпровожда се от свита „цигани и циганки“ - все маскирани момчета. „Камилата“ обикновено влиза в двора на къщата, посрещната от цялото домокадие с интерес, смях и възгласи. По „команда“ на „камиляра“, „камилата“ играе, хвърля чифте със задните крака, кляка с предните, ляга и се търкаля в снега. Камиларят и придружаващите го лица благославят дома и пожелават много здраве и много дечица и внуци, голям берекет на полето, много агнета в поятата, телета и кончета в кошарата. „Циганите и циганките“ танцуват някакви свои танци, закачат се и се целуват. Смях, веселие, врява - всичко се слива в едно общо хубаво настроение. Накрая стопанинът дарява камиларите с пари - да се подкове камилата, а тя целува ръка. На камилата се дава овес или ечемик, за което са налице и съответните торби като неотменим реквизит на свитата. Стопанката дарява със „сушеница“ - месо, сушени плодове, орехи и лешници.

Най-въодушевеното „население“ разбира се са децата. Те не са прости наблюдатели, а неусетно се включват в играта, смеят се в захлас, момичетата „цвъркат“ и иде весела олелия. При това всички по-големи деца вървят заедно с „камилата“ от къща на къща и така през цялото село минава една неповторима процесия.

Всичко завършва вечерта в дома на някой от камиларите на греяна ракия, купена със събраните и получените от продажбата на овеса и ечемика пари. Мезето е от сушеното месо и орехите.

Водице е празник, който се отбелязва на 18 януари. Тогава се варят „питий“ - (пача). Богоявление или Йордановден се празнува на 19 януари. На този ден цялото село - стари, млади

„деца отиват на реката, където предварително е „запищен“ вир. Най-често това е „язът“ при долния мост. В него попът хвърля железен кръст за изваждането на който се хвърлят млади мъже и момци. Освен търсенето на кръста мъжете се борят в реката. Който намери и извади кръста минава покрай събралите се с котле в ръка, в което се пускат пари. С тях, изкърпалите се в студената вода, се черпят с греяна ракия.

На Богоявление се водят и къпят в реката и всички млади невести за здраве и семейно щастие. Къпането е символично, само се натопяват краката.

Иванов дън (Ивановден) се празнува на 20 януари главно от именачите. Ядат се „питии“, костите от краката на свинята се заравят в земята.

Бабин дън е на 21 януари. Празник е на майките и жените, които са бабували при раждането на децата.

Поклади (Заговезни) са два вида: месни и сирни. Обикновено това са неделни дни, преди да започнат постите за Великден или т. нар. „велики пости“. Те се местят през февруари и март в зависимост от местенето на Великден.

Преди първите „Поклади“ цялата седмица (неделя) е месна. „Покладите“ са последния ден и в него се яде блажно. След месните „поклади“ неделята (седмицата) се нарича „сирна“, не се блажи само в сряда и петък. В неделния ден (сирните поклади) се приготвят млечна храна, баница със сирене, ядат се яйца.

Между „месните и сирните поклади“ и на самия ден се отива на гости у роднини, кумове, близки за прошка. Прошката става обикновено на трапезата и се иска от по-младите. Те подават ръка на по-възрастните с думите „Процавай роднино (тате, мамо, бате, кумове), ако има нещо“ и му целуват ръка. По-възрастните отговарят: „Просто да ти е роднино“. Те също целуват ръка.

На „Поклади“ младежите и децата връзват люлки от възета в сливниците си, между дърветата и цял ден се люлеят. Голяма люлка от синджири е вързана между брястовете у звънарника. На тази люлка са се люляли най-смелите.

В Каменица са правени и „ключове“ на които се люлеят предимно по-големи и смели момчета. „Ключът“ е дърво, дълго 2,5 до 3 м. На долния край и по средата, през провъртени дупки, са провъртени два клина. На единият стъпват краката, а на другия се хващат ръцете. Ключът се заключва на греда, поставена между две намиращи се на един ред, но отдалечени едно от друго,

естествено растящи дървета (най-често върби покрай реката или церове и брястове). Люлеенето се осъществява чрез тласъци на тялото. Най-голямото постижение и удоволствие за по-смелите е превъртането на ключа през гредата.

Атракцията и кулминацията на празника са „оратняците“. Те се правят от чаталести сурови тояги с различни размери, в зависимост от възрастта и силата на момчетата, които ще въртят оратняка. Чаталите се оставят дълги 40-60 см и между тях се натъпква дълга „власата“ - слама, като горния край на двата чатала се връзват здраво, най-често с тел или яка връв. Вечерта цяло село се събира на „срецело“, оратняците се палят и се въртят над главите с думите: „Ората-копата - дай ми чичо момича, да не ти запалим брадица“. Многобройните въртящи е огньо-ве създават великолепна и внушителна гледка.

След оратняците всички се прибират на вечеря, на която освен яденето на различни блажни ястия се „ламкат“ варени яйца. Яйцето се обелва и превързва с плътен конец, който обикновено се връзва на касата на вратата така, че яйцето да виси и се люлее. Всички се нареждат около него, някой го залюлява и всеки гледа да го захапе, без да го задържа с ръка, като казва „лам“. Смях, закачки, особено когато яйцето удари някого по носа. След това се връзват баница, сирене и по същия начин се „амкат“. Когато няма сирене се връзва въглен и се духа.

След „ламкането“ конецът се запалва като се нарича за берекет от земеделието. Казва се „жито, жито“ и ако много изгори от конца това е знак, че ще се роди много жито. И така се изреждат: „моруз“, „васул“, „овъс“, „компири“, докато остане от конца, колкото една педя. Остатъкът от конца продължава да виси до Великден.

След „Поклади“ е „Чист понеделник“ или „Едноница“. На този ден нищо не се яде. Ако нещо блажно е останало от покладите се дава на кокошките и на прасетата. Съдовете старателно се измиват, за да няма и следа от блажното. На „Чист понеделник“ се вари „васул“, „зеле“ с „васул“ и др. за цялата седмица, защото през нея не се вари, не се кипи, не се боядисва, за да не се боледува. В следващата събота е Тудоровдън.

Тудоров дън (Тодорица) се празнува в Каменица като ден на конете (Конски великден). За този ден предварително се събират в червено, розово и зелено оцветени конци от които се изплитат китки и гердани за конете, и с тях се украсяват челата

и гривите им, юздите, стрemenата и камшика. Опашката на коня се превързва, а на гърба се слага шарено „цръгле“ (чердже).

След тази подготовка и украса се провежда и надбягването, „надбързването“. То става или в Барие или Наполе, в присъствието и с поощрителните възгласи на много каменичани. Всичко свършва с почерпка в кръчмите.

След Тодоровден са **Цветница** - една седмица преди Великден и **Лазарица** - в събота преди Цветница. На Лазаровден момчетата, пременени и накичени, ходят из село и събират яйца, а на Цветница портите и вратите се украсяват с върбови клонки и други цветя.

Великден е бил сред най-тачените християнски празници в Каменица. Дълго време преди Великден се събират яйца, които ще се боядисват. Децата, се състезават кое ще събере повече яйца, които се крият до т. нар. Велики четвъртък. Яйцата се боядисват в четвъртък. Боядисаните яйца в Каменица и целия Висок се наричат „перашки“. В събота обикновено се меси и пече „колач“, с 4 боядисани яйца, поставени в кръга на колача, който е украсен с различни фигури. Пекат се и „турти“ с яйце в средата, които се наричат „яйчници“.

На самия Великден се е ходело в черквата „Св. Богородица“ за „комка“ (причастие). След комката всички се поздравяват с „Христос воскрес!“ и отговор „Воистина воскрес!“

Обедът на Великден е богат, в зависимост от възможностите и най-важното е „блажен“ след дългите велики пости. Децата се чукат с перашките, като целта и желанието е да счупят със своето яйце повече яйца. След обяд на „Срецело“ или „Наполе“, „Над ливаду“ се прави хоро, играе се чак до вечерта. Обикновено Великден е празнуван в три последователни дни.

Джурджовден (Гергьовден) е също един от най-почитаните и весели празници, празнувани в Каменица. Както и навсякъде той винаги е на 6 май, независимо от деня в който се пада. В традициите на селото „Джурджовден“ винаги е бил свързан единствено с овцевъдството и източно-православното му християнско съдържание.

Предният ден овците трябва за се напасат много добре, а поятата да се изчисти и измете. Най-вълнуващият момент, особено за младите, настъпва към 4 часа сутринта. По традиция и предварително договаряне, цялата каменичка младина „отоди“ да бере цветя, за да се изплетат венци за входната врата на

къщата, за жертвеното агне и за майка му. Най-често за цветя и зеленина се ходело на Било в Габрак, където вече гарьбът се е разлистил, а в гората има здравец, поникнали са първите пролетни цветя - кукурякът, „петлите и кокошките“, теменугата, а понякога и игликата. Ходило се е и до „Папрат“ и „Венъц“. Още е тъмно когато момчетата и девойките са се изкачили на най-голямата височина на Било. Накладен е голям огън и около него се извива хоро, под звуците на „дудук“, „цафара“, а в някои години и на акордеон. Песни, възгласи, възторжени викове огласят планинските склонове и се чуват чак в селото. По същото време лумват огньовете отсреща - във Видлич - накладени от изатовчани и брайковчани, а по-на изток от болевци и вълковиани, и по-на запад от славинчани. И там, при тях с вият хора и има веселие.

Връщането става на групи, но задължително преди или около изгрева на слънцето. Изплитат се венците най-напред за агнето и майката, а след това за „котъла“ или „ведрото“ в които ще се „мълзе“ (дои) млякото, за „бучкуту“ в която ще се бие маслото. С венец и китки се окичват вратите на къщата, на портата и на свит прът на „загона“, където ще се „мълзат“ овците. В същото време са омесени и изпечени два „колача“ - за св. Георги и един малък - с дупка в средата. За жертвено агне винаги се избира мъжко с рога. На рогата му се залепват две запалени свещи преди жертвоприношението. Свещи се поставят и на майката. След това започва доенето на овците.

Първо се „мълзе“ майката на жертвеното агне, като млечната „жица“ се прокарва през дупката на „колачето“ и през по-голяма пръстен или малка гривна. Издоеното мляко се подсирва и се цеди без да се притиска.

Агнето обикновено се пече на „ръжен“ (голям дървен шиш) или във фурна за хляб, във фурна на „кавтор“ или трап с тепсия и връшник. След изпичането - някъде по пладне - цялото семейство пременено отнася агнето, колача и бъклица с ракия в „Йелиницу“. В тази местност има „оброк“ - каменен кръст, а от западната му страна в елипсовидна форма са наредени, на близки разстояния, каменни плочи. Всеки дом има своя плоча на която всяка година на Джурджовден поставя тепсията с агнето и кърпата с „колача“. Агнето и колача остават цели докато не мине попа да „почете и благослови“ и да отреже „порезеница“ и откъсне лявата плешка от агнето, които естествено слага в

една много голяма „вреча“ (чувал), носена обикновено от помощник. Понякога попът е чакан с часове, защото обслужва най-малко половината от селата в Горни Висок. Порезаницата, както и да е, но откъсването на плешката не винаги е посрещано с охота от всички каменичани. Един от пишещите тези редов помни как с баща му са измъквали лявата плешка, за да не попадне във „вречата“ на попа. Баща му казва: „Когато попа наближи до нас, без да види, аз ще откъсна плешката, ще ти я дам и ти ще побегнеш - ама бързо - аз ще тичам и викам по тебе, ще ти се „карам“, но ти няма да спреш!“ Разбира се никак не е трудно за едно 10-годишно момче да избяга.

След като завърши ритуала с весела глъч се яде агнешко печено, пийва се ракия. Неизяденото се отнася в дома, но това е рядък случай, кокалите се събират и се заравят в някое „бробиняло“ (мравуняк), за да се множат като „бробинци“ (мравки) агнетата и овцете. Привечер празника обикновено завършва с общоселско хоро на Срецело.

Йермия е друг майски ден - на 14 май, който се тачи от каменичани. Основният обичай на този ден е свързан с „гонитбата на змиите и гущерите“ от двора на домакинствата. Това става чрез дрънкането на тенекета, тенджери, „ожези“ и всякакви железни предмети, като се обикалят двора, гувното, сливниците. Дрънкането се съпровожда с възгласите: „Бежте гущере, змие ютре е Йеремия“.

На летен св. **Никола** (20 май) се обикаля полето с надеждата и пожеланията да не бие град. Когато се зададе градоносен облак обичаят е - да се изнесе на двора секирата и да се постави с острието нагоре, та ако падне някое зърно да се пореже и градушката да спре. В такива случаи се вика: „Пренеси га (градът) Джермане на вър на Стару планину“.

В Каменица се знаят и по различни начини са отбелязвани още много други дни, свързани пряко или косвено с обичаи, поверия и християнски светци. **Младенци** е на 9 март, помни се с омесването и изпичането на малки „турти“, подмазвани с мед, и с това че се садят млади овощни дървета. Благовец (7 април) - очаква се идването на щъркелите, изкарват се овцете и агнетата на паша в житата, за да могат по-бързо за братят. На 24 юни е **Въртоломей**. На 28 юни е **Видовън** - събор на Годеч, **Спасовден** - 40 дни след Великден - събора на Долни Криводол, на 12 юли е **Петровден** - събор на Вълковия, на 13 юни е **Павловден**,

на 2 август - **Илинден** - събор в Ръсовци, **Пантале** (св. Панталей) е на 9 август - събор на Сенакос, **Голяма Богородица** е на 28 август - празник на каменичката черква; на 8 септември е **Мала Богородица** - събор на Пирот; на 15 септември **Летен Ивановден** - събор в Брайковци (Брайковски Йованден); на 27 септември е **Кръстовден** - свършва бачията - „разлучую“ се овцете; на 27 октомври е **Пейчиндън** - събор на Бърлог; на 8 ноември - **Димитровден** - стоката слиза от савата Мала Поляна; в началото на декември е **Андреевдън** - има поверие, че през нощта всеки дом се посещава от мечка и затова вечерта пред вратата се оставя варена какалашка. На сутринта на децата с показва, че какалашката е нахапана, което е признак, че мечката е идвала. Тази „мечка“ обикновено е бабата или дядото, които след заспиването на децата нагризват какалашката. На 17 декември е **Варвара** - девойките се обличат в специално облекло и се наричат варварки. Ходят по къщите, пеят песни със следния текст: „Варварице, богсавице, мели брашно, карай дърва и върти около дома“. Пожелават също здраве и берекет. На 19 декември е **Николов ден** - събор на Изатовци; от 22 - 25 декември са **Мартинци** - **вълчи ден**. През тези дни думата вълк не се произнася, мъжко плетиво се не плете, вълна се не пипа, на път мъжете не тръгват - всичко това за да не се даде повод на вълците за пакости.

Съборът на Каменица винаги е бил на **Ранжаловдън** - 21 ноември. Както и дните-събори на другите височки села, този ден е голям празник на Каменица. Подготовката му започва още през септември и октомври когато се пече „рекията“ и се прави виното от купеното от Пиротските села - Извор, Бириловци - грозде за приготвяне на виното. Ястията се приготвят главно от птиче и овче месо. Свинското още го няма, а агнешкото вече е отминало. Мезето е овче печено и кашкавал собствено производство.

Всеки дом се готви най-старателно за посрещане на много гости - от другите села, роднини, близки, приятели. Гостите минават кой когато успее - от обяд до вечерта. По-късно след обяд на Срецело се завива кръшно хоро, което се върти до късно от млади и стари, развеселени от прясната ракия, червеното вино и доброто мезе.

Но съборът на Ранжаловдън, както и всички събори във Висока освен почерпка и веселие има и друг смисъл и роля. По

време на гостуването се разменят мисли за земеделието и скотовъдството, споделя се опит, обсъжда се политиката, стават запознанства между младите, някои от които по-късно завършват със сватба.

Всички посочени празници се празнуват на дати по стар стил. Повечето от тях, с християнско съдържание, са или началото или края на постите. Те са общо 232 дни в годината: Божичови - 40 дни, Велики - 48 дни, Петрови - 25 дни, Богородични - 15 дни и всяка сряда и петък - общо 104 дни. Блажните дни са 133. Ето защо празничните дни, независимо дали преобладава верския или битовия елемент в тях, са истински народни празници и за тялото и за душата.

Освен обредите, свързани с Бъдни вечер, Василов дън, Божич, Поклади, Великден, Джурджовдън в Каменица на някои оброчища се „колье молитва“ (курбан) по определени поводи от дадени фамилии. Обикновено за „молитвата“ се заколват 3-4 агнета и всички се сваряват в голям котел (казан). Котелът се отнася на оброчището, ястието се осветява от свещеник и се раздава на всички присъстващи, а това означава на всички от селото.

На оброчището на Гьоргова ливада молитва са клали Тодоровци, а на оброчището на Долни Прогон - Яшарови.

В миналото широко са били разпространени обредите „маслоосвещение и водосвещение“. Маслоосвещение се прави при заболяване. Свещеникът освещава масло на болния и ако оздравее всяка година на този ден трябва да му се свети масло. Водосвещение се прави при продължителна суша. При този обред се „коли молитва“ - агне или овца, която се раздава след като се извърши молебена за дъжд. Това става на оброчищата (кръстовете извън селото).

В бита и душевността на каменичани дълбоко са залегнали редица поверия свързани с трудовата дейност, времето, здравето, личната съдба и отношенията между хората. Вярвало се е, че на празника Св. четиридесет мъченици или Младенци Господ забивал 40 глави в земята и ако се стопят на дълбочина 40 педи трябва да се садят овощни дървета. Ако на този ден вали дъжд ще се роди изобилно „моруз“. Ако прогърми на 5 март житото ще бъде по-евтино, а ако вали на 6 март - житото ще бъде по-скъпо.

Първата пролетна гръмотевица ако е в облаци, които идват

откъм „Възганица“ годината ще бъде много дъждовна, със силни гръмотевици и градушки. Дъждовен ли март ще има много трева и цветя, но храната ще бъде слаба. Ако през зимата има много сняг, а през април дъжд, то годината ще бъде берекетна.

Каменичани са смятали, че ако на човек му играе лявото око - не на добро, а дясното - на добро. Ако „лъцкаш“ (хълцаш) някой те споменава, а ако „лъцкаш“ непрекъснато някой трябва да те тупне по гърба. Ако те сърби лявата длан ще получиш пари, а дясната - ще даваш пари. Ако човек е тръгнал на път и го попитат къде ще ходи няма да му върви. Ако те сърби носът това е на ядове. Ако някой ти мине път няма да ти върви. Няма да ти върви и ако някой те срещне с празни ръце, ако е с пълни - ще ти върви.

st. ar. car. ib. bro. d. org

V. УЧЕБНО ДЕЛО И КУЛТУРЕН ЖИВОТ

Учебното дело и културния живот в Каменица имат своята история и своите особености. И в Каменица то е минало през етапите на килийното и светското образование, за да угасне през 1980 г. по силата на обезлюдяването на селото. Културният живот е с по-бедна история, но с ярко изразена самобитност.

1. Училището

Преди откриването на основна училище в Каменица през 1880 г. няколко деца са учили в килийното училище в манастира „Св. Архангел Михаил“ при село Изатовци.

След това, между 1880 и 1825 година, децата са се учили в „Голбовия хан“. Първият учител в Каменица е бил някой си Ранча от Смиловци. Известен брой деца са учили в Росомач, където се намирало едно от най-старите училища във Висока, открито през 1870 г. Там, при даскал Нейко по-будните младежи са учили „Псалтир“ и „Часловец“. В това училище са учели деца дори от Калотина, Комщица и някои други височки села.

Основно училище в селото е открито през 1880 г. с пръв учител Тодор Митов - Тарайго от Каменица. След него учител със средно образование е Петър Алексов, свещеник на селото. В училището са работели и някои си Цветан и Мита Тошев, който е имал четвъртокласно основно и две години педагогическо образование. До 1890 г. в училището са учили само момчета и то от по-богати семейства. През 1890 г. се записват и момичета.

Откриването на основно училище бързо дава своите плодове. Преброяването през 1910 г. установява, че в Каменица е имало 108 човека грамотни, от които 98 мъже и 10 жени. Неграмотни са били 307, от които 110 мъже и 197 жени. Числото на неграмотните е било по-голямо, но са изминали само 30 години от откриването на училището. До освобождението от турско робство само единици са имали възможност да се ограмотяват в килийните и светските училища, още повече, че последните са се намирвали извън Висока. Картината в другите горно-височки села не е различна. В Славиня, която по това време е била община, гра-

мотните са били 150 души, а неграмотните - 401; в Сенокос грамотните са 130 души, а неграмотните - 451; в Изатовци - грамотните са 92 души, а неграмотните - 257; в Брайковци - 50 са грамотни, а 150 - неграмотни; Болевдол - грамотни са 45 души а неграмотни - 208 д.

През 1911 година в Каменица е открита нова училищна сграда с две класни стаи, коридор и канцелария за учителите. В това училище са се учили децата и от Болевдол и Изатовци. Училищната сграда е открита от Мито Тошев - учител-пенсионер. Дотогава децата са учили в частни къщи. От „Голобовия хан“ минават в дома на Беличови (1910 и 1911 г.).

След Мито Тошев - Тарайго, учител в селото е бил Тошко Костов от Славиня, който учителствал от 1905 до 1912 година. През 1915 г. училището не е работило поради военни действия в този край, а през 1916 г. за учител е бил назначен Димитър Ковачев от Струга. След него е учителствал Петър Джуров от Славиня. През тази година в Изатовци било открито училище и изатовските деца напускат Каменица. През 1919 г. и 1920 г. учител в Каменица е Иван Еленков Манчев от с. Изатовци. Той е и последния български учител до присъединяването на Цариградско към Кралство СХС. И след присъединяването Манчев учи децата на български, но дошъл от Височка Ръжана Йово писарят, и разбрал от Иван Манчев, че децата учат на български език. Йова писарят казал, че не може в Сърбия да се учи на български език и заповядал от този момент обучението да започне на сръбски език. През 1921 г. за пръв сръбски учител бил назначен Станимир Голубович. След това учители в Каменица са били поп Йова от Бърлог и Боголюб - когото хората наричали Санда Пижа. По-добра организация на учебното дело се създава когато за учител бил назначен черногореца Лука, с помощник неговия брат Милачко. От 1930 г. в училището работят вече каменички учители - завършилите учителска школа (педагогическо училище) - Георги Петров и неговата съпруга Даринка Петрова. Георги и Даринка са оставили дълбоки следи не само в училището, но и културния и обществен живот на Каменица и Висока. През уч. 1939/40 г. и 1940/41 г. учител е Раденкович от Пирот. (по произход от Дойкинци). Поради мобилизация в армията започва но не завършва втората учебна година. Останали без учител каменичките деца, в т. ч. и първолачетата, някъде от края на октомври, всеки ден ходят на училище в Болевдол и се връщат

на село. Там учител е Гьрга Милчев от Славиня.

Дъжд, кал, сняг и студ през зимата - нищо не е в състояние да ги спре. Родителите искат децата да завършат учебната година. И ако усилията и трудностите не успяват, то нахлуването на германците на 6 април 1941 г. прекъсват обучението в целия Висок.

От 1941 г. до 1945 г. Каменица, както и целия Царибродски край са в границите на България и училището отново работи на български език. През 1941 г. в Каменица за първи път се открива седмогодишно училище със задължително обучение на децата от Каменица, Сенокос, Брайковци, Изатовци, Болевдол. В него са работили българските учители Ангел Младенов, Тодор Чернев, Милан Божинов, Мара Бонева и Николина Райнова.

То внася прелом в обучението и по-нататъшното образование на децата, младежите и девойките. В първи прогимназиален клас се записват всички желаещи, които са родени след 1924 г. и не са имали възможност да продължат образованието си след основното училище в средните училища. На 10 октомври 1944 г. за една година седмокласното училище става осмукласно. Първи учители са Георги Петров, Даринка Петрова, Цветан Димов от Славиня, Надежда Димова - негова съпруга, Григор Милчев, Веселин Танчев. Училището е имало и два класа в Изатовци, където са работили учителите Боян Гогов и Костадин Тасков от Славиня.

Като седмокласно училището е работило до 1952 г. През същата година в Каменица се образува Осмукласно училище по образец на учебното дело в Югославия. То е работило на български език, а сърбохърватски се учил като отделен предмет. Всички предмети са преподавани на български благодарение на това, че в Югославия тогава се признават правата на българското национално малцинство. Дори и онези учители, които не са учили на български език са били длъжни да обучават на български и това е било едно от задължителните условия за работа в училището. След 1950 г. по-младите учители се записват във Висшето педагогическо училище в Ниш. Тогава мнозинството от българските учители напускат страната поради влошените отношения между България и Югославия. За две години много местни учители завършват Висше педагогическо училище по различни специалности и в следващите учебни години всички предмети се преподават от учители специалисти.

През 1955/56 г. учители са били Иван Колев от Радейна (по история и география), Манол М. Соколов (математика и физика), Георги Петров в долните класове, Даринка Петрова (български, математика, френски), Лепосава Г. Васева от Славиня, Васил Васов от Славиня, Мирославка Аспарухова от Д. Криводол - в долните класове.

През 1956/57 г. е закрито основното училище в Д. Криводол, защото в селата не е имало достатъчно ученици. Децата идват в Каменица.

През тази учебна година преподава Милчо Цветков - директор на училището (биология, химия и народно стопанство); Богдан Стоянов от Славиня е преподавал - история и география; Цветанка Цветкова от Гоин дол - български език; Манол М. Соколов от Димитровград - математика и физика; Лепосава Васева - сръбски език и пеене; Даринка Петрова - френски и рисуване и Перса Богданова, учителка от Смиловци.

На 25 февруари 1956 г. е избран училищен съвет въз основа на закона за самоуправление на училищата. Негови членове са: Асен Николов от Изатовци, Никола Митов от Каменица, Геннад Манчев от Каменица, Никола Нацков от Брайковци, Величко Георгиев от Брайковци, Георги Петров - учител, Лепосава Васева - учителка. През следващата 1957/58 уч. година към училището са открити училищна работилница, училищна кооперация и училищна градина в местността „На полъе“. През същата година няма значителни промени в персонала. Назначените нови учители са Тодор Ташков, Троянка Петрова, Иван Йоцев, Любинка Васова, Томислав Миланов, родом от Каменица.

С училището в Каменица се обединяват училищата от Изатовци, Сенокос, Горни и Долни Криводол, и Болевдол. В него са се обучавали 147 ученика. Земеделската кооперация от Каменица подарява на училището своя земя в м. „Нешино лице“, където то прави свой разсадник. Същата година започват да отглеждат и пчели.

През 1958 г. за директор на училището е назначен Васил Гьргов от Горни Криводол. Нови учители са Иван Гоцев по физкультура и рисуване; Спасич Илия - математика, физика, пеене; Никола Йотов - сръбски език.

От тази година започва значително да намаляват учениците поради миграция на населението. Докато в горните класове се обучавали 110 ученика, в долните (1 - 5 клас) е имало само 11

ученика.

През учебната 1959/1960 г. са записани 271 ученика от Горния Висок. Преподаватели са Кирил Гергов, Надежда Митич, Лиляна Гакова и Томислав Гаков, а през уч. 1960/61 г. училището е имало 257 ученика от всички села на Горни Висок. През следващата учебна година са записани 250 ученика. Учителският колектив остава непроменен. Директор на училището е Васил Гъргов, но през 1961 г. - м. април той напуска по болест и на негово място е назначен Томислав Миланов от Каменица.

През уч. 1963/64 г. отново е закрито основното училище в Долни Криводол и учениците се преместват в Каменица. През тази година са се учили 124 ученика във горните и 88 ученик в долните класове. Издръжката започва да се осигурява от Димитровград. През 1964/65 уч. год. са се обучавали 190 ученика, от които 73 в долните класове. През 1964/66 г. учениците са 172. Учители са били: Томислав Миланов - заместник директор и преподавател по история и география; Тодор Ташков - физика, химия и математика; Мира Стефанова (биология, физкултура) Гена Миланова - пеене и рисуване; Брана Ташкова (френски, сърбохърватски), Борис Марков (български език); Васил Гъргов - директор (руски език) и други.

На 19 октомври 1978 г. в Каменица се провежда заседание на учителски ясъвет и се взима решение училището да се закрие поради това, че няма достатъчно ученици за нормално работа. Доклад за работата на училището и причините за закриването му изнася Цветан Еленков, секретар на училищната общност в Димитровград. Констатирано е, че училището има само 24 ученика. Няма възможности за осигуряване на учители-специалисти по всички предмети. Издръжката на училището е скъпа и то шест пъти повече от средната за републиката. Взима се решение учениците да продължат образованието си в Смиловци, тъй като училището във Височка Ръжана работи на сърбохърватски език. На учениците се осигурява безплатно пътуване до Смиловци и издръжката в училището.

И така училището в Каменица представа да работи на 31 август 1979 година. За 100 годишното си съществуване то дава възможност да получат основно и седмoclасно образование всички каменички деца и на децата в Горни Висок. Много от тях продължават образованието си в средните, полувисши и висши училища. Стават лекари, учители инженери и други специалисти.

Научили азбуката в Каменица, те работят на шир и дълж в Югославия и България.

2. Каменичката интелигенция

Ако има с какво най-много да се гордее Каменица, както и другите височки села, то безспорно това са постиженията в областта на образованието и квалификацията на своите хора. Общият брой на завършилите средно, средно специално, полувисше и висше образование, в т. ч. и военни училища, след откриването на основно училище през 1880 г., е около 120 души. Освен учителя Мито Тошев (Тарайго) до 1920 г. по-просветени каменичани са били: Еленко Пръшкулов, (дедо Ленко) - завършил два гимназиални класа, учил и семинария във Враца; Гаврил Стефанов, Петър Гъргорчин и др.

Първите младежи със средно образование през 1920 г. са: Герман Еленков, завършил и военно училище; Георги поп Петров, Асен Еленков, Нацко Петров Станимиров, Иван Захариев. След 1920 г. получават средно-педагогическо образование Даринка Заркова Йоцова - първата жена учителка не само от Каменица, но и от целия Висок, Петър Джуров (Динчаров), Костадин Дерманов (Мулин), Тодор Геров (Айдинов), Иван Миланов Петров (Ванча Бечин), Герги Петров (Гоца Даскалът). Любен Димитров Тодоров (Модрин), - завършва земеделско училище. Военни училища завършват и стават офицери Крум Илиев (Везин) и Кирил Манов. Със завършено и незавършено прогимназиално образование или специални курсове са Димитър Илиев (Митко Везин), Герман Панов (Гера Панин), Асен Вацев (Чучулянов), Тодор Григоров (Тошко Модрин), Гена Дерманова (Мулина).

През периода 1935-1937 г. за пръв път от Каменица се записва солидна група в първите класове на Пиротската гимназия. Може да се предположи, че това се дължи на настъпилата икономическа стабилизация в селото, слез кризата 1929-1931 г. и в положението на отделни по-заможни домакинства. В тази група са: Драголюб Йоцов, Сава Делчев, Георги Тошев, Богдан Николов, Григор Петров, Величко Асенов, Васил Пешев, Костадин Драгомиров. По същото време в педагогическото училище е записан Димитър Манов а в средни земеделски училища във вътрешността на Сърбия - Петър Делчев и Нацко Тодоров.

По-късно в непълната Царибродска гимназия се записват

Мирко Асенов, Рангел Желязков, Цветан Еленков, Сретен Стоянов, Спас Гогов.

По-голямата част от тях продължават и завършват обучението си на български в Царибродската гимназия, а няколко души - в Годечката.

След откриването на седмоласно училище в Каменица през 1941 г. многократно нараства броят на продължаващите образованието си след основното. Почти няма дом в селото без ученици в прогимназията или в царибродската, а по-късно и в Годечката гимназия, а също и в царибродското педагогическо училище. В средните училища в периода 1944-1957 г. Каменица е имала 78 ученика, от които 47 младежи и 31 девойки.

В гимназиите се обучават Теофил Делчев, Ангел Гаков, Цветан Николов, Сретен Василев, Богдан Манолов, Богдан Васев, Веско Желязков, Тодор Михайлов, Георги Еленков, Божидара Петрова, Младенка Михайлова, Верица Йоцева, Милица Димитрова, Юла Николова, Душанка Спасенова, Горка Станкова, Ягода Делчева, Славка Петрова, Бранка Любенова, Момчил Тодоров, Костадин Дерманов, Йеленко Петров, Драголюб Димитров, Милорад Костадинов, Милорад Костадинов, Георги Асенов, Сретен Спасенов, Иван Манолов, Иван Петров, Векослав Георгиев, Борис Ставрев, Милена Василева, Христина Тодорова, Лиляна Йорданова, Стеванка Гогова, Ангел Асенов, Иван Йоцев, Томислав Асенов, Павлина Димитрова, Ангел Манов, Георги Станков, Любица Димитрова, Павел Петров, Аника, Димитрова, Траянка Тодорова, Никола Кирилов, Богдан Любенов, Томислав Тодоров, Миле Петров, Александър Геров, Валентина Делчева, Дафина Ставрева, Миланка Асенова, Зорка Герова, Павлина Стоянова, Сотир Манолов, Любчо Петров.

През същия период в Софийски средни училища се обучават Лепослава Асенова, Татяна Вацева, Томислав Делчев, Милорад Вацев, Лилия Георгиева, Райна Георгиева. В Берковската гимназия учи Евтимия Василева.

След 1947 г., когато се открива средно педагогическо училище в Цариброд, от гимназията се прехвърлят и се обучават в него Спас Готов, Сретен Стоянов, Никола Делчев, Александър Николов, Васил Асенов, Тодор Петров, Радка Стоянова, Миланка Василева, Радко Николов, Милош Станков, Георги Тодоров, Петър Борисов, Никола Митов, Борислав Манов, Аспарух Драгомиров, Божидар Михайлов, Оливера Гогова, Вида Георгиева, Бо-

рислав Ставрев.

Преобладаващата част от изброените до тук имена успешно завършват гимназията и педагогическото училище. Една твърде малка част не завършва средно или средно педагогическо образование поради различни - здравословни, семейни и др. лични причини. Мнозина след общото средно получават и средно-специално образование, а една значителна част полувисше и висше образование - в институти и Университети в Югославия и България. От общия брой - около 120 на завършилите средно или средно специално образование от началото на века до 1965 г. 31 д имат завършено висше, 5 полувисше и 7 д. с различни степени военно образование.

Общият брой както на висшите така и на средните може да се приеме като внушителен измерител на големия стремеж на каменичани към образование и наука, особено като се има предвид, че през този период най-големия брой на жителите на селото не е надвишавал 414 д. за дадена година.

Първият висшист, роден в Каменица, но отраснал и получил средно образование края на миналия век в Пирот, е Александър Бонев от рода Мулини. Известен като „Бонич“ той завършва медицина в Белград, става военен лекар и по време на I-та Световна война работи към главния щаб на Сръбската армия.

Каменица дава още 9 д. лекари. Медицинската академия - София завършват Георги Тошев, Сава Делчев, Младен Динчаров, Аспарух Драгомиров и Райна Георгиева. Висши медицински учебни заведения в Югославия завършват Драголюб Йоцев, Костадин Дерманов, Георги Асенов, а Павел Петров става лекар в Холандия. Евтимия Василева завършва фармация в София, а Божидар Драгомиров записва, но не завършва по различни причини стоматология.

Във висшите технически институти в България инженери стават Мирко Асенов и Милорад Вацев, а в Югославия - Драголюб Димитров и Никола Кирилов. В България икономически институти завършват Момчил Тодоров, Георги Тодоров, Теофил Делчев и Веселин Желязков, а в Югославия - Димитър Манов. Право в България завършват Асен Еленков, Васил Пешев, Александър Илиев, а в Югославия изучава правни науки Милорад Костадинов. Агрономство завършват Петър Делчев - в Югославия, а Нацко Тодоров и Ангел Гаков - в България. Сретен Василев също записва агрономство, но не го завършва по лични причини.

Университетски педагогически специалности завършват Милош Станков (педагогика), Йеленко Петров (география), Сретен Спасенов, Татяна Делчева (биология), Крум Григоров (философия). Философия в София следва и Никола Делчев, но поради преждевременната му смърт не я завършва. Полувисши училища (Висока школа) завършват Цветан Еленков, Спас Гогов, Бранка Любенова, Милица Димитрова, Павлина Димитрова, Аника Димитрова, Томислав Асенов. Художествено образование получават Богдан Николов и Иван Йоцев.

Различни степени и видове военно образование получават: Богдан Манолов, Георги Еленков, Иван Манолов, Ангел Асенов, Богдан Любенов, Сотир Манолов и Любчо Петров - в Югославия и Богдан Алексов в България. Повечето от тях стават висши офицери.

Каменица има свои представители и в средите на научната и художествено-творческа интелигенция. Професори-доктори стават Момчил Тодоров и Йосиф Йосифов (последният е син на каменичани, но не е роден в Каменица). Доценти стават д-р Георги Тошев и Милорад Вацев. Журналист и художник е Богдан Николов, художник Иван Йоцев, резбар Томислав Делчев, поетеса Наташа Кръстева, музикант Саша Вунгеров.

Броят на образованите каменичани, родени след 1938 г. и особено на каменичките потомци, родени в различните краища на Югославия и България, несъмнено е по-голям. За съжаление с конкретни данни за повечето от тях авторите не разполагат, а и възможностите и задачите на книгата са ограничени. Едно е обаче сигурно: любознателността и стремежът към образование и култура са отличителен белег и традиция на живота на съвременните каменички поколения.

Получилите средно, средно-специално, полувисше и висше образование каменичани успешно са се трудили и се трудят в много селища на България и бивша Югославия - а някои и в чужбина. Но не само училище и изучилите достойно са представлявали и представят в професионално отношение родното си село. Майстори в своята професия са били и са и всички споменати и неспоменати занаятчи-строители дърводелци, общари, ковачи, шивачи, хлебопекари и др. Мнозина от онези, които са се обучавали във всички степени и форми на обучение, но по различни причини не са успели да завършат образованието си, допълнително се квалифицират и са изпълнявали сложен квали-

фициран труд в най-различни сфери на стопанския, културния и обществено-политически живот.

3. Културен отдих

В съвременния смисъл на понятието за системен и особено за организиран културен отдих в живота на каменичани едва ли може да се говори. Но естественият стремеж към отдих (отмора) след усилен селски труд не само на тялото, но и на душата през годините е подтиквавал хората сами да създават начини и средства за някаква отмора. Била е сътворена и предадена като традиция от поколение на поколение система от самобитни форми на общуване с ясно изразени елементи на културен отдих. В една или друга степен тя е отчитала особеностите и потребностите от такъв отдих в зависимост от възрастта и пола. Била е съобразена и със стопанската заетост и свободното време на хората.

Като типични форми и средства на културна отмора са утвърдени: хората, вечеринките (самодейният театър), седянките, детско-юношеските и младежките игри, вечерните разходки на „сред село“ и по „Славински път“, младежките срещи през пролетните и летните дни в ливадите „у Бресие“, „На поле“ и „Луг“. Игрите и веселието по време на сватби и празници са били истинко и богато духовно развлечение за каменичани от всички възрасти.

Хорото. По много поводи беше споменато, че общоселското хоро е било основният начин за веселие на каменичани. Освен на сватба и събори често то се е играло в неделни и други празнични дни. Играни са със страст и продължително хората „За пояс“, „Пайдушкото“, „Жирино“, „Кукунъещата“, „Буляна“, „Елениното“, „На самца“ (Ръченица) - както в Каменица, така и в другите височки села.

„За пояс“ се играе, като играчите се хващат за коланите си чрез прекръстване на ръцете. Стъпките са бързи и динамични - напред, назад и на двете страни. Това е едно от най-сложните и най-обичаните височки хора. При другите хора играчите се хващат за ръце. „Жирино“ и „Кукунъещата“ са с много дребни стъпки, а „Пайдушкото“, „Буляна“ и „Елениното“ са с едри стъпки и с движение напред, назад. С изключение на „Буляна“ те са буйни хора, като, разбира се, най-буйно се играе „На самца“. Другите хора, като се изключи последното, се играят във формата на незатворен кръг, който в зависимост от броя на

играещите може да има няколко редици. Водещият на хорото е на десния му край и е главната му фигура. От неговото умение ритмично и точно да изпълнява стъпките на даденото хоро и същевременно плавно да го води напред, зависи дали всички играчи ще влязат в общия ритъм, дали то ще се люшне като надигаща се и затихваща морска вълна. Водачът в повечето случаи е мъж (момче). Той си избира някой, обикновено свой приятел, да му държи и върти левия край. От „левия“ също много зависи как ще се изиграе хорото и особено „завиването му“ във формата на навита пружина. Хорó се води на невеста, девойка, съпруга - въобще на близка и любима жена.

Воденето на хорото е израз на кавалерско отношение и внимание към девойката, съпругата, много често е първата проява на симпатия, на влюбване и обич. От отколешни времена съществува обичаят, за да се осигури правото на продължително водене на хорото да се заплати определена сума на музиката от кандидата за водач. В такива случаи музиката следва стъпките на хороводеца, а той от време на време хвърля по някоя внушителна пара, най-често във фунията на басите.

В отговор я кларинетиста (кърнаджията), я флигорниста ще засилят и заситнят звуците на инструментите си и даже клекнали край хороводеца ще продължат да „извиват“ кръшното хоро.

Хороводството често е ставало и „поле“ на съперничество между ергените - „кой на коя“ да поведе хорото, кой пръв да бъде хороводец.

Имало и случаи, когато споровете са прераствали в караници и юмручен бой при по-буйните глави. Но са преобладавали смехът, закачките, веселието.

„Вечеринката“. Нещо, което винаги е липсвало на Каменица и на всички височки села, това е достъпът до професионалния театър и до киното. В същото време стремежът към тях и желанието винаги са били огромни. Острата потребност от срещата с тези два вида изкуство частично се компенсира след електрификацията на селото през 1974 г. и особено след подаряването на първия телевизор на селото и „навлизането“ на телевизионни апарати в някои от домовете. И все пак всичко това е твърде далеч от непосредствения контакт с театъра и киното.

И до днес Каменица и целия Висок не са посещавани от професионален театър, но това е и невъзможно. Условия за професионални театрални представления - салони, осветление

и др. - не е имало и не е могло да има. Поради всичко това младите хора са се опитвали сами да си правят театър. Първите по значителни опити, които се помнят, датират след 1941 г. Възможно е и преди да е имало представления, давани от каменичани, но информация за това няма. Преди „вечеринките“ (самодейните театрални представления са се казвали „вечеринка“) - представления пред възрастните са изнасяли учениците. До 1920 г. те са ставали на празника на просветата „Св. св. Кирил и Методий“, а между 1920 и 1941 г. - на „Св. Сава“ - патрон на училищата в Сърбия. Тези представления са включвали предимно рецитации на стихотворения и песни от учениците и някоя малка сценка след произнасянето на кратко слово от учителя. На тези празници са присъствали освен учениците и техните родители, много други млади хора. Нещо, което е характерно за селото, след програмата се устройва угощение с печени кокошки, баници, ракия, носени от родителите. Долната стая на училището, където са правени тези празненства, често не е била в състояние да побере всички и затова винаги са били запълвани и стъпалата на училището от стояща публика.

Първата пиеса, която все още се помни, подготвена и играна на сцена (бина), е пиесата „Бенковски“. Това събитие става през 1942 г. в голямата стая на общинската сграда. „Режисьорите и артистите“ са от първата група гимназисти, записани в Пиротската и продължили обучението си в Царибродската гимназия.

Сцената (бината) представлява наковани дъски върху 3-4 дървени „магарета“. Завесата е от домашни черги, закачени на навървени тънки въжета, вързани за два кола, заковани за сцената. Отстрани сцената също е заградена с черги. Представлението е знаменателно и с факта, че след 20-годишен период каменичани се запознават по такъв начин с един величав и трагичен „откъс“ от българската история, от борбата на българския народ за национална освобождение.

Ролята на Г. Бенковски изпълнява Г. Тошев, на х. Люзгар - К. Драгомиров, на дядо Вълó - Д. Манов. Участват още Б. Николов, Гр. Петров, В. Пешев, Н. Тодоров, М. Асенов, Ц. Еленков и др. Представлението е посрещнато с голям интерес и след това повторено на следващата вечер.

Големият „театрален ден“ на Каменица е изиграването на пиесата „Анга“ през зимата на 1943 г. Действието се развива през хайдушкия период от национално-освободителната борба.

Пресъздаден е и драматизмът на еничарите - насила откъснати от родина и роден край българчета, превърнати в слепи и жестоки воители на Султана. Такава е съдбата на Ангелчо, който се превръща в еничаря Анга и без да знае е пристигнал в родното си село да преследва войводата Божидар и неговите сподвижници. Сестрата на Ангел-Анга е любима на войводата и в един сблъсък се разкрива пред очите на героите жестоката истина за Анга. Те взаимно се откриват с героинята като брат и сестра и братчето от враг на българските борци става техен другар и сподвижник.

Съдържанието на пиесата накратко се описва, за да се разбере по-добре изумителното ѝ посрещане от каменичани. Тя е представена в три последователни вечери и голямата общинска стая - „салона“, е винаги препълнена. Дневно представление е дадено за учениците на прогимназията. Жаждата за театрално представление е удвоена от сюжета - както от епичната борба на народните закрилници - хайдутите, така и от драмата на българското семейство, от което е откъсната мъжка рожба и от цастливата развързка на тази драма.

Представлението предизвиква всеобщо удивление и по друга причина. За пръв път каменичани гледат „вечеринка“ на сцена, завесата на която не се дърпа с ръце, а се „разтваря сама“, т.е. с помощта на тънки въжета и макари. За пръв път пред тях в дълбочина се разкрива великолепна картина на горски кът със зелени поляни, по които пасат овце и кози, а в далечината се виждат кривините и извивките на планински хребети, била и върхове. Това е първият сценичен декор, направен от тогавашните гимназисти „художници“ - Б. Николов и В. Асенов. Ролите се изпълняват от: Г. Тошев - млад хайдушки войвода, неговата годеница се играе от К. Гогова, бащите на годениците са Гр. Петров и К. Драгмиров. „Анга“ се играе от Б. Николов. Участват още В. Пешев, Н. Тодоров, М. Асенов, Ц. Еленков. Пиесата е представена с успех в почти всички горновисочки села. Декорите и другия реквизит се пренасят на коне. Лютата зима, навеяните дълбоки преспи (соспи) не са в състояние да спрат нито „артистите“, нито „транспорта“.

Началото, сложено от „гимназистите - артисти“, през зимните ваканции да се подготви и изнесе в селото театрално представление, постепенно се превръща в традиция. Примерът на батковците още същата година е последван от „малките“ от основното

училище и прогимназията. Под ръководството и с участието на прогимназиалния учител Милан Божинов се подготвя пиесата „Майчино сърце“. Участват Божидара Петрова от Каменица, Миланка от Сенокос, Др. Димитров, Бранка Любенова и като танцуващи снежинки: Е. Василева, М. Василева, Ол. Гогова, С. Гогова, Хр. Тодорова, Л. Асенова, Л. Йорданова. През 1945/1946 г. каменичките ученици от Годечката гимназия представят в селото две пиеси: „Борбата продължава“ и „Геновева“. Участват: В. Пешев, Н. Тодоров, Н. Делчев, Ц. Еленков, С. Василев, Божидара Петрова, М. Василева. През същите години учениците от прогимназията в селото изнасят пиесата „Катунари“ с участието на М. Тодоров, Е. Петров, К. Дерманов.

През годините 1947-1949 каменичките гимназисти представят в селото една двауктна битова пиеса и пиесата „На границата“. Участват С. Василев, В. Сотиров, Б. Петрова, Б. Михайлов, М. Тодоров, М. Станков, Л. Йорданова, М. Василева и др.

Традицията продължава и през следващите 10-15 години, но прекъсва по силата на редица причини: напускането на селото от много младежи, невъзможността да се подготвят пиеси на български език и трудности при подготовката на пиеси на сръбски и др.

Седянката като битова традиция на българския народ в миналото има трайно присъствие и в живота на каменичките жени и каменичките младежи.

Седянките са се правили през периода, когато няма полска работа - от есента - след прибирането на пролетните култури (царевица, слънчоглед, тикви) - до ранна пролет, някъде през март. На седянките жените и девойките изпридат вълната, намотават преждата, плетат плетивата си, „пошиват“ покривки и възглавници. Но това е едната страна на седянките - трудовата. Другата е развлекателната - главно за девойките и момците. Трябва да се подчертае, че в есенно-зимния период, когато денят е кратък, а нощта - дълга, когато не е имало електрическо осветление, а още повече не е имало и телевизия, седянките се превръщат в единственото привлекателно и развлекателно средство за общуване.

Седянките се провеждат в домовете, като жените и девойките се групират от най-близките къщи. Те обикновено се редуват, но там, където има по-големи „соби“, се повтарят неколкократно. Весели приказки, закачки, одумки съпровождат преденето, пле-

тенето, шиенето. „Седенкюшите“ винаги ще си направят нещо за почерпка - я курабийки, я ще сварят „морузно“ зърно, и тиква или нещо друго.

Много важен момент е идването на сенекарите - неженените момци. Те вървят на групи, като следващата група обикновено слага край на седенето на по-рано дошлите. Младежите обикалят всички седенки в селото. Тяхното идване внася голямо оживление в седенкюването. Закачките минават и на друга почва - между момци и девойки, които се харесват или вече са споделили взаимна обич. Най-често това е известно на цялата седянка и тя съдейства за завързването и развитието на тази връзка. Ще се направи всичко възможно момъкът да седне до изгората и да се унесат в тих шепот.

Най-развлекателният момент на седянката обаче са седенкарските игри. Между най-често играните е играта с белезите. Всички моми и ергени слагат своите белези в шапката на един или в скута на една от тях, на която очите се завързват с кърпа. След това те, вече с „отвързани“ очи, взимат съответните белези и дават задача - да се изпее или каже нещо, да се направи нещо „да се излезе навън и се донесе нещо. Най-често задачи да донесат нещо получават двойки - момък и девойка. И в повечето случаи се получава така, че те „си имат нещо помежду си“.

Друга игра е играта на „пръстен“. Някой от младите взема своя или на друг пръстен, слага го между „склопените“ (събрани една срещу друга) длани. Всички останали държат дланите си по същия начин и водещият ги разтваря със своите длани и пуска пръстена в нечии ръце. След като изреди по този начин всички играещи, пита някой от играчите „у кого е пръстенът?“ Отговарящият казва едно име и, ако улучи, взема пръстена и става водещ, ако не улучи, водещият пита посочения колко удара да получи непозналият. Ударите се изпълняват от водещия с кърпа, вързана на възел на едно от краищата ѝ. Ударите са „жежък“, „ладен“, „лък“ и пр. и се определят от показания. След това въпросът се задава на показания и процедурата се повтаря.

Гасенето на ламбата (газена) е от най-любимите игри на ергените-седенкари. Те се договарят предварително кой и в кой момент ще духне ламбата. Преди това всички седят до момите, които им харесват и когато се „духне ламбата“, започват едни прегръщания, целувки, придружени с писъци и смях. Някоя от възрастните жени запалва ламбата и в този момент всички седят

смирени и тихи, като близо до любимата не може да се открие никой.

Отмората на каменичани по хора, събори, сватба е била немислима без духовна музика. За определен период Каменица е имала такава музика. Музиканти (или свирджии, както се наричат във Висока), са били Стойко Гински - флигорна. Йоца от Болевдол - кърнаджия, Васил Яшаров - бас, Любен Яшаров и Мита Никин - тупанджии, Генади Тодоров - барабанджия. Между 1938 и 1940 г. тази група се разпада.

В Каменица между 1930 и 1940 г. много популярна е Славинската музика. Тя е имала флигорна - М. Сотиров, тромпет - Б. Сотиров, бас-баритон - Манол Аджиин, кларнет - Йеста Аджиин, голям бас - Г. Тодоров (Каменица) и тъпан - Венко Джугеров.

Когато не е имало духовна музика, на хората са свирили хармоникашите и учещият се на акордеон Санда Ковалин.

След 1950 година е направен опит за създаване на каменичка духовна музика, в намален състав. На кларинет е свирил Делча Талин, на бас - Коля Нинкарин, а тъпанджия е бил Коля Гински.

В Каменица най-популярни народни музикални инструменти са били: дудукът, цафарата, окарината и голямата цафара - нещо като кавал. Добри майстори на дудука и цафарата са били: Генади Тодоров, Петър Ставрев, Цветан Костадинов, Кирил Димитров, а в по-ново време Томислав Тодоров, Никола Първанов. На окарина са свирили Никола Димитров и Генади Тодоров. Голямата цафара е владеел Костадин Тодоров.

Каменица е имала и своите самодейни певици и певци. Техните песни са се чували по сватби и събори, по седенки и на полето. През четиридесетте и петдесетте години най-известната е Райна Николова с изпълнения и по Радио Ниши, с участие на фестивали на народното творчество. Самородни певци по сватби, събори и други veselби са били Генко Тодоров, Дежа Гогова (Чанчурина) и др.

През детско-юношеската възраст в Каменица се играят много самобитни детски игри. Познати са, както навсякъде в страната, **гоненицата** и **криеницата**. При гоненицата правилото е: гони този, който е застигнат и пипнат. При криеницата този, който жуми (жми), брои до 20 или до 50, след това започва да търси скрилите се. Правилото е жумацият да открие някой, да дотича пръв от тях до мястото, където е жумял и да заплюе. Ако не успее, продължава да жуми и търси. Другите играчи се стремят да

изпреварят жумящия и също да заплуват мястото, ако не искат те да застанат на негово място.

Дуварите и плочите като огради на дворовете, градините, върбите и храстите край реката, училищния двор, „средсело“ са предоставяли много скришни места, поради което криеницата винаги е била продължителна и увлекателна игра.

„Клисата и клензалото“ са широко популярна детска игра не само в Каменица, но и в целия Висок, при това характерна за този край. Клисата представлява част от дърво (леска или върба), с дебелина на по-тънка тояга, дълга 40-50 см, заострено от единия край, но не от всичките му страни, а само от една страна. Клензалото е по-тънко дърво, дълго 25-30 см, заострено от двата края, но от противоположната им страна, по същия начин, както и клисата. За играта е необходимо открито пространство (най-често ливада), в единия край на което се изкопава малка дупка, така че клензалото като се постави пряко, двата му края да стъпят на двата бряга на дупката. Играят най-малко двама души, а може и повече. Пръв започва този, който най-далече ще изхвърли клензалото с помощта на клисата, която се поставя в дупката под него.

Играта започва с изхвърляне на клензалото, колкото се може по-далече. След това този, който започва играта, поставя клисата напърно върху дупката. Другият играч трябва от мястото, където е паднало клензалото, да се опита да го изхвърли и уцели клисата. Ако успее, той хвърля клензалото. Ако не успее, първият играч поставя клензалото в единия край в дупката, а другият стърчи извън нея. С клисата той удря стърчакция край, клензалото отскача и още докато е във въздуха, трябва да се удари, колкото се може най-силно, за да го отпрати най-далеч. Има право още на два такива удара. След това с крачки се измерва разстоянието. Побеждава този, който е отпратил клензалото най-далеч при сборуването на крачките.

„Цапкането“ е игра предимно през лятото, когато се окосят ливадите и когато децата изкарват говеда или овце на паша в тях. Предпочитаните места за цапкане са ливадите по нанадолницата на Плоска, Ицин Камък, Папрат, над Коритата на „Вър“, Габър, Мрътвин. Играе се с овчарските (говедарските) тояги. Най-напред от една черта (линия) всички цапкат тоягата си, кой колкото може по-далеч. Цапкането е удряне на изправена тояга в земята с едната ръка (ако е по-малка) и с двете (ако е по-голяма). Когато

се държи и удря с двете ръце, обикновено лявата придържа долния край на изправената тояга, а дясната е някъде по средата и изпълнява удара. Тоягата отлита, движи се успоредно на земята, може и да се обърне 1-2 пъти, но в последна сметка да е във водоравно положение и трябва да падне върху напреко поставената тояга. Падне ли върху нея, тя се хлъзга силно и където се отдалечи най-много, там се залага напърно тоягата. Всеки, който не я улучи, отпада от играта. А когато всички не улучат, тогава „залагачът“ събира всички тояги, за да се „откупят“. Той „цапка“ една по една тоягите и собственикът на тази, с която улучи, става залагач.

„Свинкья“. Играчите са до 10 души, играят с „криваци“ и с плосък камъшик или „дървена шайба“ до 5-7 см, наречена „свинка“. В земята се изкопава дупка с диаметър 10-15 см, която се нарича „кочина“. Около кочината на разстояние 3-4 м се издълбават трапчета за всеки участник, в които се поставят тоягите. Чрез броене се определя „свинарят“. Той се стреми да вкара „свинката“ със своята тояга в кочината, а другите му пречат, като я изкарват навън. Когато някой от играчите удари „свинката“, а за да направи това, трябва да освободи трапа си, „свинарят“ тича да постави в него своята тояга. Успее ли, „свинар“ става този, който не е защитил трапа си, а „свинарят“ отива на негово място. Свинарят се освобождава и в случая, че успее да вкара „свинката“ в трапа на някой от играчите.

„Мулищарка“ - играе се с неограничен брой играчи с тояги и с парцалена топка. Начертават се две черти на разстояние 15-20 м. На едната се очертава полукръг, в средата на който на самата линия се забива тоягата на един от играчите, който се определя чрез броене. На тоягата леко се поставя топката. Пазачът стои извън кръга отстрани, а другите играчи хвърлят тоягите си с цел да съборят забитата тояга и топката. Когато ги съборят, всички тичат да вземат тоягите си и да се върнат с тях на първоначалното си положение. Пазачът тича да изправи тоягата и след това да удари с топката някого, който още не е успял да премине чертата. Ако успее, „улученият“ става пазач.

Както се вижда от правилата на всички описани игри, те имат за цел да развиват сръчността на момчетата и момичетата. Момчетата са играли и на „Кашици“ със стъклени топчета, с пирони, на „Прескочи магаре“ и други. Момичетата имат и свои специфични момичешки игри. Такава е играта „небо“. Тя се играе

на равно място, на което се начертава „небото“. То представлява правоъгълник, разделен по дължината с една средна линия и по ширината с четири преки черти, така че да се получат общо 8 квадратчета - по четири от двете страни. Играе се с тънка, по възможност кръгла плочка, която се бута чрез подскоци със стъпалото на десния крак, а левия е повдигнат. Играчът хвърля плочката най-напред в първия квадрат от дясната страна, но така, че да не опира в някой от четирите му страни. След това с десния крак трябва да прекара плочката последователно във всички квадрати, но така, че да не прехвърли някой квадрат или да не настъпи някоя черта и без да стъпва на левия крак. Във всички обратни случаи играчът напуска играта и влиза в нея друг. При успех от пръв път, което е много рядко, трябва последователно да се хвърля плочката във всеки следващ квадрат и с подгънат ляв крак да се прекарва плочката в следващите - до осмия. Когато и това стане, играчът преминава през всички квадрати със затворени очи, без да настъпи никоя черта или да излезе вън от тях. Успее ли и това, с гръб към квадратите, хвърля плочката и в който квадрат тя попадне, той се зачертава на кръст. В него другите играчи не могат да стъпват и се налага плочката да се прекарва през него в следващия, което води до грешки. Побеждават онези, които имат най-много зачертани квадрати.

Играла се е и играта, наречена „тупица“. Намират се 2-3 обли камъчета, хвърля се едното с дясната ръка и докато е в движение, се хвърля следващото и така, докато някой не се улови или пък не се изхвърли отново. Нещо като жонглиране.

В Каменица са играни и някои спортни игри по самобитен начин. С изключение на спортните занимания в училището, те нямат специална организация. Надбягванията са ставали спонтанно. Голяма популярност е имало надскачването от място, наречено „уструпачката“. През четиридесетте години и в Каменица става популярен футболът. Неговото утвърждаване в живота на каменичките младежи е свързано с Т. Григоров. Между първите футболисти са Н. Димитров (Коля Модрин), Дим. Тодоров (Митко Тодорецов), И. Гаков (Ваня Бокин), Мирко Кристин. По-късно в отбора се включват Гоша Голубов, Коцо Драгомиров, Сава Делчев, Богдан Асенов, Васил Пешев, Нацко Тодоров, П. Дунин. В този състав каменичките младежи са се състезавали на Плоска с отборите на Славиня, Изатовци, Д. Криводол. Успе-

хът е бил променлив.

След 1944/1945 г. отборът на каменичките младежи се състои от А. Гаков (Яшаров), М. Станков (Модрин), М. Тодоров, Сретко Яшаров, Б. Михайлов, Т. Монин, Г. Пръшкулов, Еленко Георгиев, Сретко Стоянов, Радко Ковалин, Н. Делчев (Дунин) и др.

През 50-те и 60-те години в Каменица става популярен и волейболът.

Ловът и риболовът също са били популярни. В по-далечното минало по-известни ловци са били: Йордан Васицин, Борис Ковалин, Борко Данаилов и повечето от учителите. Страстен и сръчен рибар с ръце и въдица е Сава Делчев, с ръце - Венко и Васил Николови и със сръкме - Александър Ковалин. Риболовът с ръце в каменичката река е бил масов. Всички деца и младежи през лятото са ловили мрени и кротушки.

4. Народно творчество

Включени са само песните, пословиците и поговорките, известни и записани в Каменица.

Народните песни диалектен текст, записани в Каменица, не са дело само на Каменичани. Като народно творчество те са създавани най-малко от целия Висок, даже от един по-широк регион. Паметта на каменичани е съхранила един случай от миналото на селото, който е твърде показателен за начина на възникване и сътворяване на народната песен. Дъщерята на Мито Тошев (Тарайго) Люба се влюбила в техния овчар Рангел. И двамата знаели, че няма да получат благословията на Тарайго и решават да избягат в Берковица. Тарайго узнал за бягството и с кон ги застигнал в местността „Зановит“ над Сенокос и върнал дъщеря си. Оттогава започнала да се пее в селото песен със следния текст:

„Рангел свири мила нане
на Брег, на гувната.
Он не свири мила нане
псета да си рани,
а он свири мила нане
Любу да измами.“

Песента е създадена около 1919 г., а е пята до 1925 г.¹

Ето и текста на някои народни песни, записани в Каменица и Висока:

1. МАЙКЪА АНГЪУ НА ВЕЧЕРУ ОКАЛА

Найка Ангъу на вечеру окала,
Вечерайте мене не канете,
Не сте знали куде сте ме дали,
Дали сте ме за айдучко либе,
Въздън оре, суноч яйдукуйе,
па доноси кърваве аљине,
па ме праца на Дунав да перем,
а я незнам куде Дунав тече.
Дунав тече од Банатску страну
Па се суну рукав да извърнем,
у рукав ѝе рука одрезана
а на руку пръстен бурманлия,
на пръстен писмо подписано
а писмото од моего брата.

2. КИКО ДА СИ ВИДИМ ЛИЛЯНУ

Стоян си на мама думаше:
кажи ми мамо, обади ми
кико да си видим Лълияну,
Лълияна мома убава,
Лълияна ситан бослъак,
Лълияна турски каранфил.
Мама Стояну думаше:
Синко Стояне, Стояне,
направи черква голема,
сичките моми че дойду,
на Бога да се помоле.
Може би и Лълияна че дойде.
Нали е севда голема
Стоян напраи черква голема
всички моми дойдоха
на Бога да се помолят
Лълияна мома не дойде.
Стоян си мами думаше:
Кажи ми мамо, обади ми
кико да си видим Лълияну.
Мама Стояну думаше:
Синко Стояне, Стояне,

направи чешма голема
сички моми че дойду,
водица да си налеят
може би и Лълияна че дойде.
Нали е севда голема
Стоян направи чешма голема
сичките моми дойдоха
вода да си налеят
Лиляна мома не дойде.
Стоян си на мама думаше:
Кажи ми мамо, обади ми
кико да си видим Лълияну?
Мама Стояну думаше:
Синко Стояне, Стояне,
напрай се од жив на умрел
сичките моми че дойду
свечу да ти запале
може би и Лълияна че дойде.
Нали е севда голема.
Направи се Стоян од жив на умрел.
Сичките моми дойдоха
Най-подир дойде Лълияна.
Лълиана вика, нарича:
Либе ле, либе Стояне,
мене е майкѡа мачава
не дава у църкву да идем,
не дава воду да носим,
най-подир се либе открадо
свечицу да ти запалим.
Стоян си стану на ногѡе
Лълияну либе прегърну
с Лълияна у църкву отиде
и там се двама венчаше².

3. ДВА СУ БРАТА МЛОГО ЖИВУВАЛИ

Два су брата много живували
одалеко жене надовели.
Тея кучкѡе много върле биле,
одма су се кучкѡе скарале.
Бракѡа више, више,

па се поделише.
Надалеко иже направише
между иже Дунав навърнуше.
Ошле кучкье на Дунав,
на Дунав да перу
и пак се кучкье
и тамо скарале³.

4. ПАДНАЛ МИ РАНЪЕН МЛАД СТОЯН

Паднал ми ранен млад Стоян,
млад Стоян, млада войвода,
на това поле широко
в тая гора зелена.
Немало никой при него
сенчица да му направи,
и лъути рани превърже.
Над него се вию два орла,
два орла, два сиви сокола.
Стоян на орли думаше:
„Орлови сиви, орлови
с крила ми сенкью прайете,
с уста ми вода удавайте,
тегъй се низко спуснете,
бело се месо найечте
и мутни кърви напийте“⁴.

5. КАЖИ, КАЖИ УБАВА ДОЙНЕ

Дал гора йечи, ил кавал свири,
Нит гора йечи, нит кавал свири,
Хайдуци, муче убаву Дойну.
Я кажи, кажи убаву Дойне,
свекърво тежко имане:
„Кико да кажем, кига незнаем
вчера съм дошла, вчера завчера.
Сверкър ми има сребърно орало,
Сребърно орало, златну копралу“.
Я кажи, кажи убаву Дойне
свекървиното тешко имане:
„Кико да кажем, кига незнаем,
вчера съм дошла, вчера завчера.

Свекърва има сребърну хурку,
златно вретено.“
Я кажи, кажи убаву Дойне
на либето си тежко иманье:
„Кико да кажем, кига незнаем,
вчера съм дошла, вчера завчера.
Либе ми има сребърну лулу,
сруебърну лулу, златну цигару“⁵.

6. БАБА СТАРЦА НА ПАЗАР ВОДИЛА

Баба старца на пазар водила,
Па е баба за старца молила,
Никой нече старца да купуйе.
Намери се баба будалина,
оче баба старца да купуйе,
продала га за три струка лука,
продала га за чабар сира,
Друга баба нъой говорила:
„Я би дала и три струка лука,
па би дала и два чабара сира,
па би здала и пакло цигаре
само да е страцът при нас.“⁶

7. ПЪРВО ВЕНЧИЛО

Свирнали гайди, цигулкье,
млад ми се Гьоргъи зажени,
Таман се Гьоргъи зажени,
книга за война пристигна,
но му е младо булчето,
жалко му да го остави,
По мило да го поведе,
па си на татко зборуе;
Одмена да му намери
за една цела година.
Татко му вели говори:
Одмена синко не става,
текъв е синко закона,
тека е служил деда ти,
деда ти и татко ти.
Тогава Гьоргъи повика:

Ратке ле, Раткице,
Ратке ле златна ябълко,
я утре че идем
че идем цару да служим.
Ратка си на Гьоргъи думаше:
Гьоргъи, либе, Гьоргъио,
давам ти таз китка убава,
дънем я носи на капа,
а нощем я слаге на роса,
кога ти китка увене тогава че се оженим
и друго либе обикнем.

Гьоргъи си тръгнал на война,
однел си китка на капа,
кига му кйтка увену,
Гьоргъи е тужен и жален,
Гьоргъи е войник добър,
па отиде при мила царица;
Царице, мила мачице,
днес ми ѝе кйтка увела,
днес ми се либе омъжва,
отпуска да ми дадеш
за една цела седмица.
Търгнал е Гьоргъи за къщи,
кога е стигнал в двора
у къща кум и сватови.
Невеста дарове даваше.
Ред дайде и на Гьоргъи
невеста дар да му даде.
Невеста дар да му даде
Гьоргъи си ръка подаде,
невеста пръстен виде
па си на гости думаше:
Гости мили и кумове
сички дома си идете
това е либе Гьоргъия
Гьоргъия първо венчило⁷.

8. ЗБИРАЙТЕ СЕ, ЗБИРАЙТЕ СЕ
Збирайте се, збирайте се,
Друшкье на седенку,
да кълнемо, да кълнемо
майкью дунгерову.
Сви дунгерье, сви дунгерье,
отоше, дойдоше,
а мой Войно, а мой Войно
отиде, не дойде⁸.

9. ПОШЛА ТРОЯНКА

Пошла ѝе, пошла ѝе, лелеле, лелеле...
пошла Троянка на воду
на воду, наводу, леле, леле ...
на воду на Йеремище.
Там срете, там срете, леле леле...
там срете бате Йеленка.
Стани ми, стани ми, леле, леле...
стани ми кукло батина.
Не смеем, не смеем леле, леле
Не смеем бате да станем!
Велин ѝе, Велин ѝе, леле, леле...
Велин ѝе много нервозен!
Он има, он има, леле, леле,
Он има бате револвер,
па че ни, паче ни, леле, леле...
па че ни, бату убийе!⁹

10. ЗДРАВА СЕ СТАНКА РАЗБОЛЕ

Здрава се Станка разболе
здраву ѝе главу възрала.
Станкина майка грижлива,
от гриже гору ванула,
Стани лекови да тражи,
по овчарски вървища,
по говедарски пасища.¹⁰

11. ОВЧАР Е ЖАЛБА ГОЛЯМА

Проклета да е девока,
коя е овчар либила,

Овчар е жалба голема,
лете лете на планин
Зиме зимуе у Влашко,
Синьо му небе завивка,
черна му земя постилъкя,
Мермер му камик узглаве,
шарена кучка невеста.¹¹

12. ЛАДОМ СЕ ГОРА ЗАЛАДИ

Ладом се гора залади,
Никола с коня играе,
по вър по Стара планина.
Мака Николи говори:
Синко, Николе, Николе,
извади остри ножове,
пресечи горе зелене,
та да минуя айдуци.¹²

13. НЕДЕЛЯ ВОДИ ХАЙДУТИ

Неделя води айдути,
по вър по Стара планина,
айдути оро играю.
Неделя седи та вика:
Айдути беру див здравац,
Недели във skut въляряю,
Неделя седи та вика;
Айдут Недели говори:
Знаеш ли мома Недельо,
кога бех у вас ратайче,
я ти посакам водицу,
а ти ми даваш помия,
я ти посакам од лебац,
а ти ми даваш корицу?¹³

14. ЯНКА ПРЕЗ ГОРА ВЪРВЕШЕ

Янка през гора вървеше,
Янка ле булка йубава,
и на гората думаше:
Горо ле, горо, зелена,
Има ли вода студена,

юнаци да ми напоиш,
имаш ли сенка дебела
юнаци да ми укриеш?¹⁴

15. СЕДЕНКА СЕ КЛАТИ

Седенка се клати,
мама ме не пуца,
Сложи, вечерамо,
диго и примето,
посла и завиги,
па на двор излезо
па през плет назърну,
Момичета се збрали,
Йоще момци нема.
Мой любовник дошъл,
на сърдито гледа,
момете му думая:
Седни бе, гидио
па друга залюби.¹⁵

16. МЕСЕЧЕ ЯСЕН МЕСЕЧЕ

Месече ясен небесен,
грееш ли суде по света,
грееш ли село Борово,
седу ли моме боровке,
преду ли църне куделке;
кладу ли момци огньовци,
печу ли вакли овновци?¹⁶

17. ЛАЙТЕ ГИ ПСЕТА

Кой сака съга да дойде,
съга смо свете готове...
Лайте ги, псета лайте ги
Ако су наши, дайте ги,
Ако су чужди лайте ги.
Седете, моме предете,
да напредемо дарове,
да надаримо сватове.

Седе седенка, що седе,

пойде седянкя да лега.¹⁷

18. ТАТАРИ ДОЙДОШЕ

Стояне лудо младо,
татаре дойдоше,
майкю ти заклаше
бащуте вързаше.¹⁸

19. ГУКАЙ МИ ГУКАЙ, ГУГУТКЕ

Невеста двори метеше,
гугутка гука у елу,
невеста дума гугутки:
Гукай ми гукай, гугутке,
и я съм тека гукала
кога си бео при маму,
кога ме мама плетеше,
по девет реда редове,
и по двайесе ивици.
Съга ме плету етърве.
Гугутка дума невести:
Невесто, млада невесто,
немой да жалиш невесто,
имаш си момче убаво.¹⁹

20. ЗАБРИЧИ СЕ МЛАДИ МЛАДОЖЕНЯ

Забричи се млади младоженя,
Бричу ми га девет берберина.
Сви бербере бричи потрошише,
младо берберче брич не строшило
Та обричило млади младоженю.²⁰

21. ЕЛА СЕ ВИЕ, ПРЕВИВА

Ела се свива, превива,
Мома се с баща прощава:
Прости ми татко, прощавай,
До съга съм тебе слушала,
од съга че свекър да слушам.
Ела се свива, превива,
мома се с майкя прощава:
Прости ми, майко прощавай,

До съга съм тебе слушала,
От съга че свекърва да слушам.
Ела се свива, превива,
мома се с брата прощава:
Прости ми братко, прощавай,
От съга че девер да слушам.²¹

22. СТАРИЙ ДЕДО

Оздаол иде чудно чудо,
Чудно чудо стари дедо,
начешлял е белу браду,
засукал е мустаците,
право иде у селото,
у момите на орото.
Като ярец у козите,
сите моми побегнаа,
Останала най младата,
най младата Ангелина,
Бела, бела като меца,
тънка, тънка като каца,
Аршин дълга, два широка,
Млада, млада, на сто годин,
А старецат двеста годин.
Удумали да се узну,
Докарали кола ума.
кола ума, двоя дърва
да се мие Ангелина,
да разправи руса коса.²²

23. ПОШЪЛ ДЕДА НА ОРАНЕ

Пошъл деда на оране,
повел бабу да му води,
Па минули покрай блато,
жабете си искрекали.
Деда чини не су жабе,
не су жабе, ал девойкье,
па издиже остро рало,
та утепа, стару бабу.
Пукни, умри, стара бабо,
Мен ме йоще моме любе...

Па отиде на берберин,
истриже се, обричи се,
па отиде на седенку.
Добровечер, малке моме,
добър ли съм за ергенин?
добър, добър та предобър,
като куче щрокаиво,
като мечка дърляива.²³

ПОСЛОВИЦИ И ПОГОВОРКИ записани в Каменица

А.

Ако га много тънчиш че се прекъине.
Ако ти кум дава прасе, не иди без джак.
Ако на кучето кажу че ѝе бесно, оно че побеснее.
Ако има век, че има лек.
Арчи се ко топал леб.

Б.

Бог дава, ама у кошару не укаруе.
Би лудо, оно по лудо.
Беле паре за църни дни.
Бог е първо на себе си насадил браду.
Брат за брата, сиренъе за паре.
Бега ко опърлен.
Бабине деветине.
Бистра водица, мирна главица.

В

Вързан поп, мирно село.
Вали село, седи у град.
Вари га, печи га, он си същия.
Вържи пръст с триста лека.
Върбова заглавка.
Воде га ко младу невесту.
Видела жабата кову коня тога и она дигла ногу.
Ваду му душу с памук.
Г.

Гузън негонен бега.

Гладан не допича, гол не стича.

Гяволът ни оре ни копа.

Гледа ко теле у шарена врата.
Грънчаринът пиие воду из строшену стовну.

Д.

Дупе душу нема.
Джабе работи, джабе не се седи.
Думам ти чере, сече се снайо.
Дума дупку не прайи.
Дърнка ко празна воденица.
Домнеле га нигде нема.
Дълг не е плот да гние.
Две рибе се пекле на ѝедън огън, а ѝедна другу не веровале.
Да знае човек ка че умре, сам би си ископал гроб.
Дала баба грош да се ване у ороото, а два да се пуци.
Да би мирно седело, не би чудо видело
Да га дунеш че падне.
Додека детето не завика, майка му не дава сису.
Да га боли кико га мързи, отдавна би умрел.
Дън да мине, друг да дойде.
Добър кон и под лош покровъц се познава.
Дрън дрън ярина.
Дим да те нема.
Дъж си иде путници си путую.
Дебел снег, голем комат.
Ж.

Ж.

Жедан през море га провел
Жаба на суво не крека.
Живее од денъска за ютре.

З.

Зорле се живее, зорле се не мре.
За това магаре немам товар.
Задържа се ко пра на тулан.
Закука ме кукавица.
Загоритенжера.
Зацапал се до уши.
За Райка нема капа.
Заплел се ко петъл у кълчища.
Запел се ко магаре на мост.
За чисто злато ръжда се не вача.
Запуши му устата.
Згазимо лукът.

Златна уста има.
И
И без петъл се съвния.
И решето ка нагазиш, оно те удари.
И пържена гуска омързиня.
И поп у бъклуцу збърка.
И нашата върба, че роди грозие.
Или съм се криво молил или ме криво разбра Господе.
Играйе си ко мачка с поганца.
И у нъчви бие град.
Й.
Йедна га вача друга га пуца.
Йезик кости нема, ама кости троши.
Йедна уста сто Йезика.
К.
Ка заигра мечката у стринине, че дойде и у чичине.
Кротко ягне на две майкѝе сиса.
Кига ли стану каладжия, кига ли му дупе поцърне.
Кво ли мисли камилата, кво ли камилджията.
Капка капе вир се вири.
Ко бърнзало уз тупан се залепил.
Кукурек му за капу.
Ка се претуре колата, путища триста.
Кво се слуняш ко глау кучка у търње.
Куче влачи, дира нема.
Кико ме видиш, тека ме пиши.
Кажи му аго, да му ѝе драго.
Кум и кумица у тръницу.
Коя се кобила улови, тая върше.
Куде юне, там и юже.
Кой га нема, без нѝега се може.
Коя ни люулкѝа залюляла тая че ни и долъуля.
Кой се од рано застеза да си иде, готви му вучеру.
Ко пиян за плот.
Куде ѝе тънко там се кѝине.
Крушка под крушку пада.
Кой види вълка тога и ока и не ока, а кой га не види и дупе
си дере.
Кога ѝе апала змия и од гущера се бои.
Куче койе много лайе не дърса.

Кой на другога гроб копа сам у нѝега пада.
Кой полѝка върви, далеко че стигне.
Ка човек пропада и за сламку се вача.
Кочопери се ко петъл на бунѝище.
Ко сойка на Юговину.
Ка нема дѝжд, добър е и град.
Коня води, пешкѝи оди.
Колко е дѝлга църгата, толко че са изпружамо.
Кой се сърди сам че се собуе.
Клин клин избива, а секѝирата и двата.
Куде е водата текла, па че потече.
Ка имам машу, защо да се горим рукѝете.
Кой пита не скѝита.
Кой високо лети ниско пада.
Куде га не сейеш, там ница.
Куде сви турци, там и гол Хасан.
Крийе ко змия ногѝе.
Кротѝк кико ягне.
Кой какво праи на себе си га праи.
Кига си видиш тилат.
Л.
Луд изида два зельанка, по луд кой му дава.
Лега си с кокошкѝете.
Лѝци се ко тиган на месечину.
Луд бега оди пиянога.
М.
Магаре ли е животно, та и зет човек.
Мокър оди дѝжд се не бои.
Магаре носи що му не поноси.
Магаре окуя на свадбу, ама да влачи.
Манѝчкѝи деца, манѝчкѝи ядове, големи деца, големи ядове.
Мучи се ко грешам гявол.
Мину му мачка пут.
Мойете рукѝе круше не беру.
Мачка на гърбину не пада.
Мек ко памук.
Млого бабице, кѝилаво дете.
Майстория козе пасе.
Н.
Ница нема без работу.

На чуждо дупе и сто тоягие су малко.
Не може иглу у дупе да му забияш.
Не се води не се кара.
Не иди у дълбок вир с малку тоягу.
Не моче уз ветар
Не може друг да те почеша.
Не може и яре и паре.
На аризанога коня зуби си не гледаю.
На повалене ягоде не иди с голему крошњу.
Не може мед да пресипуйеш, а пръсти да си не оближеш.
Не роден Петко капа му се шийе.
Не ми е уйка владика.
Напрай добро изеч говно.
Не вике на чужда гробища.-
Не може две лубенице под йедну мишку.
Не може да надмочаш решето и нъега да надговориш.
Не пите учило, а пите патило.
Не ми йе из бревенек.
На гърнето може да туриш държку од куде сакаш.
На народ уста не може да затвориш.
Не гради се од комшийе, а гради се с добри комшийе.
Не вози се на чужди кола.
Не му йе чиста работа.
Найдомо се у небрано лозие.
На умрело куче нож вади.
Нема очи.
Намерил цркву да се кръсти.
Навържи му на пръст.
Ни кос гложде, ни на другога дава.
Не чъчке говно, че ти смърди.
Не иди зиме бе леп и лети без дрею.
Намерила млада невеста зад врата секъиру.
Не се знайе кой пийе, ни кой плача.
Не е цвекйе за мирисанйе.
Не съм намерен на бунйище.
Не знам куде че му излезне краят.
Нема га майсторът.
Не съм гачкал у бога с каменйе.
Не съм слънце да огрейем свет.
Не съм од ючера.

О.
Обрамо бостанът.
Од йедън дол дренкъе.
Ортачко месо и пцетата не йеду.
Оче и да стисне и да пръдне.
Откуде ти е жената, оди там ти йе родата.
Од пиянога и луд бега.
Обича ме ко квачка църну връвцу.
Орей да му не узнеш из рукъе.
Од лошега дължника и кош слама йе доста.
Од трън та на глог.
Од два стола наземи.
Од обещание дом се не трие.
П.
Парен кашу дува.
Планира йелек, а оно излезе бревенек.
Прикриено млеко мачкъе не лочу.
Първа бука за наука, друга бука за вретено.
После нас слънцето пак че си грейе.
Паре при паре иду.
Поваливечера.
Паде от конь на магаре.
Попиуй и приоруй.
Паре оро играю.
Прав плати, а у суд не иди.
Писано му.
Прай се на ударен.
Пите и до Цариград че стигнеш.
Прилега му ко на кочину катанац.
Пуци прасе под одар, оно се укачи на одар.
Пет паари не давам
Пременил се Илия, ка погледал пак си тия.
Показуйе си роговете.
Покрай нашия Иван, намрази и свети Иван.
Пепел ти на йезик.
Покрай суво, гори и сирово.
По дъжд качулка.
Ритну кравата млекото.
Разбира се ко магаре у кантар.
Рани куче да те лайе.

Развлекли се ко глисте.
С
С Бога и държаву не може да се бийеш.
Сърчан човек говно без вър.
Сговорни попове и упетак гуску йеду.
Сит гладнога не веруйе.
Свако пиле иде куде се извело.
Свако чудо за три дъна.
Страшно йе що огън гори и вода носи.
Слагаю се ко рогове у вречу.
Свако зло за добро.
Све що лети не се йеде.
Смеје се ко луд на брашно.
Стра лозие варди.
Стара песна на нов глас.
Суво дупе рибу не йеде.
Свинята ка се найеде претури коритото.
Старо гърне по добре вари.
Събире си чуковете.
Спи ко заклан.
Стар човек за лек.
Т.
Ти баща ти майкъа.
Три пути мери, йеднуш сечи.
Тражи под вола теле.
Турил си глувуту у торбуту.
Това юне нема да те муне.
Тумба лумба за три дни, леле варе за сви дни.
У.
У чуждо яйце два желтъка.
Учи врага до прага.
У кво се оро уловиш тека че играйеш.
У гроб нищо се не носи.
Уста су на зглобове.
Умре циганката що га валеше.
Удари кьоравото.
У свако гръне мерудия.
У Солуна грош сомуна, до Солуна сто сомуна.
Ч
Човек е роден да се мучи.

Чорба войску рани.
Чуждо свое не става.
Чавкъе му испиле акълат.
Че играе тоягата.
Чека ко озебъл слънце.
Чеша се куде га не сърби.
Че беремо ядове.
Ш.
Широк живот, тесне гаче.
Шут с рогатога не може да се бие.
Што му на ум, това му на друм.
Шо е попово, оно е готово.
Шо ти миисли трезън, пиян ти га казуе²⁵.
Щ.
Що може да ти даде лоша ливада, не може да ти даде добър комшия.

staricaribrod.org

Бележки към част V

1. По сведение на Митко Везин
2. Записана от Сретко Филипов в Каменица - 1985 г.
3. Записана от Горка Сандина Петрова, Каменица, 27.02.1985 г.
4. Записана от Малинка Данаилова, Каменица, 27.02.1985 г.
5. Изпълнявана от Райна Николоза (Ценина) то с. Каменица. Записала Биляна Игњатович, Пирот, 1894 г.
6. Изпълнявана от Райна Николова (Ценина) то с. Каменица. Записала Биляна Игњатович, Пирот
7. Изпълнявана от Райна Николова (Ценина) то с. Каменица. Записала Биляна Игњатович, Пирот
8. Изпълнявана от Горка Митва от с. Каменица. Записал Богдан Николов, с. Каменица.
9. Чута от Олга Ас. Антова, с. Каменица
10. Известна и изпълнявана в дѐлия Висок. Записана от Зд. Тодорова, Мост, 1989 г.
11. Записана от В. Стоин в Комшице 1933.
12. Записана от В. Стоин в с. Губеш.
13. Записана от В. Стоин във Висок.
14. Записана от В. Стоин пр 1938 г. в с. Губеш.
15. Вариант на известната Кандушка песен, позната и изпълнявана в с. Каменица.

16. Записана от В. Стоин в Годеч. Изпълнявана и във Висока.
17. Позната и в Каменица, записана от В. Стоин през 1933 г. в Царибродско.
18. Записана от В. Стоин през 1933 г. в с. Каменица, изпълнявана и в Каменица.
19. Записана в с. Губеш 1933.
20. Вариант на популярната в западните крайща песен, познатата и изпълнявана в Каменица.
21. Песен изпълнявана в Каменица и целия Висок по време на „Урубницата“ - вечерта срещу сватбата, когато се бръсне младоженеца.
22. Вариант на известната и в други крайща песен, позната и изпълнявана в Каменица и другите височки села. Записана от В. Стоин през 1933 г. в с. Губеш.
23. Записана в Каменица, 1937 г.
24. Записана в Годеч (1925 г.) и Каменица (1937 г.).
25. Събрал и записал Богдан Николов „Мост“ 96, (Ниш), 1985 г.

VI. ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКИ СЪБИТИЯ

През вековното си съществуване Каменица и Високът не са били и не са могли да бъдат център на обществено-политически процеси и исторически събития с национално значение. Но всички по-значими събития от историята на Европа, Балканите, България и Сърбия (Югославия) пряко или косвено са намирали отзвук и отражение в техния живот.

1. До освобождението от турско робство

За конкретното съдържание и проява на обществените порядки в живота на Висока през античния период на човешката история не са известни документи и други изворни източници, които да съдържат информация за тези порядки. Но на основата на установените исторически факти за един по-широк регион, към който принадлежи Висока, могат да се изкажат някои общи предположения.

В доримския период териториите, които завземат славяните в тези крайща, са населявали различни древни племена. Историята е отбелязала, че едно от първите племена, населявали Балканския полуостров в онези негови части, които се намират между р. Морава и р. Искър, са трибалите. Били са добре организирани и воинствени, но с примитивен начин на живот. Те са били покорени през 344 г. пр. Хр. от Александър Велики. Това означава, че и Високът се е намирал за определено време в пределите на древната Македонска държава. Трибалите се причисляват от отделни древни историци ту към траките, ту към илирите, но преобладава мнението, че са западнотракийско племе. След смъртта на Ал. Македонски, земите, населявани от трибалите, са завзети от келтски племена.

До преселването на славяните и образуването на Българската държава земите от региона, към които принадлежи и Висока, са били в Римската, а след това и в Римо-Византийската империя. Главната следа от това време са споменатите вече „градища“ - бивши Римо-византийски крепости и остатъци от някогашните римски пътища. Знае се, че римляните покоряват траките

през периода 78-71 г. до н.е. През 20 г. до н.е. е образувана римската провинция, наречена „Мизия“ - по името на западнотракийското племе „мизи“, които след трибалите са стояли начело на траките по западните краища.

През IV столетие Високът е в земите, включени в провинция Дакия Медитерана. Основание на това предположение е фактът, че главни градове на тази провинция са Сердика, Ниш (Naisus) и Кюстендил (Пауталия).

Периодът на заселване на Висока от славяните конкретно не е установен. Тяхното преселване на Балканския полуостров не е еднократен акт. То е продължителен процес, започнал по мнението на много изследователи през IV в. и завършил през втората половина на VII в.

В пределите на Византия, Сердика и прилежащата ѝ област се намират до 800-та година. От началото на IX в., когато Крум завзема Сердика и областта, Високът става част от Първата Българска държава и продължава да е в нейните предели и при Омуртаг, Борис, Симеон, Самуил.

Под византийско робство пада заедно с падането на Западното българско царство, в пределите на което се е намирала областта около Средец. Те са освободени от византийско робство през 1194 г. от войските на цар Асен и са включени в пределите на Търновското царство. Под турско робство пада през 1382 г., когато Средец е обсаден и превзет от Лала Шахин.

Има предание за участие на височани в битката на Косово поле през 1389 г. Това е твърде вероятно, защото исторически е установено, че в тази битка са участвали войски на цар Иван Срацимир - владетел на Видинското царство. Като аргумент на достоверността на това предание се сочи поверието, че във вторник не трябва да се започва никаква нова работа, защото на този ден са загинали много хора. Вторник е било денят на Косовската битка. Реални доказателства за посоченото участие няма.

През 1403-1404 г. унгарският крал Сигизмунд организира силите на сръбския деспот Стефан Лазаревич, на босненския крал Остоя, на влашкия владетел Мирчо Стари и на Константин - син на Иван Срацимир - владетел на последното българско царство - Видинското. Обединените сили започват военни действия, които се развиват на запад от Висок.

Но през 1408 г. около Темско в долината на р. Височница

Константин - син на Срацимир - и Фружин - син на Иван Шишман - вдигат въстание против турските поробители¹.

През 1443-1444 г. били организирани два похода на сборни християнски войски срещу Османската империя. Начело на войските стояли унгарският полководец Янош Хуняди и унгаро-полският крал Владислав III Ягело. Войските, подпомогнати от местното население, превзели Ниш, Пирот, София. Това събитие несъмнено е имало отражение във Висока, а може да се предполага, че и височани са имали свое участие в подпомагането на тези войски. Отзвук във Висока е имало и Чипровското въстание от 1688 г.

За живота на каменичани по време на робството родовата памет е запазила няколко свидетелства. През 1952 г. Г. Петров (Даскала) разказва следния спомен на неговия дядо Белич.

Във Висока е имало зъл и лош турски владетел на име Чашкър ефенди. Той насилва заставял каменичани да карат камък от м. Вър до Изатовци. Вършел е и други злини, поради което името му е станало нарицателно. По-старите хора са наричали „чашкър“ лошия човек.

В Каменица е запомнен и турчина Алилко. Той е заставял със сила каменичани да ходят нощно време да плашат с дълги лескови пръчки жабите в Горното и Долното блато в Барие, защото крякали и не му давали да спи. Този турчин е пиел вода само от едно кладенче, наречена „Благуша“, което се е намирало във Видлич над с. Брайковци. Насилва е заставял каменичани всеки ден да му донасят вода от това кладенче.

В народната памет на каменичани с голяма достоверност е съхранена информация за съпротивата срещу турските поробители на каменичкия хайдутин Игия войвода и неговата дъщеря Злата. По сведение на каменичкия учител К. Дерманов (Мулин) Игия войвода е бил от рода Мулини. Неговият брат е бил убит от турците. Игия е действал във Висока предимно в Стара планина между Ком и Копрен през 50-те и 60-те години на XIX век. Бил е заловен и обесен на моста на Нишава, по който се влизало в Нишката крепост.

За заминаването на Игия от Висока спомен е оставил Йордан Маринов, предаден на пишещите тези редове от неговата снаха Райна Тодорова Йорданова (баба Райна). Бащата на Йордан - Марин Йочкулов, и Игия Мулин са били кумове. Йордан е бил 12-14-годишен, когато баща му и Игия са се срещнали нощно време

в м. „Над манистирище“. Той е бил заспал и се пробудил от тихия разговор между двамата и дочул Игия да казва: „Айде куме да се прегърнемо и целивамо, че ние вече отодимо и може и да се не видимо“. В тъмното различил още няколко силуета встрани. Наскоро се чуло, че е бил хванат и обесен.

Съществува и предание за съдбата на златото на каменичкия хайдутин. Поради това, че никой от рода на Игия не го посетил в Нишкия затвор, както се надявал, за да съобщи мястото, където било заровено имането, той го доверил на един циганин, затворник в същия затвор. Години след това този циганин се „уценил“ (главил се) овчар в Каменица. Той разпитвал и изучавал местността на селото и след време изчезнал. След неговото изчезване били открити разкопки в м. Папрат край Джурджино-то кладенче. Очевидно златото е било намерено и отнесено, но оттогава и до днес то се търси и в други местности - Пладнице, Панкина торница, Маньолова воденица, защото се смята, че хайдутинът е крил пари на различни места. Няма ли е, имало ли е и къде е златото на Игия - това е и ще продължава да бъде загадка.

Освен Игия войвода и брат му Сава от турците е бил погубен и Кирко то Малиновия род. Сигурно е имало и други, но достоверни предание не са известни.

Значителни обществено-политически събития, които по един или друг начин са имали отражение в живота на височани, са въстанията от средата на миналия век - Берковското през 1836-1837 г., Пиротското 1836-1838 г. и Нишкото от 1841 г.

През Висока е минал и Г. С. Раковски през шестдесетте години. В своите записки той споменава имената на височките села в т.ч. и Каменица, в която е отсядал.

По билото на височкия дял на Западна Стара планина през 1867 г. минава четата на П. Хитов и Ф. Тотю, със знаменосец В. Левски, но за установени връзки с височани, в т.ч. и за каменичани и за отзвука на преминаването на четата информация няма.

През 1871 г., на 28 август, на път за Берковица през Висока минава австроунгарският пътешественик Ф. Каниц. Той пръв описва горното течение на Височница. Стига до Г. Криводол и оттам се отправя във Вълковия. Видяното във Височката долина описва по следния начин: „Когато се изкачих на баира, пред очите ми се разстла широка, необятна област на един воден басейн.“²

Във Висока и Каменица по-осезателен отзвук е имала войната между Сърбия и Турция през 1876 г.. Българските доброволчески чети на П. Хитов, Ф. Тотю, Илю войвода и Македонски, взели участие във войната, се съсредоточават в района на Стара планина между в. Ком и в. Миджур. В многочисления отряд на Симо Соколов от с. Грознатовци - Трънско, който взема дейно и успешно участие във войната, е имало и височани.

Поради обстоятелството, че тази война, както и Априлското въстание от 1876 г.. неговото избухване и разгром, стават далеч от Висока, значително участие на височани не е регистрирано.

Освобождаването на Висока, в т.ч. и на Каменица, от турско робство става през декември 1877 г. То е резултат не на преки военни действия на височка територия, а на общото развитие на освободителната Руско-турска война. Условията за това освобождение се създават от победоносното настъпление на руските войски на ген. Гурко към София. Известно е, че турски войски във Висока не е имало. В Пирот са били съсредоточени 2000 войници, когато на 1 декември 1877 г. Сърбия влиза във войната. Това става по многократно настояване на Руския император и след като на 28 ноември същата година Плевен е паднал и пътят към Цариград е открит. Съпротивата на малочисления и деморализиран турски гарнизон в Пирот е бледа и на 16 декември войските на крал Милан влизат в Пирот. Във Висока излиза малка сръбска войскава част с цел да изгради военни структури на сръбската държавна власт. Този опит се преустановява след подписването на Сан Стефанския мирен договор, по силата на който целят Пиротски и Царибродски Висок - и горен, и долен - остава в пределите на новата българска държава. Берлинският конгрес признава принадлежността само на Царибродско, в т.ч. на Царибродския Висок и Каменица към Княжество България.

Границата между Княжество България и Княжество Сърбия след освободителната война е определена в общи линии от Берлинския договор от 1878 г. Това става на заседание на Берлинския конгрес, състояло се от 26 до 28 юни същата година. В договора граничната линия, която пресича Висока, е определена в следния текст от документа: „... Границата от планината Стол ще мине по течението на Врило до р. Нишава и ще слезе по тази река до с. Крупец, като пресече на 1000 м северозападно от с. Сегуша (очевидно Желюша) пътя, водим от София за Пирот. От с. Крупец възлиза по права черта на Видлич планина и оттук въз

гората Радочина в бърдото Коджа балкан (Стара планина), като остави на Сърбия с. Дойкинци, а на България - с. Сенокос. От върха на гората Радочина върви към запад по гребена на Балкана през Чипровски балкан и Стара планина дори до старата източна граница на Княжество Сърбия, при Кулата - Смилова чука, и оттам по тази стара граница до Дунава³.

Практическото прокарване на граничната линия във Висока от международната комисия се различава от начертаната в Берлинския договор. Правата линия от с. Крупец през Видлич е трябвало да излезе към в. Копрен, където се слива със старата сръбска граница.

Вместо това тя се отклонява на североизток по посока на в. Ком, минава плътно до селата Славиня, Каменица и Сенокос. Граничната линия, определена в договора, е трябвало да мине през Радочино бърдо при пункта „Владикина плоча“. В действителност тя минава зад „Плоча“, но не Владикина, а сигурно зад м. „Плоча“ в Каменичкото землище.

За начина, по който международната комисия конкретно е определила границата, свидетелства Йота Чучулянов от Каменица, който ходел с комисията да помага при пренасянето на багажа ѝ. От Видлич комисията слиза под с. Славиня при Асанковата воденица (Това е далеч от една права линия от Крупец, през Видлич до гребана на Стара планина). Получило се така, че воденицата трябвало да остане на сръбска територия. Асанко помолил комисията да направи изключение и воденицата да остане на българска територия. Комисията удовлетворила молбата, като изменила чрез един полукръг граничната линия. От Славиня през м. Бела вода. Вместо към Дойкински понор комисията по настояване на някои нейни членове тръгва към Каменички понор и вместо по посока на Копрен - се насочва в посоката към Ком. Границата минала над Сенокос към билото на Стара планина и отрязала местността Велчина гора, която била част от Каменичкото землище. Други негови участъци също останали на територията на Сърбия.

В резултат на този начин на прокарване на границата Каменица става крайгранично село в буквалния смисъл на думата. Бил построен граничен участък на около 500 м западно от селото до Сарамандината поята край Дълбоки дол. И до ден-днешен тази местност се нарича „Участъкът“. Създаден е бил пропускателен пункт с митническа контролна клужба. Един от първите

контрольори на този пункт е Ленко Кирков (Магарето) от с. Каменица.

2. Периодът 1879 - 1920 г.

През февруари 1879 г., съгласно чл.4 на Берлинския договор се свиква в Търново Учредително събрание, което да изработи Конституция на Княжество България. То се е състояло от 229 делегати, от които 116 по звание (представители на висшето духовенство и председатели на административни съвети, от 92 д. по избор - избирани по един на 10 х. души; и 21 делегати, назначени от губернатора на Княжеството). Както е известно, на учредителното събрание са се обособили две основни партии: Либералната - начело с Драган Цанков, П. Славейков и П. Каравелов и Консервативната, начело с д-р К. Стоилов, Гр. Начович и Д. Греков. За влиянието на тази партия във Висок и в Каменица няма данни.

Известно е, че представител в Учредителното събрание на Царибродско, а следователно и на Висока, е Цветко Голешки.

През 1880 г. се изграждат местните органи на новата държава. Това става на основание на Закона за административно деление на Княжеството, приет от Народното събрание на 10 май 1880 г. и утвърден с княжески Указ от 25 май с.г. В съответствие с този Закон е създадена и Царибродска околия като съставна част на Трънски окръг. Състояла се е от 1 градска и 9 селски общини. Във Висока са обособени общините: Славинска, в която освен Славиня са се включвали и селата Каменица, Сенокос и Брайковци; Изатовска, в която освен Изатовци са влизали селата Долни Криводол, Вълкавия и Болевдол; Комщичка, в която наред с Комщица влизат селата Горни Криводол, Бърля, Смолча и Губеш.

Първият набор на войници от Царибродско в новосъздадената българска армия, е взет през 1881 г.

Главното обществено-политическо събитие за Каменица и Висока през този период е Сръбско-българската война от 1885 г.

Причините и развоят на тази война са извън предмета и задачите на настоящия труд, още повече, че те са широко осветлени в огромната документална и мемоарна литература, създавана в продължение на 110 години.

Ще отбележим само истината за нейния характер, изтъквана многократно от нейни обективни анализатори не само в Бълга-

рия, но и в Сърбия и цяла Европа. Тя е несправедлива война по отношение на току-що освободеният от турско робство близък славянски народ и неговата новосъздадена държава, обединила двете части на изкуствено разделената от Берлинския договор страна: Княжество България и Източна Румелия (Южна България). Предизвикана е от завоевателните стремежи на Сръбската кралска власт по времето на крал Милан, към териториално разширяване на Сърбия за сметка на български земи.

Войната е обявена на 2 ноември 1885 г. от крал Милан⁴. Сръбските войски минават границата. Във Висока е имало само малочислени гранични части на българската армия, които са отстъпили без сражения по посока към Годеч и Гинци.

На 3 ноември сръбските части, командвани от майор Милошевич, стигнали до с. Комщица, без да срещнат никакво съпротивление, тъй като Комщичкия отряд, командван от поручик Зафиров, се е бил оттеглил към с. Гинци. Към 5 ноември частите на Милошевич заемат позиции около селата Ропот, Равна, Смолна, Комщица, Губеш.

На 4 ноември е формиран Смолчанският партизански отряд под командването на капитан Коста Паница. В него се включват 2 доброволчески и 4 опълченски чети, отрядът на поручик Зафиров, както и ротата на Караиванов.

На 6 ноември българските части, командвани от поручиците Зафиров и Караиванов, нападат сръбския батальон в Ропот, който след непродължителни сражения отстъпва през Просечник към Смолча. Обединеният отряд на К. Паница напредва към Смолча, а намиращите се там части на сръбския батальон без съпротивление отстъпват към Изатовци. Сръбските части, намиращи се в Комщица, отстъпват по полите на Балкана край с. Горен Криводол. На 7 ноември се получава известие, че към Изатовци, от с. Ръжана се придвижват още две сръбски роти. За проверка на известието Паница изпраща 4 кавалеристи на разузнаване. Те са принудени да влязат в престрелка в с. Каменица. В същия ден 132 доброволци под командването на четника Николаев са изпратени от Паница през Бърля, Горни Криводол, Болевдол, Барйе да атакуват заетите от сръбските войници позиции на Плоска - между Каменица и Изатовци. След силна едночасова престрелка те отстъпват от Плоска към Славиня и отново след сражение отстъпват в Ръжана. През нощта на 7 срещу 8 ноември, макар и с малочислени сили, кап. Паница

атакува Ръжана и отново се връща на позициите в Славиня.

На 8 и 9 ноември позициите не са изменени - българските части са в Славиня, а сръбските - в Ръжана. На 10 ноември обаче сръбските части със значително числено превъзходство и артилерия настъпват към Славиня, Изатовци и Каменица. Настъпва критичен момент в сражението. Тогава по идея на поручик Дюстабанов Паница се обръща към населението на Каменица и Изатовци с молба да застанат като резерв зад бойната верига на войниците и да я следват, когато се вдигне в атака. С викове „ура“ да създадат впечатление за многочислена и мощно настъпваща част. По този повод в „Релация за действията на Смолчанския партизански отряд от 2 до 17 ноември 1885 г.“ К. Паница казва дословно следното: „За чест на изатовчани и каменичани ще кажа, че те с готовност приеха това предложение, като извадиха в най-скоро време даже и децата си, за да помагат на делото и не се уплашиха от куршумите, а спокойно следваха подир цепта и с възхищение всичкото време викаха „ура“ под диктовката на Дюстабанов.“⁵

На 11 ноември отново се води сражение в Славиня, сръбските части заемат височината край селото и над Брайковци.

През нощта на 11 срещу 12 ноември партизанският отряд на Паница провежда успешна нощна атака и завзема височината над Славиня (във Видлич). На 12 ноември след упоритото сражение сръбските части отстъпват към Ръжана, отстъпват и самата Ръжана, а на 13 и 14 партизанският отряд настъпва към Възганица.

По-нататъшното развитие на военните действия се осъществява извън територията на Висока и затова остава и вън от предмета на книгата. Трябва да се отбележи обаче, че много височани, в т.ч. и каменичани, са участвали като доброволци в поделенията на Смолчанския партизански отряд. Има предание, че в него е участвала и жена - Евда войвода от с. Брайковци. Каменичани, Изатовчани, Брайковчани са участвали в създаването на окопите и други отбранителни съоръжения на западната част на Плоска.

След войната капитан Паница подема инициатива за построяване на паметник на Плоска на загиналите войници. Били докарани камъни от каменички „Вър“, но поради различни причини паметникът не бил изграден. Може би една от причините е разстрелването на Коста Паница през 1890 г. като водач на заговор

против княз Фердинанд, който е бил доведен на българския престол след детронацията и абдикацията на княз Ал. Батенберг.

Възрастни каменичани разказват до скоро, че тези камъни и днес могат да се видят на къщите на Трайго Станишеви и др. по-заможни каменички семейства. Затова пак следите от окопите по Плоска могат да се видят и днес и да се възприемат като паметници на онези далечни събития.

Във връзка с войната през 1885 г. заслужава да се отбележи и неуспешният опит на представители на сръбската кралска власт да подготвят и разбунтуват населението от Горни Висок за присъединяване към Сърбия като подготовка и повод за войната. Такива опити е имало и в други части на Цариградска, а и в Трънска околия.

Тодор Попович - първият окръжен управител на Пирот, в спомените си обнародва телеграма на Гарашанин до него, в която се казва: „Кажете на Арахангел Стоянович от мое име, ако предизвика в Трънска околия бунт и движение на народа в полза на обединението със Сърбия, ще му се даде голямо възнаграждение. И селата в Цариградска околия трябва да се вдигнат на бунт с цел обединение със Сърбия.“⁶

Споменават се селата Славиня, Брайковци, Изатовци, Каменица, Сенокос, Болевдол, Долни и Горни Криводол, Вълковия, Комщица, Смолча, Голеш, Държина, Власи, Поганово, Грапа, Борово, Гоиндол, Желюша и Лукавица

За вдигането на бунт във Висока се е разчитало на някой си Никола Йоич, свещеник в Каменица. В писмо до Гарашанин² от 15 септември 1885 г. Попович пише следното⁷ „Господин министре, бързам да Ви съобщя мерките, които съм предприел за вдигане бунт в България в наша полза. Игумен Партение познава някой си свещеник от Висока - Никола Йоич, който може да вдигне въстание в Славиня и други села, защото този свещеник се ползва с добър авторитет в този край и е негов личен приятел. Казах му да му обещае 1000 наполеона при успех, а от нашето село Дойкинци съм в договор с игумена и някой си Петър Илич, известен и богат селянин, на когото съм обещал възнаграждение от 100 наполеона.“

Опитите и усилията за повдигане на бунт през 1885 г. във Висока определено не са дали резултат, за което красноречиво говорят както отсъствието на каквито и да било сведения за такъв бунт, така и поведението и участието на населението от Г.

Висок във войната.

За отношението и оценката на населението от Цариградско към тази несправедлива братоубийствена война, в която двата народа са въвлечени от завоевателните стремежи на сръбската кралска власт, красноречиво свидетелство е паметникът край Нешково. Открит е на 6 май 1887 г. в памет на загиналите български и сръбски войници. Построен е по решение на Цариградската община и по инициатива на полковник Пачев - военен комендант на града.

След войната от 1885 г. настъпва продължителен период на мирен живот в Каменица и целия Висок.

Но непосредствено след завършването ѝ се влошава икономическото и социалното положение на хората. Правителството не е в състояние да плати взетото от населението за нуждите на войната. Едва на 24 март 1886 г. е обнародван правилник, който изисква вземанията по реквизицията да се прихващат срещу данъците и недоборите.

Основните политически събития в новосъздадената държава стават естествено в София и другите административни центрове. Те са имали отзвук и отражение и в Каменица, но не е известно конкретно какви са били. Но може да се предположи, че на височани са били известни детронирането, абдикацията и екстернирането на княз Ал. Батенберг. През 1886 г. той е напуснал България през Петроханския проход, т.е. съвсем близо до Висок. Периодът 1884-1900 г. е характерен със създаването на много политически партии и с провеждане на избори за Първо, Второ, Трето, Четвърто, Пето, Шесто, Седмо, Осмо, Девето, Десето и Единадесето Обикновено Народно събрание. През 1887 г. Ст. Стамболов създава Народнолиберална партия, през 1891 г. е създадена Българска социалдемократическа партия от Д. Благоев, през 1894 г. е създадена Народна партия от К. Стоилов и И.Е. Гешов, през 1896 г. се създава Демократическа партия от П. Каравелов. За това какво е било конкретното влияние на тези партии в Каменица, имали ли са свои организации, какви са били позициите им по време на избори не са открити документални сведения. Сигурно в една или друга степен те са били известни във Висока, техни представители са посещавали селата, особено по време на избори.

Авторите разполагат с конкретни сведения само за политическата борба във връзка с провеждането на изборите за XI и

XII Обикновени събрания. Те се съдържат в местния Царибродски печат от онова време⁷.

В Царибродска околия кандидати за народни представители в XI Обикновено народно събрание са били Милчо Каралеев от Народнолибералната партия, Сокол Д. Невлянски от Прогресивнолибералната партия (цанковисти), Дончо Игов от Демократическата партия и Теодор Теодоров от Народната партия. Вестникът е критикувал издигането на т.нар. „странични кандидати“, които не са от околията какъвто е Т. Теодоров и подкрепял местните кандидати като М. Каралеев.

На остра критика е поставен и начинът на провеждане на изборите с натиска и помощта на кметовете и полицията в интерес на кандидатите на Народната партия. Съобщава се за това, как кметът на с. Славиня Нацко Петров принуждавал хората от общината - в нея по това време е и Каменица - да гласуват за „народняка“ Т. Теодоров. Станиш Ненов от с. Каменица бил заплашен, че ще малтретира тригодишния му син, ако не гласува за Теодоров. Агитатори в полза на народняшкия кандидат бил и свещеникът Еленко Попдимитров и учителя от с. Славиня.

Негодуванието и протестът срещу избирането на Т. Теодоров се изразява в искане на голям брой избиратели до Народното събрание да се анулират изборите от 7 октомври 1901 г.

На изборите за XII Обикновено събрание в Царибродска околия отново печели Народната партия с кандидати Теодор Теодоров и Емануил Начев и отново е имало протести, защото победата на народняците е била постигната благодарение на това, че те имат в ръцете си почти всички селски общини, в които с помощта на вътрешния министър Сарафов сложили свои хора, умишлено представяйки ги за „цанковисти“⁸.

През 1910 г. настъпва съществена промяна в политическия статус на Каменица. Тя става общински административен център, като в състава на община Каменица се включват селата Сенокос, Изатовци, Бройковци и Болевдол. Славиня остава община без съставни села.

На изборите, проведени на 12 февруари 1912 г., гласоподавателите в Каменица са разпределени между партиите, както следва: за Народняците 62 гласа, за Земеделците 52 гласа, за Цанковистите 36 гласа, за Радославистите 35 гласа, за Стамболовистите 32 гласа, за Демократите 19 гласа и за Радикалите 5 гласа. Получените изборни резултати впечатляват най-малко с две не-

ща: високият процент на гласувалите 334 души при общ брой на жителите през 1910 г. - 416 души, и увеличилото се и значително влияние на БЗНС.

В периода 1910-1920 г. целият живот на каменичани, както и на страната, е подчинен на нейното участие във войните.

До 1904 г. каменичките младежи служат в Първи пехотен Софийски полк, в Шести пехотен Търновски полк, на гарнизон също в София, в Първи конен полк и в Гвардейския ескадрон. След 1904 г. взетите на служба в пехотата служат в 25 Драгомански полк. Формирането му има своя кратка история. Въз основа на Указ N 8 от 1899 г. в Брезник на 10.II.1900 г. се създава Първи пехотен резервен полк. Офицерският кадрови състав е взет от Първи Софийски и Четвърти Търновски пехотни полкове. През септември полкът е мобилизиран и заминава на турската граница във връзка с Илинденско-Преображенското въстание. След завръщането полкът е демобилизиран и остава с една дружина. Втората му дружина е формирана на 1 януари 1904 г. Оттогава полкът се преименува на 25-и Драгомански полк. През октомври 1904 г. полкът е установен на постоянен гарнизон в Цариброд. Първоначално е настанен в кошари и други временни постройки в с. Лукавица.

С 25-и Драгомански полк и другите военни части младите каменички мъже участват в Балканската и в Междусъюзническата война.

В освободителната за Македония и Тракия Балканска война 25-и Драгомански полк участва на Одринския фронт и има големи военни успехи. Каменичани заедно с всички драгоманци участват в победоносните боеве при Люлебургас през октомври 1912 г. След одържаната победа в тази битка полкът настъпва към Чаталджа. В този поход, освен военния противник, войниците се срещат и с друг жесток неприятел - „холерата“. Епидемията е пренесена от турските военни части. Избухва и се разпространява в резултат на изтощителния военен преход и заразената вода. През първите три дни от избухването на епидемията са покосени 50 войника и сред тях четирима каменичани. След падането на Одрин и победата при Чаталджа на 1 юли 1913 г. полкът е превозен от руския кораб „Ерусалим“ в Кавала. Заедно с всички „драгоманци“ каменичани участват и в Междусъюзническата война, в която страната е въвлечена, в резултат на възникналия спор между съюзниците за разпределяне на

освободените територии⁹.

В двете войни загиват много каменичани.

Ето техните имена:

Петър Тодоров - умира в лазарета на полка на 4 ноември 1912 г.; Андрей Григоров - умира на 9 ноември 1912 г.; Александър Митов е загинал на 2 ноември 1912 г. при Елбазан в настъплението при Чаталджа; Драгомир Гогов изчезва на 29 юни 191 г. при с. Лакна Солунско. В боя при Лакна са убити още Делчо Костов - на 21 юни 1913 г.; Дреман Йоцов - на 20 юни 1913 г.; Никола Тодоров - на 21 юни 1913 г.; Петър Гогов - на 20 юни 1913 г.; Димитър Митов - на 20 юни 1913 г. През 1913 г. на румънския фронт загива Борис Ангелов (Кечин).

Каменички войници в състава на 25 Драгомански полк участват и в Първата световна война, както на западните фронтове - срещу Гърция и Сърбия, така и на източния - срещу Румъния и Русия. Участието във войната на сръбска територия, сръбския народ възприема като несправедлива война. Първите сражения между българската и сръбската войска стават на 2 октомври край с. Славиня. В тях участва 16 пехотен Ловчански полк. Двадесет и пети Драгомански полк, в който са били мобилизирани каменичани, е заемал позиция при „Джурджова глава“, „Турско ливаге“ и „Попово орище“. Там стават и най-ожесточените сражения. В тези сражения загива Димитър Тодоров - на 8 ноември 1915 г. при м. „Турско ливаге“. В I Световна война загиват тримата братя Андонови - Делчо, Александър и Кирко, а също и Дика Ристин.

Каменичките войници от Двадесет и пети Драгомански полк заедно с целия полк стават заложници при френските войски на Солунския фронт след капитулацията на България. Този жесток жребий е жертвен данък на една недалновидна политика, довела страната до II национална катастрофа. Полкът е демобилизиран през октомври 1920 г. и пристига в Цариброд дни преди Царибродска околия да бъде откъсната от България.

Към края на губителната война във Висока силно нараства влиянието на БЗНС на Ал. Стамболийски. За народен представител е избран Васил Костов (Вата) от Славиня с листата на БЗНС. Това е първият случай, когато Висока има свой представител във висшия орган на законодателната власт.

Животът в Каменица и всички височки села по време на войните, е изключително тежък и мъчителен. Увеличените мате-

риални разходи, реквизициите, отсъствието на мъжката работна сила, разразилите се суши - всичко това поражда глад, болести, смърт. Увеличава се броят на починалите. През 1912 г. са починали 8 души, през 1918 - 15 души.

3. В границите на Кралство СХС и Югославия 1920 - 1941 г.

Повратен и в много отношения съдбовен момент за Каменица и живота на каменичани е откъсването на Западните покрайнини - т. е. на бившите Царибродска и Босилеградска околии, на част от Трънско и Кулско и предаването им на Кралство Сърби, Хървати и Словени през 1920 г. По силата на Ньойския договор, подписан на 27.XI.1919 г. от България се отнемат общо 1500 кв. км български земи. С 91 880 души население, в т. ч. и населението на Струмишка околия.

Според преброяването от 1910 г. в Царибродска околия общия брой на населението е 20 977 души, от тях 20 094 българи, 5 турци, 22 власи, 79 сърби и др. В Босилеградска околия общия брой на населението е 22 047. От тях 21 839 са българи, 12 сърби, 5 евреи и др.¹⁰

С решение на Ньойския договор България е наказана за недалновидната политика на нейното правителство, присъединило страната към Тройния съюз, загубил войната.

На кралство СХС са дадени тези територии с военностратегически съображения. И в това се състои дълбоката несправедливост на договора. Защото военностратегическите съображения, както показва бъдещето, остават без практическа стойност, а истински наказано е българското население в тези земи. Изкуствено поставената граница разделя за десетки и стотици години села и дворове, родители и деца, братя и сестри.

Още с узаванането на съдържанието на проекта за мирен договор, каменичани изразяват остър протест срещу намерението на великите сили, които диктуват условията за мир, заедно с цяла Царибродска околия и Каменица да бъде дадена на Сърбия. На протестното събрание в селото се приема следната Декларация:

„Ние жителите на село Каменица, община Каменичка, околия Царибродска, след като узнахме, че според проектодоговора за мир, нашето село се отстъпва на сръбската държава, заявяваме най-тържествено:

1. че както ние, тъй и нашите деца, сме чисти българи, каквито искаме да си останем до века;

2) че сме споделили при робство и свобода всички радости и скърби на общото отечество България, правдините на което сме отстоявали най-самоотвержено с гърдите си и през народните въстания за проваляне на турското робство и през войните от 1878, 1885, 1912 до 1913 и 1915 до 1918 години.

Следствие на това, ние по никакъв начин не ще превием глава под сръбското иго, като ще считаме всеки опит на присъединение към Сърбия за акт на насилие върху нашата съвест и народностна принадлежност, който е вопийще противоречие с принципа на свободното самоопределение, тъй тържествено гарантиран за всеки народ от Председателя на Съединените щати, както и от ръководните лица на великите сили.

Ние сме българи и като такива с гордост ще понасяме сега и за бъдеще всички радости и скърби на родното си отечество България, едни от най-достоините синове на което сме били и ние. Всяко друго разрешение на днешната ни и утрешна съдба ще смятаме за потискане на нашата воля, което ще докара не мир, а нови размирия на Балканите.

Като вярваме дълбоко, че нашия глас ще бъде чул от Великите сили във Версай, заявяваме, че сме готови да потвърдим свободно и непринудено изразената си чрез настоящата декларация воля пред всяка международна анкета.

Съдът на правдата и съвестта трябва да надделее!

Настоящата декларация се подписва саморъчно в шест еднообразни екземпляра, за да бъдат предадени по един екземпляр на представителите на Съединените американски щати, Англия, Франция, Италия, на Българското правителство, а един да се задържи от нашите представители, упълномощени да изразяват от наше име върховната на народа воля".

(Следват 114 подписа)¹¹

Срещу проекта на мирния договор протестират не само каменичани, а цялото население на Царибродско, Босилеградско, Грънско. Организиран се протестен митинг. Изпращат се меморандуми до мирната конференция в Париж. Изразява се решителната воля на българското население неговите земи за бъдат неделима част от България.¹²

До председателя на мирната конференция Клемансо е изпратен адрес - плебисцит, подписан от 12 500 души от Грънско, 22

500 души от Босилеградско, 4200 глави на семейства от Царибродско.¹³

На 28 септември 1919 г. се провежда протестен митинг в Цариброд с 25 000 души. На митинга присъства и говори пътуващия за Париж нов министър-председател на България - Александър Стамболийски. Протестни митинги са се състояли на 26 септември в Босилеград с 15 000 души и на 21 септември в Грънско.¹⁴

Независимо от протестите, волята-диктат на великите сили, е наложена и мирният договор е подписан на 27 ноември 1919 г. в парижкото предградие Ньой. Във Висока границата, според договора, се премества от Белата вода на изток зад селата Горен Криводол, Долен Криводол и Влъкавия. Каменица, както и другите селища на Царибродска околия, е окупирана от войските на кралство СХС на 6 ноември 1920 г. без да се изчака решението на международната комисия за окончателното определяне на границата.

Още от първите дни след окупацията кралската власт започва да провежда политика на денационализация и асимилация на населението. Не се признава наличието на българска народност в Кралството, въпреки изискването на чл. 37 от Мирния договор да се признават правата на малцинствата.

Властта задължава цялото население да приеме сръбски презимена, а обучението на децата да се осъществява на сръбски език със сръбски учители. Задължително и черковната служба се води на сръбски.

След края на 1920 г. денационализаторската и асимилаторска политика се провежда в условията на политически терор, репресии, насилие. Установеният диктаторски режим в Кралството реализира тази политика на основата на приетия на 30 декември 1920 г. Закон за Защита на Държавата - наречен Обзнана. Този закон се използва и за забрана, преследване и репресии и на левите и демократичните партии и политически движения. Открито и с всички възможни силови средства се преследва и най-малката публична изява на българско национално самосъзнание.

Основен инструмент на силовата денационализация в целия Висок става жандармерията, чийто участък е установен в Каменица.

Периодът 1920-1930 г. е най-тежкият за българското население

във Висока, от гледна точка на общественно-политическите условия на живота му и на стремежа и борбата му да запази българската си национална идентичност. С всевъзможните средства на репресията, в т. ч. побоища, затвори и убийства се цели създаване и поддържане на обстановка на страх, прекършване на волята да се отстоява българската национална принадлежност. Всичко това не подминава и Каменица.

Ето само някои отделни факти.

Гера Антоу е бит жестоко, защото едно от децата му пяло българска песен. На 25 април 1929 г. е разстреляно семейството на поп Асен Йоцев - свещеник, който се намирал в България. Разстреляни са баща му Йоца Йованов от Кечиния род, помалкият брат на свещеника Александър и младата му жена.

Цели семейства и отделни лица, за които вече стана дума, са принудени легално или нелегално да напуснат селото и се заселват в Берковско, в Кутровица, Оряховско и София.

Още едно убийство е потресло целия Висок, наред с убийството на каменичкото семейство. На 5 август 1930 г. е застрелян по вероломен начин свещеника от Долни Криводол - Апостол Попиванов. За открита изява и защита на българската си национална принадлежност той е съден през 1926 г. Пред съда заявява: „Какво искате от мен? Българин съм, защо ме съдите? Тогава трябва да поставите тук не само мене, но и всички ония, които имаха това нещастие да останат в окупираната област...“

Съдът не е имал куража да произнесе осъдителна присъда. Но след четири години в местността Козарица на път за родното му село, поп Апостол пада пронизан от смъртоносен изстрел.

През 1926 г. от Висока са арестувани група хора със съмнение, че са били във връзка с организацията на бежанците от Западните покрайнини в България, наречена „Въртоп“.¹⁵

Шест души са били съдени в Пирот.

Жертва на враждебната обстановка на границата, създавана и поддържана от асимилаторската политика, е и каменичанинът Малин Йоцев - убит над Сенокос без да има каквато и да е вина. Той е търсил загубило се добиче, което заедно с цялата „яловина“ на Каменица е отглеждано на „савата“ (пасбището) „Мала Поляна“.

В провеждането на тази политика през този период са използвани и други средства. Създаденият „Сръбски национален комитет за култура и просвета“ в присъединените към Кралството

български земи чрез дейността си внушавал на българското население, че е сръбско, че влиза в пределите на Стара Сърбия, че 6-ти ноември 1920 г. е денят на освобождението им от несправедливия Берлински договор от 1879 г.

Забранява се прославата и отбелязването, под каквато и да е форма, на българските национални и културни празници и се изисква честване на сръбските национални празници.

Забраната се отнасяла и за празника на славянските просветители Кирил и Методи, а вместо него да се чества сръбският просветен празник „Св. Сава“.

До 1941 г. каменичките ученици в основното училище нищо не знаят за празника на Св. Кирил и Методи с изключение на „кирилицата“ наред с „латиницата“, които азбуки изучават.

Задължително се променят на презимената от окончанията на „ов“ и „ова“, на окончанието „ич“.

Обучението на каменичките деца се осъществява не само на сръбски език, но и чрез изучаването единствено на сръбска история и география. За цели 20 години българската история и география на България остават неизвестни за българчетата. Създаваният вакуум в тяхното национално самосъзнание частично се компенсира от разказите и спомените на бащите и дедите.

За политическата обстановка в Каменица и политическото поведение на каменичани в периода 1920 - 1930 г. официално регистрирана информация не е известна.

На изборите през 1923 г., в Цариградско, за народен представител се кандидатира Милорад Джорич, представител на Демократичната партия, индустриалец от Белград. Не е известен броят на гласувалите за него в Каменица и Каменичката община, която през 1921 г. според официалното преброяване е имала 2326 жители.

Върху политическата обстановка и политическите настроения във Висока се отразява пламналото и потушено антифашистко въстание през 1923 г. в България. Близостта на височките села до Фердинандско (днешно Монтана) и Берковско, където въстанието е най-масово, предопределя това отражение. Значителна част от въстаниците минава след погрома в Югославия през тези села. През Висока минава и един от каналите за прехвърляне на хора, оръжие и политическа литература в България до края на 30-те години, когато се сменя курса към въоръжено въстание.

През 1925 г. са проведени избори със следните кандидати в

Царибродско:¹⁶

Иован Йованович от Радикалната партия, със заместник Йован Панич и Александър Мандич от Цариброд. В листата на земеделската партия са включени Тодор Пешич от Крупац, Джорджа Бешлиевич от Смиловци и Джорджа Христич от Власи (чети Георги Бешлиев и Георги Христов). От Народната работническа партия: Филип Филипович - журналист от Белград, Васа Кръстич и Илия Козич от Пирот. Няма данни какви гласове са получили отделните кандидати. Прави впечатление, че местни хора не са издигани за кандидати народни представители - в редки случаи само за техни заместници.

В изборите през 1935 г. народен представител за Царибродско става Урош Стаич - агроном от Белград, а негов заместник е Васил Костич (Костов) от с. Славиня, познат на височани като Вата. В същите избори в опозиционната листа на Влатко Мачек, кандидат за Царибродско, е Любиша Петкович - инженер, който е посещавал Каменица, имал е и свои симпатизанти. Негов заместник е Иван Болевски - лекар от Цариброд. Наскоро след избирането му, Стаич умира и народен представител става Васил Костов от Славиня. По такъв начин той е може би единственият човек, бил народен представител в две държави - България и Югославия.

В периода непосредствено след 1930 г. в Каменица се наблюдава известно засилване на интереса към политическия живот на Югославия. То е резултат не само на политическата будност на мъжката част на населението, но и на постепенно загасващата надежда за връщането на Царибродско в границите на България. Свидетелство за това е не толкова количественото участие в изборите. То винаги е осигурявано с натиск и поддържане на атмосферата на страх чрез репресивни мерки. Свидетелство е нарастващата подкрепа за опозиционните кандидати и активното „бистрене“ на политиката в Перчиния хан, Васичината кръчма и Задругата, след като пощаджиите Найдено Монин, а след него и Герман Панин донасят някой и друг вестник. Пощата се носи 3 пъти седмично и в тези дни е пълно в кръчмите. Един чете вестника на глас, другите слушат и след това коментират. Вечерта по мръкнало чуе ли се говор и глъч, всички знаят, че мъжете са прекъснали политическите „дебати“ и жените бързат да слагат „паралията“ за вечеря.

В Каменица добре са запомнили изборите през 1938 г. Кан-

дидат-народни представители за Царибродско са: Владимир Чоухаджич от управляващата радикална партия, Любиша Петкович от опозиционната демократическа партия и Коста Костич (Коца Ватин - Славиня) от опозиционната земеделска партия. В Каменица за предизборни събрания са идвали кандидатите и на трите партии, но полицията и представителите на местната власт са правели всичко възможно за проваляне на срещите на избирателите с опозиционните кандидати. Любиша Петкович пристига с кола в селото, но „жандармите“ не му позволяват да слезе от нея и го принуждават да се върне обратно.

Напускайки селото, кандидатът и придружаващите го успяват да хвърлят агитационните плакати и листовки. Младежи и деца взимат и скриват от полицията част от тях. В изборния ден плакатите са окачени на най-високите клони на големите дъбови и брестови дървета наред с село, до които „жандариите“ не могат да достигнат.

И на тези избори печели правителственият кандидат с помощта на полицията и на такава „демократична“ изборна процедура, като гласуване по списък, чрез устно посочване на „предпочетения“ кандидат.

Нерядко, когато някой, въпреки тази антидемократична процедура, гласува открито за опозиционните кандидати, е привикван в полицията, а техните застъпници и по-изявени активисти са викани в околийския съд за обяснение.

В навечерието на тези избори в Цариброд се провежда демонстрация срещу идването на предизборно събрание на Драгиша Цветкович - лидер на диктаторския режим, установен по това време в Югославия. Заедно с други височани в тази демонстрация активно участват Илия Ранчев и Васил Голубов от Каменица. След демонстрацията те са арестувани.

Местната власт през разглеждания период в Каменица е имала две равнища - общинско и селско. На общинско равнище тя се е представлявала от председател на общината, от деловодител (писар) и финансисти (касиер - благайник и данъчен агент). Главната грижа на представителите на тази власт е прибирането на данъците - непосилни за по-голямата част от домакинствата и с помощта на жандармерията, а често и под нейния диктат, да поддържат реда в селото.

Поради невъзможността да плати данъците един каменичанин се самоубива. Погребан е зад гробищата, а не в тях, тъй като

каноните на православната църква са забранявали християнско погребение за самоубийците.

Между 1920 и 1941 г. председатели на Каменичката община са били Васил Джунич (Джунов) от с. Сенокос, Петър Динчич (Динчев) от с. Сенокос, Петър Гъргич (Григоров) от с. Каменица, Рада Американеца от с. Вълковия.

Общински представители обикновено са ставали по-заможни и грамотни хора, лоялни към властта и нейната политика, в т.ч. и националната.

Деловодители в Каменичката община са били: Гала от с. Ръсовци, Йеленко от Пирот, Еврем Панчич от Пиротско (най-дълго престоял в общината) и Димитър Йосифов (Митко Везин) от с. Каменица.

Освен председател на общината всяко село на нейната територия има кмет. Предмет на дейността му са главно някои общоселски дела. По различно време кметове на Каменица през този период са: Гаврил Вератов, Александър Манов, Васил Тодорещов, Драгомир Митов, Петър Григоров.

„Бистренето на политиката“ в Каменица се засилва особено след 1934/1935 г. Свързано е с убийството на крал Александър, с гражданската война в Испания, войната между Италия и Абисиния с „аншлуса“ на Австрия и окупацията на Чехословакия от Хитлер, със заплахите срещу Полша. Каменичани не възприемат тези събития като непосредствена заплаха, защото те стават далече от тях. Но по някаква интуиция те събуждат и подхранват надеждата за промяна.

През 1937 г. необичайно за живота във Висока събитие привлича вниманието и мислите на хората. За пръв път долита, каца и непосредствено е видян и разгледан истински самолет. Това става на Плоска. Часове преди кацането цяла Плоска е запълнена от любопитни посрещачи от всички възрасти. Дошли са от всички горновисочки села, но най-много са от Каменица и Изатовци, защото половинките на това естествено „летище“ са част от техните земища. Срещу определена значителна сума динари желяещите са могли да се „позовят“ на двуместния самолет и да видят от високо всички височки села. Изживяването е било изключително, както споделят двамата щастливци - Петър Ранчев (Росин) от Каменица и Васил (Ваза) Джунов от Брайковци.

В навечерието на новото десетилетие и в Каменица започва

да се усеща съгъстването на световните политически събития и полъхът на Втората световна война. След нейното начало - септември 1939 г., когато е нападната и завладяна Полша, за кратко време са прегазени Франция, Белгия, Холандия. Военните действия се следят и коментират оживено. Наред с естествената тревога от една евентуална война, която би обхванала неизбежно и височкия край, се таи и надежда за връщането му в пределите на България.

4. Събитията в периода 1941-1948 г. и малко след това

Още в началото на 1941 г. започва динамично развитие на политическите събития с непосредствен отзвук и в Каменица. На 1 март 1941 г. е подписан договор от българското правителство за присъединяване на България към Тристранния пакт и допускане на своя територия на германски войски.

На 25 март същата година към този пакт се присъединява и Югославия. Два дни по-късно на 27 март е извършен военен преврат и е свалено правителството на Др. Цветкович, подписало това присъединяване. Подписването на договора за присъединяване към Пакта е анулирано.

Тези събития се следят с тревога и интерес от каменичани. Несигурността, неизвестността и очакванията доминират в обществено-политическото настроение.

До края на март на височкия участък на българо-югославската граница, както и по цялото ѝ протежение, са дислоцирани германски войски. Извършва се мобилизация и се струпват войски и от Югославската страна на границата. Части на Топличката дивизия са разположени край всички крайгранични височки села - Вълковия, Долен Криводол, Горен Криводол, Сенокос.

Не по-малко са и в другите села, в т.ч. и в Каменица. Те са настанени в училището, което е затворено още от ноември 1940 г. поради мобилизацията на учителя. До средата на март учениците от основното училище всеки ден ходят на занятия в с. Болевдол.

Разпуснати са и пристигат на село и учениците от Пиротската и Царибродската гимназия.

Към края на март през Каменица по пътя за Сенокос, под полицейски конвой, на два пъти са отвеждани цивилно облечени лица. Чува се, че са били германски разузнавачи и са разстре-

ляни над Сенокос в Стара планина.

Всичко това съгъства психологическото напрежение, засилва усещането за настъпващи военни събития. Каменичани усилено се запасяват с хранителни продукти, скривани в зимниците. С развита си усет към идващи тревожни събития и с военния си опит от миналото, каменичани в края на март разбират, че войната е въпрос на дни.

Войната започва при зори на 6 април 1941 г. През цялата нощ на 5 срещу 6 възрастните хора от Каменица, особено мъжете, участвали в трите войни, не заспиват. Живеещите на брега на западната част на селото наблюдават непрекъснато появяващите се и угасващи светлини на прохода „Просеченик“ над Смолча. По-късно се разбира, че това са били придвижващите се моторизирани части и танкове на немската армия.

Започва пушечна и картечна престрелка, която се чува и в Каменица. За всички става ясно, че войната е започнала. Неизбежният страх довежда роднините при по-възрастните мъже, участвали в миналите войни, за съвет какво да правят, къде да се крият.

В този момент падат в Полице, Вережа и На Заграня изстреляните откъм Смолча и Вълковия фугасни снаряди. Всички се втурват по съвета на старите към зимниците на къщите, намиращи се от източната страна на реката. Склоновете на Било, Брег и Плоска служат като тяхно естествено прикритие срещу евентуално артилерийско и минохвъргачно обстрелване. Прикритие се търси и във водениците, намиращи се в горната част на реката, също добре заслонени от планинския склон Било.

За отбелязване е, че повечето възрастни хора, чиито къщи са на брега на западната страна на селото, остават в домовете си с думите: „Тук сме се родили и ако е писано, тука и че умрем.“

Физическото усещане за присъствието на войната се засилва от прелитащите ята немски самолети, които, както се узнава по-късно, на 6 април са бомбардирани гр. Ниш.

Голямо сражение на изток от Каменица до границата и в самата Каменица не става. Сръбската войска започва да отстъпва в безпорядък още с даването на сигнал за атака на немските военни части в направлението от Смолча и комшица към Вълковия, Долни Криводол и Горен Криводол. В Каменица няма никакви военни укрепления, не се заемат и никакви отбранителни позиции. Разположена е само една картечница на Звънарника,

която за известно време сипе непрекъснат картечен огън. Ускрилите се каменичани тя създава впечатление за сражение.

Оказва се обаче, че картечната стрелба е напосоки към Бар-йе, без да има настъпващи неприятелски войници.

В действителност в Каменица въобще няма сражения и не влизат на 6 април никакви немски войски. Влиза само един танк, отклонил се от малка танкова част, движеща се от Долни Криводол към Изатовци, Брайковци, Славиня. Танкът спира на сред-село, заобиколен от тъпа любопитни. Такава бойна машина никога не е идвала и не е виждана в селото. През следващите дни през Каменица в посоката от Сенокос минават в колони немски планински части и се отправят в направлението към Славиня. Именно край Славиня става първото и единственото сражение във Висока. От западната страна на селото край старата граница са построени военни укрепления. От позициите на тези укрепления сръбските военни части оказват съпротива и отпор на настъпващите германски поделения.

След двучасово сражение, в което вземат участие и няколко немски артилеристки оръдия, изнесени на позиция зад с. Изатовци, защитниците на укреплението отстъпват.

Дадени са и първите жертви и от двете страни. Препятствия за настъплението на немците за кратко време става и взривената над с. Ръжана скала, която задръства сериозно пътя и моста над реката.

Двете събития задържат за няколко дни германски войскове части във височките села. Този престой не е съпътстван с убийства и други насилия, застрашаващи живота, така характерни за агресивната война на Третия райх. Може би са били предупреждени от българските власти, че в тях живее българско население. За сметка на това масово са обрани яйцата, събрани за идващия Великден. Конфискувани са и известен брой животни, а също и фураж - главно сено.

В периода между 6 и 19 април в Каменица и другите височки села се установява безвластие.

Общината и полицейският участък престават да функционират. „Жандариите“ начело с техния наредник Хамдия Ходжич са избягали рано на 6 април още при първата пушечна стрелба край границата. Официални представители на българските власти все още няма. В един от дните пристига граничният отряд, чийто пост е в Комшица, начело с командира кап. Горчилов.

Българските войници са посрещнати радостно от цялото село. На средсело се извива кръшно хоро, на което се хваща мало и голямо заедно с войниците. Представители на властите идват на 19 април и слагат начало на организацията на Каменичката община като органична единица на местната власт в българската държавна структура. Те са посрещнати тържествено с музика и изпълнението на българския държавен химн „Шуми Марица“.

Установяването на българска държавна власт в Каменица, Висока и цялата Царибродска околия се възприема от населението като национално освобождение, като премахване на една несправедливост, като справедливо завръщане на българско население и българска земя в границите на Родината.

В този смисъл това население, тези селища не могат да се разглеждат като окупирани, за разлика от селищата и населението, които са принадлежали на Сърбия, респ. на Югославия до 1920 г. Там действително се установява фашистки германски окупационен режим след завладяването на Югославия от Хитлеристкия Райх.

В Каменица и цялата Царибродска околия не са разполагани части на българския окупационен корпус, както в част от територията на Югославия.

Обстоятелството, че връщането на Царибродско в границите на България е резултат на агресивна война не променя и не може да промени същността на това връщане като справедлив историко-политически акт, въпреки че накърнява съществено неговата стойност. Поради това, че този проблем не се решава, както е и създаден - с международен договор, Каменица за кратко време остава в пределите на Родината.

Що се отнася до това, че в Царибродско, както и в цяла България, режимът на властта има монархо-фашистки характер - това е безспорен факт. Но след настаняването на фашистка Германия на Балканите, било по споразумение, било чрез агресия, във всички балкански страни под военния ѝ диктат се установяват профашистки режими. Югославия след германската ѝ окупация е разделена на части. Сърбия и Черна Гора са отделна държавна единица с окупационни власти и с профашистко правителство, начело на което застава ген. Недич. Хърватско също става отделна държавна единица с фашистко усташно правителство. Словения е присъединена към Австрия (а това значи към Германия), а Вардарска Македония към България.

Независимо от характера на властта, каменичкото, както и цялото височко население, възприема промяната като национално освобождение. Освен установяването на българска общинска власт, през 1941 г. (септември) децата в основното училище започват да се обучават на български език и по български програми. Дълготрайни следи в обучението на децата в основното училище остава учителят Ангел Иванов. Роден е в сл. Главановци, Фердинандско (днешна област Монтана), познаващ до основи диалектните особености на говоримия език, той бързо преодолява естествената бариера у децата, която възниква в преходите от обучение на сръбски към обучение на български книжовен език.

През септември на същата година в Каменица се открива и седмoclасно училище, което, както вече беше отбелязано в предишните глави, има огромно значение за образователния и културен подем на каменичани и височани.

В Цариброд е открита пълна гимназия, в която продължават образованието си на български гимназисти от Каменица.

Промяната в битовия и националния статус на населението получава и други измерения. Премахването на границата открива безпрепятствен достъп на каменичани до Берковица, Фердинанд, Годеч и др. селища, с които са поддържани активни връзки до 1920 г. Създават се възможности не само за свободно посещение, но и за икономически връзки и работа в столицата. Та София е само на 70-75 км от селото.

Още през 1941 г. група младежи прекосява Стара планина и посещава панаира във Фердинанд. Завръща се с нови впечатления, които споделя оживено. Заедно с това започват да се завръщат, за по-кратки и по-дълги престои, в родното си село, емигриралите каменичани след 1920 г. Срещите с роднини и приятели, след многогодишна раздяла, както и чувствата, които пламват при съприкосновението с родния дом и родното село, създават неповторима атмосфера в неговия живот.

През пролетта на 1941 г. и първите летни месеци, радостните тръпки от промяната в много домове са съпътствани от тревогата и страха. По-голямата част от младите каменички мъже са мобилизирани в югославската армия. За дни и седмици техните близки са в пълна неизвестност за съдбата им. Живи ли са или не, пленени ли са, къде са - това са съдбоносни въпроси, на които в първите дни на войната няма отговор. Но постепенно

започват да се завръщат в село поединчно, в повечето случаи тайно, защото са облечени във военни дрехи, а това крие смъртна опасност. За щастие в тази война, може би поради мълниненосния й характер, Каменица не дава жертви. Трина души са отведени в Германия като пленници, но след няколко месеца са освободени като българи.

В периода 1942-1944 г. каменичките младежи, подлежащи на военна служба служат в различни поделения на българската армия. Редовно са призовани 22, 23 и 24 набори с изключение на учащите в средните училища. Военна служба отдават и родени между 1915 и 1923 г., но не служили в сръбската армия.

Бързото възраждане на националния родолюбив дух продължава да доминира в живота на Каменица до лятото на 1942 г., без каквито и да било препятствия.

След това започва да се чувства и засилва влошаване на социалното положение, а на тази основа да се прояви и социално недоволство. Въвежда се реквизиция на жито, млечни продукти и добитък, въвежда се купонна система и дажди за фабрични хранителни и други продукти за населението. Дажбите за сол, газ, ориз, захар, отделни видове платове, стават по-символични. Това е първият хладен полъх на световната война, която достига до Каменица, макар че се води далече от нея.

Това е и първият пряк резултат от присъединяването на България към Тристранния пакт.

Поради страха от народно недоволство царското профашистко правителство не изпраща български войски на източния фронт, както настоява Хитлер. Но то изпраща окупационен корпус в Сърбия и по този начин съдейства за освобождаване на Германски окупационни войски и прехвърлянето им на източния фронт.

Този акт ще има дълготрайни последици, като негативен фактор в бъдещите взаимоотношения на България и Югославия и за съдбата на българите в Царибродско и другите западни краища.

В качеството си на съюзнически на Германия, окупационни войски те се превръщат в инструмент за война срещу антифашистката съпротива на сръбското население. Преследват партизани, избиват ятаци, палят села. Както в миналите войни отново са изправени едни срещу други българи и сърби и отново дават напразни жертви. Загиват не само партизани и ятаци, но и български войници. По повод погребването им в създаденото

военно гробище в Цариброд учениците от гимназията в т. ч. и каменичките участват в демонстрация, която се възприема като протест срещу фактите на едно братоубийствена война.

Върху обстановката и настроенията в Каменица по онова време чувствително влияят и други събития. Безразсъдното обявяване на война на Англия и САЩ от българското правителство постига единствения резултат: разрушителни бомбардировки над София и други градове и гибелта на невинни хора. Бомбените експлозии се чуват, а пожарищата в София се виждат и в Каменица. В селото и в другите височки села са евакуирани цели семейства. Над Висока почти всеки ден прелитат и се наблюдават ята на американски и английски самолети, които бомбардират румънските петролни рафинерии в Пловещ. При въздушна схватка с германски изстребители един от самолетите, за да се освободи от товара си, пуска бомба в каменичкото поле, местността „Локвице“ - на 500 м от селото. Освен страха от мощния взрив, тя оставя един дълбок, невиждан от каменичани, кратер и ново наименование на местността около кратера.

Заедно с влошаването на положението на германците на източния фронт се засилва антифашисткото съпротивително движение в Сърбия, разраства се и антифашистката съпротива в България.

До Каменица все по-често достигат сведения за действия не само на сръбски партизани, но и на Трънския партизански отряд. Продължава силно да се влошава и икономическото положение, създава се атмосфера на страх и терор.

В резултат на съвкупното влияние на всички тези събития общественото настроение в Каменица и целия Висок започва да се променя. Радостта от приобщаването към майката родина започва да се заменя със социално разочарование. Засилват се антифашистките настроения, влиянието на партизанското движение и на левите идеи. Всичко това създава благоприятна почва за активно включване и участие на Каменица в антифашистката борба през 1944-1945 г.

Част от каменичките ученици от Царибродската гимназия, свързани с нелегалната ремсова организация, поканват на гости група свои съученици, начело с учителя А. Апостолов през зимата на 1943/1944 г. Целта е да се потърси връзка с пиротските партизани, които действат в околностите на Пиротски (долни) Висок. Опитът за установяване на такава връзка, под формата

на ловуване в тези околности, остава безуспешен. Но това слага началото на организирана нелегална антифашистка дейност в Каменица. През същата зима е проведена нелегална сбирка в къщата на Илия Ранчов, изявил левите си убеждения още през 30-те години. В нея участват учениците Георги Тошев и Богдан Николов и учителя Георги Петров.

По-късно към тази група е привлечен и Младен Георгиев (Сарамандин).

През пролетта на 1944 г. (април) се поставя началото на организиране на Царибродския партизански отряд. Комунистите Крум Миланов, Васил Станков, Борис Бачевски и учениците от гимназията Тодор Колев и Живко Мицев, застрашени от арест стават партизани.

Най-напред се свързват с части от пиротския партизански отряд, с помощта на който се прехвърлят в Трънския партизански отряд.

При един поход на част от този отряд в Стара планина те се установяват в района на Висок със задача да поставят началото на нов отряд. С помощта на учителя Никола Нейков от Славиня, Васил Станков установява връзка с каменичката група и по-конкретно с учениците Г. Тошев и Б. Николов, а чрез тях се установява връзка и с Цариброд. Освен известия те са пренасяли парични и други материални средства за отряда. По-нататък Г. Тошеви Б. Николов поддържат връзка с отряда, както непосредствено, така и чрез Младен Васев. Посветени са и Илия Ранчов и Георги Петров, а частично и учениците Величко и Мирко Вържини, Рангел Желязков и Цветан Еленков.

Във връзка с решението да се масовизира партизанското движение в отряда отиват на 12 юни Рангел Желязков и на 13 юни Георги Тошев и Богдан Николов.

На 15 юни Царибродския отряд провежда акция в Славиня. Същата вечер в Каменица е опожарена общинската сграда заедно с документацията и архива. В опожаряването участват партизани само от Пиротския отряд. Каменичани възприемат двойствено опожаряването. Одобряват изгарянето на документите и особено на тези, които са свързани с реквизицията и данъците. Не одобряват опожаряването на самата сграда, защото е строена с общински усилия и труд и защото липсата на такава сграда не може да бъде преграда за функционирането на общинската администрация. На следващата вечер в Каменица

провежда акция и Царибродския отряд. Към отряда се присъединяват Илия Ранчов (Личко) и Георги Петров - Даскала и кметът на общината Борис Тикварски.

Малко след това партизанин става и Младен Васев - ятак и връзка на отряда.

Участието на не малък брой каменичани, както в създаването на партизанския отряд „Момчил войвода“, така и в действията му бележи значителен принос на селото в антифашистката борба. Освен това на тази борба симпатизират и съдействат кой с каквото може учениците Цветан Еленков и Мирко Тодоров, както и Иван Тошев, Асен Николов и Желязко Николов - бащи на каменички партизани, а също Костадин Тодоров, Манол Сотиров, Мита Николов, Драголюб Зарков, който като войник в отпуск се свързва с партизаните. Всъщност мнозинството от хората, не само от Каменица, но и от другите височки села са на страната на партизаните и го подкрепят с храна, информация и други материални средства. Красноречиво доказателство за това е фактът, че не е извършено от каменичани и височани нито едно предателство.

Срещу участието на каменичани в антифашистката борба властите реагират чрез интерниране на близки на партизаните и разполагане на войсково поделение в селото с цел преследване на отряда. Интернирани са Иван Тошев, Асен Николов, Желязко Николов и Милица Васева (Сарамандина) - сестра на Младен.

В отговор на струпването на войски от южната и северната страна на Стара планина Царибродския отряд „Момчил войвода“, Фердинандския „Хр. Михайлов“ и Пиротския „Нишавац“ се обединяват и действат като едно цяло на голяма територия. На север от с. Горни Лом през Марикиново, Чипровци, с. Дълги Дел до Ком и на юг, в целия Висок, в една част от пиротските села, включително и в Пирот, с акция в казармите.¹⁷

В обединените действия на отрядите активно участват и каменичките партизани. Непосредствено след 20 август 1944 г. партизани стават още двама каменички младежи: Теофил Д. Тодоров и Цветан К. Николов. Но те не успяват да се свържат с отряда, който по това време е далеч от Висока и не участва в неговите акции.

Бързо променящата се военно-политическа обстановка в Европа и на Балканите в резултат на стремителното настъпление на съветската армия и откриването на втори фронт създават в

края на август условия за масовизиране и активизиране на партизанските действия на 3-те отряда. В началото на септември те се насочват към собствените си територии с цел установяване на народна власт в населените места. На 7 септември Царибродският отряд влиза свободно във височките села Каменица, Славиня, Изатовци, Брайковци, Сенокос, Горни и Долни Криводол. Изграждат се комитети на Отечествено-фронтовската власт - тогава Високът и цяла Царибродска околия са все още в държавните граници на България. Населението посреща радушно слизането на партизаните от Балкана, а младежите масово се присъединяват към отряда. Около 500 души от Висока тръгват през Славиня, Ръжана, Ръсовци за Крупец и Петровац. От Каменица стават доброволци: Величко Тодоров, Георги Гаков (Яшоров), Митко Гаков, Костадинка Гогова (единствената жена доброволка от селата на Висока), Димитър Тодоров, Асен Тодоров, Драголюб Йоцов, Рангел Минчов (Паръомов), Никифор Петров, Александър Каменов, Цветан Каменов, Васил Сотиров, Димитър Манов, Никола Рангелов, Петър Рангелов, Димитър Алексов (Ружин), Васил Пешев, Тошко Сандов (Пакшин).

Всички каменички доброволци, както и партизаните Г. Тошев, М. Васев са включени в състава на Първа Царибродска партизанска бригада, която се формира на 10 септември.

След разформироването и повторното формиране на бригадата, свързани с неизясненото положение и различните становища в състава на коя армия да бъде зачислена - към българската или югославската, Първа Царибродска бригада е присъединена към Осма сръбска партизанска бригада. В нейния състав повечето от каменичките доброволци отиват на фронта и участват във военните действия срещу германците при Ниш, в Косово, на Дрина при Босут и на сремския фронт. В боевете при Мали Зворник загива Асен Тодоров. В боевете при преминаването на р. Босут изключително хладнокръвие и героизъм проявява каменичкият доброволец Рангел Минчов (Паръомов). Той заедно с Никифор Петров от Изатовци, и Гоца Ешаров от Каменица добре обучени картечари, по време на отбиване на военната си повинност в българската армия, прикриват с картечен огън преминаването на осма партизанска бригада през реката, рискувайки живота си. Те фактически спасяват бригадата от разгром. Отличени са с високи военни отличия и награди. Единствената доброволка от Висока, девойката Костадинка Гогова от Каменица,

също участва във всички бойни действия от Ниш до Дрина и пробива на Сремския фронт.

Периодът от септември 1944 г. до подписването на мирния договор в Париж се характеризира с оспорвана държавна принадлежност на Царибродска околия, респективно на Каменица и с фактическо двувластие. Изградените отечествено-фронтovski комитети са фактически местни структури на новата власт, установена в България.

По-голямата част от каменичките гимназисти продължават да се учат в Годечката гимназия, а учениците от основното училище и прогимназията в Каменица в български училища.

В същото време директиви до новосъздадените местни органи в Цариброд и околността започват да идват от новоизградените военни и цивилни държавни структури в Сърбия.

Съдбовният проблем за държавната принадлежност на Царибродска околия, а следователно и на Каменица, е предрешен преди подписването на Парижките договори и без да се потърси и съобрази мнението и желанието на населението. А то живее с надеждата, че при новите политически условия, когато властта в двете държави става еднотипна, ще остане в границата на родината си - Българската държава и живее с тази надежда до подписването на мирния договор. Акта на подписването на договора слага край на очакванията и голямата част от населението на Висока и Царибродско протестира срещу договора. От видни български партизански командири, то е убеждавано, че това положение е временно, че границата ще бъде формална и, че в близко бъдеще ще бъде изградена федерация, в рамките на която ще се реши окончателно този болен проблем. Тази позиция и евентуална перспектива успокоява населението.

След подписването на Мирния договор границата е фактически възстановена, в онзи вид, в който съществува до 1941 г. и по същество затворена. Това принуждава каменичките ученици от есента на 1946 г. да се прехвърлят от Годечката в Царибродската гимназия. Поради затварянето на границата, родителите им не могат да ги снабдяват с хранителни продукти, както това са правили преди това при обучението на децата им в Пирот и Цариброд.

За прехвърлянето им и за затягането на границата от Югославска страна говори и опита да се задържат от органите на властта, онези каменички ученици в Годеч, които подлежат на

военно обучение. Получили информация за това, те избягват от селото по време на давано от тях театрално представление, преминават през нощта границата и се завръщат в Годеч.

За времето от 1946 до 1948 г. все пак граничният режим е в значителна степен смекчен. Движението на каменичани от и за София е облекчено, почти свободно, независимо дали живеят и работят или учат в София и др. селища на България. Установяват се отношения на дружба и сътрудничество между двете страни във всички области на икономическия и обществено-политически живот. В Югославската Конституция е прокламентирано наличието и на българска народност в състава на федерацията. По такъв начин е създадена конституционна основа за даване на българското население права на национално малцинство. Продължава обучението на каменичките деца и средношколци на български език. В Царибродската гимназия работят изпратени от София учители с висока квалификация в съответствие с подписано междудържавно споразумение.

Всичко това, в своята съвкупност приглушава през този период разочарованието на населението от връщането му в границите на Югославия и подсилва надеждите, свързани със създаване на федерация между двете страни. Но скоро тези надежди помръкват и се изпаряват окончателно.

През 1948 г. след прословутата резолюция на Информбюро започва бързо влошаване на отношенията между България и Югославия. И този път, както в миналото корените на конфликта са въвн от двете страни, но той започва да се изостря върху основата на лошото в отношенията и нерешените болни проблеми, наслоени отминалото.

След 1948 г. настъпва един от най-драматичните периоди в историята и на Каменица. Началото се бележи от идеологическо разделение и противопоставяне. Доскорошни съмишленици, бойни другари, земляци, приятели от най-ранно детство са принудени да застанат на едната или другата страна.

Още по-фрапиращи са случаите, когато на противоположни позиции застават родители и деца, братя и сестри, съпрузи.

В основата на това противопоставяне стоят не никакви классови различия, не противоположни социални интереси, а заетата позиция на съгласие с едната или другата страна на конфликта. Конкретната позиция най-често е резултат на интуитивна оценка на правотата или вината на страните в конфликта. При

онези, които приемат правотата на Информбюро решаващо значение имат огромният авторитет на Съветския съюз и неговата комунистическа партия и факта, че на тази страна застава и БКП. Другите се ръководят в избора на позицията си от големия авторитет на Югославия и ЮКП, придобити в масовото и героично участие в антифашистката борба.

Ако противопоставянето е ограничено само в идеологически му рамки, бедата не би била голяма. Периодът на публичното и до значителна степен демократично изясняване на позициите бързо преминава.

Официалните власти, ръководствата на политическите организации и органите на сигурността започват да оказват натиск върху инакомислещите. Предприемат се и репресивни мерки срещу по-масови публични изяви на причастност към становищата на Резолюцията. Вследствие на това започва прикрито организирано общуване на съмишлениците, което се възприема и оценява като противозаконно. На тази основа се засилват репресивните мерки, включително и арести.

В така създадената обстановка не малка част от каменичките младежи - преди всичко средношколци и студенти минава нелегално границата и намира убежище в България. Граничният режим силно се затяга, границата ще остане за дълги години затворена, както за тях така и за онези каменичани, които в периода 1941-1945 г. са се установили в София и други селища на България.

Останалите в Югославия млади каменичани продължават живота си път в близките градове - Цариброд и Пирот и в големите градове във вътрешността на Югославия.

В периода 1950-1954 г. обстановката във Висока е крайно влошена, напрежението край границата изключително високо, в резултат на изострените междудържавни отношения, доведени до скъсване на всякакви контакти и до създаване на предвоенна психоза.

Тези отношения, създадената обстановка от двете страни на границата са ненужни никому, исторически безперспективни и обречени. Но те прибавят още една черна страница в историята на двата близки народа и оставят печални следи в живота на каменичани и на цялото българско население в Югославия. И отново са резултат на чужда воля и диктат, на късогледа държавна политика. Разразилата се военна психоза от двете страни е основната при-

чина Каменица отново да плати кръвен данък. След безследното изчезване на Борис Ковалин - единствения фотограф-професионалист в Каменица, жертва на тази психоза става Никола Рангелов (Дунин) - загинал в разцвета на младежките си години.

Тази психоза е първопричината за действията, ареста, осъждането и изтърпяването на наказания в затвори и концентрационни лагери на Богдан Николов, Милош Ст. Тодоров, Костадин Тодоров, Делчо Тодоров.

След 1955-56 г. започва постепенно подобряване на отношенията между България и Югославия.

Тяхното размразяване и затопляне е почувствано във Висока и Каменица най-силно на 12 юли 1956 г. В продължение на осем години преди това границата е не само напълно затворена и най-строго охранявана, но е превърната в източник на постоянен страх и напрежение за населението и от двете ѝ страни. В този осемгодишен период са прекъснати всякакви връзки между височките села, разделени от нея, между роднини, близки, приятели.

И ето в този юлски ден, след като разумът е надделял в мисленето на политиците, границата в участъка между Смолча и Долни Криводол е отворена за среща, за общуване. Това е неповторима среща за чието описание са бледи и най-силните слова. След дългогодишна раздяла се срещат бащи и майки със своите деца, братя и сестри, приятели от детинство, роднини.

Гледката е покъртителна, смесените чувства на радост и болка рукват като буен поток. Продължителни прегръдки и целувки, задъхани и пресекващи думи удавяни в горещи сълзи. Сълзи на радост от срещата и на мъка от дългогодишната раздяла. Децата са пораснали, родителите ги гледат с умиление, а сълзите капят, защото са раснали далеч от тях. Родителите са застарели, дядоците и бабите още повече и тук зла роля е имала дългата раздяла и прекъснатите връзки.

Същата година среща на крайграничното население се провежда на границата в участъка между Калотина и Градине. Разделените каменичани за 8-10 часа пак са заедно, отново изживяват радостни мигове, пълни с тъга от неизвестността за времето на бъдещата раздяла. Провежданите срещи през следващите години също носят заряда на хуманизма, на дълбоките човешки емоции, въпреки че започват да се използват и от хора, далеч от драмата на крайграничното население - за елементарна търговия.

Ако политиците можеха да съпреживеят тази драма, те биха видели жадувания и желан от това население модел на междудържавни отношения.

До края на 60-те и началото на 70-те години Каменица все още е живо и жизнено селце, въпреки ясно очерталите се затихващи икономически и социални функции. Доколкото настъпват и политическите събития носят такъв характер, но стават в по-спокойна и нормална обстановка като крайграничен район. Най-същественото събитие през този период е утвърждаването на Каменица като общински център на целия Горен (Царибродски) Висок. Това става през 1955 г. в резултат на извършената административно-структурна реформа. В общината освен Каменица влизат Славиня, Брайковци, Изатовци, Сенокос, Г. Криводол, Д. Криводол, Вълковия. През 1955 г. всички Горновисочки села, в т. ч. и Каменица, с изключение на Славиня, минават в административно отношение в състава на Димитровградската (Царибродската) община.

Краткият преглед на общесвено-политическите събития, под въздействието на които е протичал живота в Каменица, не е политическа история. Този преглед е твърде фрагментарен, сигурно има неточности и спорни неща. Безспорно е само едно - животът край границата придобива свои специфични измерения. Съдбата на личността, семейството, селището става и фокус и лакмус на най-острите несъгласия, противоречия и поврати в отношенията между малките страни, когато са проекция на сблъсъка между интересите на големите, на т. н. Велики сили.

Личният, семейният и селищният живот край границата не се улавя и изразява адекватно от писаната история и актуалната политика на държавите. Историята бележи едрите контури на събитията и процесите, която, в зависимост от конюктурните интереси, често се пренаписва. Нито писаната политическа история, нито актуалната политика виждат драматизма на разсечените, от границата, дворове и землища, на разделените деца и родители. Те не могат убедително да обяснят защо хората край границата бягат от родните места? Защо тези, които остават живеят в обстановка на напрежение и страх и често страдат заради чужди интереси. Защо, пряко волята, започва да ерозира чувството за национална идентичност, а самата личност започва да се маргинализира?

За обикновения човек остава непонятно защо политическата

история и актуалната политика, през десетките години, са създавали и поддържали образа на врага в лицето на съседния народ, в същото време, когато самите народи са се чувствали като много близки?

Преживяното от каменичани и всички височани край границата дава основание за поуки и надежди. Отношения на последователно добросъседство и сътрудничество са възможни само, ако в основата им стоят съвременните реалности и общи интереси, а не конфликтите и образа на врага от миналото. Загърбване и оставяне в историята на войните и опустошенията, взаимен стремеж към икономическа и друга регионална интеграция. Граница - не разделителна, а съединителна линия между двете държави. В рамките на възможната свобода, за движение на хора, култура, капитали. И ако Високът се превърне в поле за реализацията на съвместни екологични и икономически инициативи, на свързващи страните транспортни коридори, ако има съвместни усилия за пълно осигуряване на конституционно-признатите малцинствени права, надеждата за оцеляване на Каменица и всички височки села, ще има своите реални основания.

Бележки към част VI

1. История на България. Османското владичество XV-XIII в. т.ч. с. 103-104.
2. F. Kanit. Donu Bulgarien und der Balkan, 1877.
3. Вж в-к „Нишава“, г. III, бр. 25, 9.06.1912 г.
4. По-подробно, за развитието на военните събития през 1885 г., вж. „Сръбско-българската война 1885 г.“, Сб. документи, С. 1985 г.; Й. Венедиков. „История на Сръбско-българската война 1885 г.“, С., 1910 г.; Владан Джорджевич. „История Сръбско-българско рата“. Б., 1995 г.
5. „Сръбско-българската война“ Сб. документи, с. 316-317.
6. М. Гарашанин - министър-председател и министър на външните работи на Сърбия по време на войната.
7. Вж. в-к „Цариброд“, бр. 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12 - 1901 г. и 16 и 17 от 1902 г. Информацията за изборите в този вестник е публикувана от Б. Николов в „Царибродски културно-просветен летопис“. С., 1994 г., с. 42-47.
8. В-к „Цариброд“, бр. 3, 14.01.1901 г.
9. Причините за възникването на тази война, развоят на военните действия, катастрофалните резултати от нея за България

са самостоятелна тема и извън задачите на тази книга.

10. „Списък на населените места в Царство България, според преброяванията през 1880, 1884, 1887, 1892, 1900, 1905, 1910 г.“ Изд. Главна дирекция на статистиката, С., 1910 г.

11. Приложения. Факсимиле на текста на автентичната Декларация, на имената на подписалите се под нея и подписите им.

12. ЦДА, ф. 108, оп. 2, а, е 1747, 1746, 1748, л. 1

13. ЦДА, ф. 108, оп. 2, а, е, 1150, л. 1-2

14. ЦДА, ф. 108, оп. 2, а, е, 1641, л. 1-5

15. „Въртоп“ - нелегална организация, която си поставя за цел освобождаването на Западните покрайнини и връщането им към България, включително и със средствата на въоръжената борба. Възниква като реакция на репресивната асимилаторска политика. Началото ѝ се поставя през 1923 г.

16. Служебне новине СХС, бр. 12 от 21 януари 1925 г.

17. Настоящата книга не разглежда в подробности както всички действия на партизанския отряд „Момчил войвода“, така и общата военно-политическа обстановка по това време. Няма такава задача, нито и възможност за това.

Послеслов

Три дълбоки чувства естествено напират в кратката летопис за Каменица. Чувството за синовна благодарност към родното село, на тъга и болка за неговото настояще и на силна тревога, премесена с плаха надежда за неговото бъдеще.

Синовите и дъщерите на Каменица, ако са истински нейни чедра, не могат да не бъдат благодарни на будното и китно някога селце, че им е станало родно място, че им е открило прозорец към света. Благодарят му не само за това, че в него „първо мляко са засукали“, но и за това, че им е дало първите уроци по човеколюбие, трудолюбие, родолюбие и ученолюбие. Дълбока благодарност и поклон пред всички онези, които през вековете са поддържали огъня на живота в селото и специално на останалите малко на брой каменичани, които все още поддържат неугаснало бащиното огнище.

Честността и откровеността изискват открито да се сподели, че разпиляните по света каменичани не успяха, по зависещи и независещи от тях причини, да изпълнят на дело синовния си дълг към родното село. Бяха безсилни и не опитаха да противодействат на неговото бавно угасване. Но където и да са били, откъснатите от родния дом каменичани, винаги са го носили в мислите и чувствата си. Спътник, опора и утеха в радости и скърби са били спомените за преживяното, за трудните делници и празници.

Сегашният поглед към родното село пълни сърцата с тъга и мъка за неговото състояние. Мъка и тъга, които могат да бъдат изразени пълно само в песен или стих. Както ги е споделила Хр. Тодорова, без да е писала някога поетични слова:

„Мой роден край - мил и драг,
дали ще се видим някога, пак,
за да си спомним радост и мъка,
детство невинно и младост жестока.
И да се върнем що ще намерим? -
срутени къщи, запустели двори,
в тях няма кой да проговори,
няма ги вече баба и дядо,
няма ги вече мама и тате,
няма го вече и малкото братче -

останахме далече двамата с бате.

Да, отиват си домовете и хората, каменичани все по-малко остават не само в селото, но и в Димитровград (Цариброд), Пирот, Ниш, Белград, София, Берковица, Монтана (Михайловград), Русе - там където ги е захвърлила съдбата. И бедата не е в това, че на свой ред възрастните си заминават, а в това, че техните потомци все по-малко се чувстват каменичани. Повечето от тях знаят своите корени, но просто ги знаят. Не по своя вина там не са раснали и отраснали, детството и младостта им не са стопляни от бащино огнище. Не по тяхна вина не са хапвали оскъдния, но сладък хляб след игри на воля по тучни ливади или след здравословен полски труд. Не по тяхна вина не се чувстват каменичани.

И ето го съдбовният тревожен въпрос: Ще пребъде ли Каменица в идното? Ще угасне ли завинаги селото или ще има Каменица във Висока, но без каменичани?

Пред този въпрос засега е застанала една плътна завеса-завесата на неизвестността. Но и през най-плътната завеса може да прозреш малка светлина. Една плаха надежда все още се таи в душите на каменичани. Надеждата, че ще оцелее родното село, че ще настъпят времена и условия по-често да се завръщат в него чедата му. Надеждата че потомците ще потърсят своите корени, ще разровят пепелта, за да пламне огнището на дедите и бащите. Надеждата, че ще се отворят широко граници, пътища и сърца, за да седнат всички каменичани през един майски ден около обща трапеза на „Средсело“.

ПРИЛОЖЕНИЯ

УКАЗЪ

№ 1113

НИИ ФЕРДИНАНДЪ I

СЪ БОЖИЯ МИЛОСТЪ И НАРОДНАТА ВОЛЯ

КНЯЗЪ НА БЪЛГАРИЯ

I. Съставихме на вѣковни Наши вѣрне
 подданници:
 IX то Велики вѣковно Народна Собрание, в I то
 си редовна сесия на 17 то Февруарий ме-
 сина 1897 г. заседание XXXV то сурне.
 Наши прѣдседатели и прѣдседатели седящите
 Министре
 За стипендиите бранинообразни сурне
 ва отъ Върховното Сурне на ису-
 менити отъ с. Каменица, Маришор-
 ска (Камис, сурне на 11000 чеки, както
 да се исплати въ предвиденост на 10 години
 1/2 да се стипендиите бранинообразни,
 сурне мила, отъ Върховното Сурне

II. Заповѣдахме настоящото решение
 да се обяви въ държавния печатъ
 да се обяви въ в. Държавен Актъ
 и да се зурни въ обикнове
 II. Заповѣдахме да не издаваме
 то въ обикнове на настоящото решение
 бранина на Наши Министре
 на Марковича и Земледелието.
 Младши Сурне
 на 28. II. 1897 год.

Завѣдующий Министерството
 на Марковича и Земледелието,
 Министре на Финансите: К. Киселѣв

То Върховна на Държавна Печатъ
 № 1113
 в 2 то Мартъ 1897 година
 Завѣдующий на Държавна Печатъ

Министре на Сурне
 П. Печатъ

ДНЕВНИКЪ

(СТЕНОГРАФИЧЕСКИ)

на
IX^{то} ОБИКНОВЕННО НАРОДНО СЪБРАНИЕ.

СТАРЪА РЕДОВНА СЕСИОНА.

XXXVI заседание, Понеделникъ, 17-й Февруарий 1897 година.

(Отвори се 1/2 часа след началото на заседанието на председателя Д-ръ Георги Лавиневъ.)

Председател: (Гласа) Заседанието се отвори. Секретарятъ г-ръ Иванъ Лавровъ ще прочете списъка на г-да представители, за да се види кой е присъствалъ и кой не.

Секретаря: Воля Лавровъ: (Прочете списъка на г-да представители отъ XXXVI-то заседание.)
Председател: Какъ ли отиде да изгледатъ списъка на г-да представители? (Никои не вика)

Докладчикъ Петко Вобевъ: Г-да представители! Ще ви прочета следното решение, което комисията по Министерството на Търговията и Земледелието взе по поводъ доклада на г-на Министра на Търговията и Земледелието отъ 30-й Януарий и. г., относително отнущането взаимнообразно, безъ лихва, отъ държавното съкровище на жителитъ отъ с. Каменица, Царибродска околия, суммата 11.000 лева, която да се исплати въ продължение на 10 години: (Чете.)

Рѣшение:

за отнущане взаимнообразно, безъ лихва, отъ държавното съкровище на жителитъ отъ с. Каменица, Царибродска околия, суммата 11.000 лева, която да се исплати въ продължение на 10 години.

1) Да се отнущатъ взаимнообразно, безъ лихва, отъ държавното съкровище 11.000 лева на жителитъ отъ с. Каменица, Царибродска околия, пострадавши отъ пожаръ прѣзъ 1887 година, който съвършено е опустошилъ къщитъ, пощичината и хамбаритъ имъ съ хранитъ.

2) Отъ тази сума тѣ да исплатятъ дълга си къмъ Царибродската Земледѣлческа Каса, заедно съ следущитъ се лихви до сега и съдебнитъ разноски по заведенитъ противъ тѣхъ дѣла.

3) Жителитъ отъ с. Каменица да се задължатъ да исплатятъ на държавното съкровище суммата 11.000 лева въ продължение на 10 години, като погасяватъ ежегодно по една съразибна часть.

4) Да се натовари Царибродската Земледѣлческа Каса да събира ежегодно за сѣтка на държавното съкровище въпросната сума отъ казанитъ жители-дължници, и

5) Суммата 11.000 лева да се отнесе къмъ глава II-ра на тазгодишния расходенъ бюджетъ на Министерството на Търговията и Земледѣлието, на отдѣленъ нара-

КАМЕНИЦА

Домакинства, задължени с данък за 1945 година
(според дохода през годината в динари)

1. Йотов Никола	5000 динара
2. Панчев П. Александър	12 000 "
3. Пешев Г. Алекса	18 000 "
4. Ранчев Г. Петър	14 000 "
5. Пешева М. Мира	7500 "
6. Апостолов А. Тодор	7500 "
7. Ранчев Й. Зарко	9500 "
8. Антоу Н. Асен	20 000 "
9. Маринов А. Димитър	18 000 "
10. Гаков Г. Георги	11 000 "
11. Симов А. Тодор	14 000 "
12. Симов С. Костадин	14 000 "
13. Йотов Г. Петър	20 000 "
14. Гаков А. Любен	18 000 "
15. Гаков А. Васил	35 000 "
16. Гогова А. Люба	8500 "
17. Манчова М. Елена	20 000 "
18. Митов Д. Михаил	18 000 "
19. Иванов Р. Георги	500 "
20. Ивков В. Йоца	18 000 "
21. Киров М. Александър	18 000 "
22. Цветков М. Делча	18 000 "
23. Алексов Й. Никола	6000 "
24. Иванов Хр. Зара	6000 "
25. Павлов М. Динча	6000 "
26. Младенов Т. Станко	28 000 "
27. Велчев Д. Борис	24 000 "
28. Антоу В. Данаил	30 000 "
29. Манчев Г. Димитър	26 000 "
30. Костов Г. Алекса	28 000 "
31. Младенов Т. Глигор	24 000 "
32. Рангелов К. Иван	24 000 "
33. Стефанов П. Димитър	24 000 "

34. Алексов В. Йордан	22 000 „
35. Рангелов М. Петър	22 000 „
36. Гъргов Р. Борис	20 000 „
37. Ранчев Г. Спасен	22 000 „
38. Костов С. Манол	22 000 „
39. Йонов Б. Никола	26 000 „
40. Ангелков Васил	20 000 „
41. Стефанов М. Гаврил	28 000 „
42. Васов К. Кирил	22 000 „
43. Алексов Й. Костадин	28 000 „
44. Тошев М. Христо	24 000 „
45. Мадов Т. Георги	26 000 „
46. Иванов Р. Делча	26 000 „
47. Антоу Н. Костадин	26 000 „
48. Антоу Н. Димитър	26 000 „
49. Голубов Г. Атанас	24 000 „
50. Георгиев А. Асен	22 000 „
51. Голубов Т. Иван	24 000 „
52. Ранчев Й. Данча	28 000 „
53. Цветков М. Драгомир	34 000 „
54. Манчев Й. Найден	30 000 „
55. Младенов Т. Делча	26 000 „
56. Мадов П. Герман	30 000 „
57. Киров М. Тодор	30 000 „
58. Савов Н. Васил	28 000 „
59. Павлов В. Алекса	38 000 „
60. Кръстев Хр. Димитър	3800 „
61. Йоцев Д. Герго	38 000 „
62. Митов Т. Васил	38 000 „
63. Славков Тодор	40 000 „
64. Ранчев П. Милан	30 000 „
65. Ранчев П. Никола	40 000 „
66. Костов С. Асен	36 000 „
67. Апостолов С. Никола	40 000 „
68. Маринков А. Илия	42 000 „
69. Божилов В. Георги	28 000 „
70. Манов К. Стоян	28 000 „
71. Маринов Й. Тодор	28 000 „
72. Ранчев М. Петър	38 000 „
73. Манова П. Райна	22 000 „

74. Митев Т. Иван	50 000 „
75. Ранчев Н. Железко	34 000 „
76. Еленкова Б. Кръстина	65 000 „

РЕЧНИК

на диалектните думи, свързани с текста

А	
а̀бър - вест, известие, съобщение	22 000
а̀ла - хала, природно бедствие, чудовище	22 000
а̀ир - благополучие, хаир	26 000
а̀бъд - бъзък	20 000
а̀здисва - отпочива си, укротява се	26 000
а̀лалем - май беше	22 000
а̀мбар - хамбар, помещение за съхраняване на зърно	24 000
а̀ралика - джанка, тръносливка	24 000
а̀ртише - хартиса, да остане нещо, да олекне, да се освободи от нещо	26 000
Б	
ба̀бунка - малка земна издатина	26 000
ба̀ка̀ри - зачита	26 000
ба̀ндиса - одобрява, съгласява се	24 000
ба̀сама̀ци - стъпала	22 000
ба̀шча - бохча, кърпа за увиване на нещо	24 000
бѐлчу̀г - халка	28 000
бѐлагден - ден, в който се блажи	34 000
бѐлаго - сладко	30 000
бѐлизнѝца - стомана	26 000
бѐлюва - повръща	30 000
бѐжем - уж, ужким	30 000
Бо̀жич - Коледа, Рождество Христово	28 000
бо̀шчалъ̀к - бохчалък, дар от годеница при годез	28 000
бро̀бйня̀к - мравка	30 000
бро̀бйня̀ло - мравуняк	38 000
бу̀рснѝца - боровинка, дребна шарка	38 000
бу̀лван - голяма буца, чим	40 000
бу̀мба̀к - вир, дълбоко място в река	30 000
бу̀рма - винт	40 000
бу̀с - чим	36 000
бу̀жлив - бязлив, страхлив	40 000
бу̀зди - смърди, мирише лошо	42 000
бу̀рбо̀нка - изпращане от овца или коза	28 000
бу̀ши - крие нещо, премълчава	28 000
В	
ва̀лявъ̀ц - голям закръглен камък	38 000

ва̀рка - бърза	вжрлѣ - вжрѣжд
ва̀суль - боб, фасул	вжрѣжд - вжрѣжд
ва̀ча - хваща	вжрѣжд - вжрѣжд
вѐпър - нерез	вжрѣжд - вжрѣжд
вѝдело - светло	вжрѣжд - вжрѣжд
вѝка - плаче	вжрѣжд - вжрѣжд
вѝрулѣя - вихрушка	вжрѣжд - вжрѣжд
вѝщѣ - пици, плаче	вжрѣжд - вжрѣжд
во̀чка - сушена овошка	вжрѣжд - вжрѣжд
врѣ̀дан - бърз	вжрѣжд - вжрѣжд
врѣ̀ча - чувал	вжрѣжд - вжрѣжд
врѣ̀вца - връв	вжрѣжд - вжрѣжд
врѣ̀вище - пътека	вжрѣжд - вжрѣжд
врѣ̀рина - дълъг прът за простиране на дрехи	вжрѣжд - вжрѣжд
врѣ̀шина - отсечен клон	вжрѣжд - вжрѣжд
ву̀ска - пъпка, пъпка на тялото	вжрѣжд - вжрѣжд
Г	
га̀джане - прицелване	гѣдѣн - гѣден, мръсен
га̀дън - гаден, мръсен	галѣти - кара се, укорява
га̀лѣти - кара се, укорява	га̀че - гащи
га̀че - гащи	га̀чка̀не - хвърляне на камък
га̀чка̀не - хвърляне на камък	г̀лѣтно - боклучиво зърно
г̀лѣтно - боклучиво зърно	г̀ма̀ца - газѣ в гъста дълбока кал
г̀ма̀ца - газѣ в гъста дълбока кал	г̀мѐчи - мачка
г̀мѐчи - мачка	г̀мѝчка -
г̀мѝчка -	гребу̀ля - гребло
гребу̀ля - гребло	гро̀знѝца - втрисане, треска
гро̀знѝца - втрисане, треска	гру̀ду̀нь - земна ябълка
гру̀ду̀нь - земна ябълка	грѣ̀м - голям и нисък храст
грѣ̀м - голям и нисък храст	грѣ̀нка - набира, мачка, свива
грѣ̀нка - набира, мачка, свива	гу̀вно - гумно, харман
гу̀вно - гумно, харман	гѣ̀дѝчка - гѣделичка
гѣ̀дѝчка - гѣделичка	Д
Д	
да̀да - кака, по-голяма сестра	дѐка - къде
да̀да - кака, по-голяма сестра	дѐца се - сопва се
дѐка - къде	джа̀бе - евтино
дѐца се - сопва се	джа̀де - път, шосе
джа̀бе - евтино	джа̀па - газѣ във вода
джа̀де - път, шосе	
джа̀па - газѣ във вода	

джаска - бльска
 джембер - джемпър, жилетка с ръкави
 джикало - стрела
 джилит - лък
 джубе - къса женска дреха с ръкави
 дирек - стълб, греда
 дисадзи - дисаги
 дува - духа
 дудук - дървена свирка
 дүлица - зурла на свиня
 дүло - чучурка
 дүня - дюля
 дръвник - пън, върху който се секат дърва
 дървляне - борба между кучета
 дърляв - мръсен, дръглив
 дърчене - врънкане, настоятелно молене за нещо
Е
 еве - ето
 ега - ето го
 ега - дано
 еге - малка пила за метал
 егрек - заградено място за овце на открито
 ексик - по-малко от нещо цяло
 ели - нали
Ж
 жёлка - костенурка
 желън - желание
 живейца - неизлечима болест
 жичка - нишка
 жлѐб - улей, вдлъбнатина в дърво
 жоляв - слаб
 жу̀жел - охлюв
 жѐмби - гримасничи
З
 забѐн - връхна женска дълга дреха без ръкави
 завален - повален
 заклапак - похлупак
 заулавел - изкукал, оглупял
 залупци - похлупци, гаванки
 заодди - ходи, скита

запрѐча - заравям нещо с пепел
 заслѐнам - засенчвам, затулям
 заулав - глупав
 зачаян - зазяпан, замислен
 зборѹе - говори
 званица - покана
 звери се - очудва се
 звѐна - камбана
 зебне - мръзне
 знои се - поти се
 зѐвник - зимник, мазе
 зѐмба - прибор за пробиване на дупки на кожа
И
 йжа - къща, помещение, където е огнището
 изѳива - плаче силно и нарежда
 извѳоди - извежда, излюпва (пилета)
 излѹзва се - изтърсва се
 измазѹлва се - изхлузва се
 изрѐпчва се - изпѳчва се
 изчѐмрѐл - изсъхнал
К
 ка - кога
 кавтѳр - ламаринена печка
 кайл - съгласен
 какалашка - царевичен мамул
 канта - тенекия
 катанац - катинар
 келемѐ - нищожен човек, негодник; нива, оставена неорана
 кискам се - смея се, кикотя се
 кишир - цвекло
 клѹпа - пейка
 клѳцкам - кълцам, сека нещо дребно
 клѳѳска - неравен конски ход, трѳс
 клюница - клон
 ключѐ - дребен, слаб, мършав кон
 ключа - кълве
 колѳч - кравай, обреден хляб
 комѳт - парче хляб
 комка - причастие
 компир - картоф

конопѣц - въже
концрак - конска фъшкия
копѣна - малко дървено корито
копрѣла - дървен прѣт с железен наконечник
костурка - малко ножче с рогова дръжка
кошѣла - риза
крѣшнѣя - кошница
круг - широка заоблена дъска (крѣг)
кѣвер - скрин, голям дървен сандѣк за съхраняване на дрехи
кѣтам се - крия се
кѣркам - жадно пия
кѣвка - лае
Л
ледѣна - поляна, целина
лѣса - ограда, плетена от клони или ковани дървета
литѣк - горна женска дреха от тънѣк плат
ломѣтене - непрекъснато говорене
М
малаксѣл - отмалял, изтощен
мѣмѣ (овце) - вода (овце)
мангѣша - обица
мѣни - остави
мѣнѣе - вълнена прежда
мѣчава - мащеха
мѣчка - котка
мѣсечина - луна
мешѣна - стомах, корем
мирѣз - зестра
мишѣ - мушката
млѣска - бльска, удря
мѣдѣр - лилав, мръсносин цвят
момѣк - ратай
морѣ - заканване
морѣз - царевица, кукуруз
морѣзница - царевичен хляб
мѣтам - навивам прежда на кълбо
мѣтам се - бавя се
мѣча - пикае
мѣчка - урина

мѣам се - мушкам се
мѣтав - ням
мѣзгѣ - дървесен сок
мѣлзем - доя
мѣрждѣри - рѣми
мѣрлене - заплождане на овце
мѣрциня се - стѣмва се, мѣрква се
Н
надзѣрта - надничѣ
надѣрнди се - накани се (да ходи)
накрѣжач - носиш някого на грѣб
наѣди - намира
напѣням се - напѣвам се
напѣти - понякога
насивам - принуждавам, насилвам
натлапняк - нахалник
начѣска - носѣс
невѣла - нездрав, лош вид
нѣкнѣя - тези дни
немѣй - недеѣ
нестѣл - неискал
ноч - нощ
нѣнѣви - нощѣи, дървен сандѣк за съхраняване на хляб
нюшкам - ровѣя
О
обидѣл - опитал, вкусил
обишѣл - обходил
обрѣз - лице
одлати - ходи ту на една, ту на друга страна, мота се
ѣдѣр - креват
ожег - рѣжен
ѣкам - викам
ѣлан - холан - възклицание, израз на недоволство
да га омулям - да го острижа
он, она, оно, они - той, тя, то, те
опѣт - напет
опѣт - отново
ѣпак - запѣнат, опак
опѣнци - цѣрѣвули

опанджак - ямурлук
ордия - много хора
отеше - взеха
отйна се - опъва се
отима се - издръпва се, изплъзва се
отима - отнема, взема
отклапа - отваря
отут - оттаък
оцутра - сутринта, от сутринта
оцклил се - опулил се
П
павит - повет
панাগонче - малко буренце
паралия - софра, кръгла ниска маса за хранене
парасина - запуснато, изоставено нещо
пармак - палец (отпечатък от палец)
пегла - ютия
пеглам - глася с ютия
пезул - стръмно, каменисто място
пенджар - прозорец
перашка - великденско яйце
пизга - вид дребна риба
пипка - болест по кокошките
пишляк - фас, угарка от цигара
пищелька - свирка от дърво
плямпа - говори, без да мисли
погажам - улучвам
поганъц - мишка
подирам - дразня
поляк - полски пазач, пъдар
поклади - заговезни
покревиц - козях, черга от кози косми
послужевник - поднос
посънал - изсъхнал
потка - белег, копка земя за обозначаване границите на имот
пошъл - тръгнал
прашълкя - малка мотичка
преглабица - седловина
препийнам се - препъвам се

пресек - помещение с прегради за съхраняване на зърно
пресол - разсол, зелен сок
претня - забрана
претуря - обръща, катурва
пречкам се - пресрещам, преча
прит - придатък при спазаряване
протон - път между две ниви, проходимо място за добитък
първè - преди няколко дни, онзи ден
пърженци - пръжки при топене на сланина
пъртеница - груб вълнен плат, аба
Р
равин - раван - конски ход
разбод - стан за тъкане
разгеле - точно на време
разчекорил се - разкراчил се
растока - дърво, съединяващо предните и задни колела на волска кола
ретия - хартия
рогджа - рогозка
руб - крайче
рубене - рязане на дърва
рудина - горска поляна
рукатка - глинен съд, наподобяващ гърне с дръжка отгоре
ручам - храня се
ручък - основно хранене около 10 часа
ръгам - мушкам
рѝнкя - ноздра
рѝнкя се - закача се, чопли се
С
са - сега
сават - високопланинско пасище
сайван - навес
сакам - искам
сáne - шейна
сарци - две дълги дървета, с които се пренася сено
сборуе - говори
свирам се - подсланям се, мотая се насам-натам
сглабове - събиране, сглобяване
сгоди - улучи

сдѣвам - нареждам дърва, трупам сено или снопи на купа
сѣва се - светка се
сѣцам - дърпам, тегля
скйнем - скъсам
склаб - вълни на река
склопѣса - свърши, уреди, сколаса
склопуем - свивам, събирам, затварям
скѣмина - изтръпване на зъбите
скѣтам - скрия
слѣня - ходи посърнал, лута се
слѣпен - схлупен
слѣйци, слѣпци - колове на волска кола за подпиране на канатите
смѣтам - преча
спѣстрям - събирам, запазвам
спротѣ - насреща
среча - среща
стенѣца - дървеница
стѣжан - заможен
стѣбел - издълбан дънер, през който извира вода, кладенец
стѣца - връщане воловете назад
сугарѣ - късно обагнило се агне
сѣгребие - обрив, уртикария
сѣкнул се - затичал се
сур - сивокафяв цвят
суртѣк - непрокопсаник
сѣшеница - сушено месо
сѣв - цял
сѣлп - клон
сѣлет - спънат
сѣркане - смъркане
сѣрткав - бавен
Т
тѣвря се - глася се
татаѣбѣца - дървеница
тѣя се - крия се, мълча си
тѣжка жена - бременна жена
тезѣ - прясно
текнѣло му - дошло му на ум
тѣмел - основи на къща, зидани от камък

терзѣя - шивач на дрехи - сукна
тѣркам - ходя бавно
тимѣри - почитства, реши козината на вол, кон и т.н.
тѣльник - чукач
товарѣя - голям дървен съд за носене на течности
трѣбя - чистя (леща, боб)
тулѣм - мех, буре
турлѣ - вдигане на прах
тѣрта - питка
тѣткав - бавен, муден
тѣргам - дърпам
У

ѣгленѣ - вълени
ѣйлан - умислен
ѣйкя - вуйчо
ѣйна - вуйна
урда - извара
урѣвам се - махам се, прѣждосвам се
утѣкъл - избягал
ѣчинѣл - боядисал
ѣчинѣл нещѣ - направил нещѣ

Ц
цѣвѣрка (вода) - прѣсна (вода)
цѣвѣрсто - здраво, яко
цѣриш се - мериш се
цѣрѣня - подница
цѣкли се - кокори се
цѣрга - черга

Ч
чѣвка - креслива птица, подобна на враната
чѣдя - пуша, опушвам
чѣбър - голям дървен съд, подобен на каче
чѣгѣртам - стържа
чѣленка - цѣцина
чѣлят - opak, зъл
чѣрка - дъщеря
чѣшъл - гребен
чѣшлям - реша
чѣвѣя - клин
чѣдем - ще ходя

чикия - чекия, джобно ножче
 чйна - работа, боядисвам
 чйр - цирей
 чўвам - пазя, слушам
 чўтура - издълбан дървен съд за чукане на пипер или жто
 чўчка - малка земна издатина; къртичина; подложка възглавница
 чучўль - гребен на петел; връх на шапка
Ш
 шàка - шепа
 шамия - забрадка
 шàтица - патица
 шепёлкя - шепне, шепти
 шйляв - остър
 шйлярка - синя слива
 шиник - крина, кръгъл дървен съд за зърно
 шлèка - следи
 шмўгам се - шмугвам се, завирам се
 шопка - чучур
 шулè - глинен съд за ракия или вино
 шўняв - муден, нищо не разбиращ; меси се където не му е работа
 шупендèр - керамична кана за вино
 шўпи се - цупи се
 шўрва - почва да тече
 шурулинци - земни ябълки
 шўшляк - боклук
 шўшпа - чушка
 шўшпене - белене на царевица, боб
 шушўлка - обвивка на бобови зърна
 шушумйга - мижитурка, безличен човек
Щ
 щйгляв - слаб, висок
 щрàпам - стъпвам
 щрòкав - слаб, гърчав, кирлив
 щўквам - изчезвам, губя се
 щўли - кокили
 щўца - изчезва, скрива се
Ю
 южè - въже

Литература

1. Турски извори за българската история, Изд. БАН, т.т. II, III, IV.
2. Списък на населените места в Цариброд България, според преброяванията през 188, 1884, 1887, 1900, 1905, 1910 г. Изд. на Главната дирекция на статистиката. С. 1911 г.
3. „Немски и австрийски тъпеписи за Балканите (15 и 16 век)“. Изд. „Наука и изкуство“, С., 19 79 г.
4. F. Kanitz. Donu Bulgarien und der Balkan. 1877
5. История на България. Османското владичество - XV-XVI век, т.4.
6. Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. Изд. М-во на народното просвещение, С., 1894 г.
7. В-к „Цариброд“, бр. 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12 - 1901 г. и бр. 16, 17 - 1902 г.
8. „Сръбско-българската война 1885 г.“, Сб. документи, С., 1985 г.
9. К. Иречек. „История на българите“, Изд. „В. Търново“, 1886 г.
10. К. Миличевич. „Кралевина Сърбија“, Београд, 1884 г.
11. А. М. Селищев. Слъянското население в Албания. Изд. „Наука и изкуство“, С., 1981 г.
12. Владан Джорджевич. „Исторја сръбско-бугарског рата“, Б., 1995 г.
13. Й. Венедиков. История на сръбско - българската война 1885 г. С., 1910 г.
14. Й. Цвиич. Структура и подела Балканског полуострова. Гласник. Сръбска кралевска академја наука. Београд, 1909 г.
15. Г. Виданович. „Висок - привредно-географска изпитиванья“, Београд, 1995 г.
16. Й. Чирич. Селища в Димитровградския край. Мост, 80 и 81, 1983.
17. Косовка Ристич. Димитровград и негова брадско-планинска околина (Географска проучваья) Београд, Сръбско географско друштво, 1985 г.
18. Б. Николов. Димитровградска хроника. Изд. „Братство“, Ниш, 1968 г.
19. Ц. Еленков. Малинова род у Каменици - Димитровградско, 1997 г.
20. Й. Маринов. Стара планинь. Горни Висок. Изд. „Братство“, Ниш, 1986 г.

Съдържание

I. Село Каменица	5
1. Местонахождение и местоположение	5
2. Заселване (възникване) и преместване	11
3. Материална култура	16
II. Каменичани	26
1. Какви и колко са били каменичани през годините	26
2. Родословието, родовете и фамилиите в с. Каменица	36
III. Поминък	49
1. Социал-икономическата организация на поминъка	50
2. Земеделие	52
3. Скотовъдство	56
4. Други източници на поминък	63
IV. Бит и душевност	69
1. Каменичкото семейство	69
2. Сватба и кръщавки	72
3. Храна и хранене	77
4. Облекло и домашна наредба	83
5. Здравеопазване и народна медицина	87
6. Празници, обичаи, обреди	90
V. Учебно дело и културен живот	102
1. Училището	102
2. Каменичката интелигенция	107
3. Културен живот	111
4. Народно творчество	121
Народни песни	121
Пословици и поговорки	132
VI. Историко-политически събития	141
1. До освобождението от турско робство	141
2. Периодът 1879 - 1920	147
3. В границите на Кралство СХС и Югославия 1920-1941	155
4. Събитията в периода 1941-1948 и малко след това	163
5. Послеслов	180
6. Приложения	182

staricaribrod.org

Училището.

Кооперативен дом и трафопост.

Черквата „Св. Богородица“.

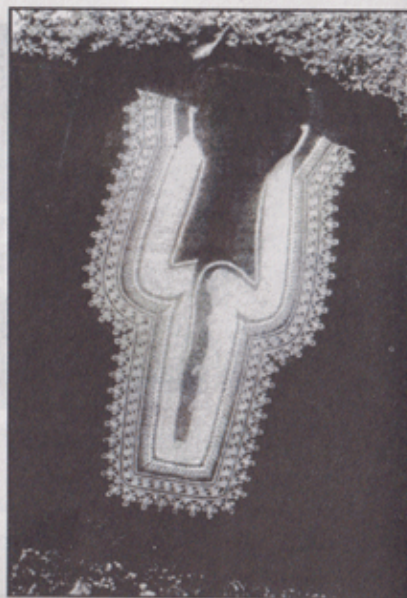

Иконостаса.

Чешмата в Каменца, изградена през 1927 г.

Шевица на сукно.

Долният мост на каменишката река.

Камбанарията.

Кръст от „Кожени гробища“ /1810/.

Кръст от гробищата на с. Каменица /1828/.

Къща с капия

Кръст от гробищата.

Двуетажна къща.

Воденица.

Вършитба с вършичка, задвижвана с коне.

Пчели.

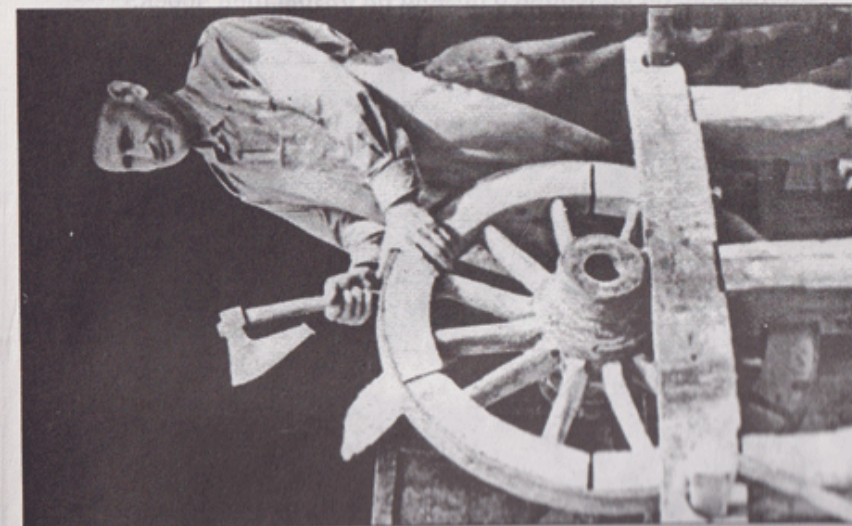
Вършитба с коне.

Стригане на овце.

Пресукване на прежда в обичаен

Колар.

Окопаване на царевица в помощ на възрастен човек.

Косачи в Стара планина.

Изпращане на войници. /1930 - 1933/

Изпращане на войници. /1935 - 1936/

Посрещане на представители на българската власт през 1941 г.

Изпращане на войниците. /1943 - 1945/

Молебен пред кооперативния дом /1942/.

Молебен пред общината. /1943/

Каменички младежи след завръщането им от бране на горски
цветя за Гергьовден /Джурджа-вдън/.

Девојки.

Девојки с оригинална носия.

Възрастни каменичани със старовремска носия.

Погребение.

Фамилия.

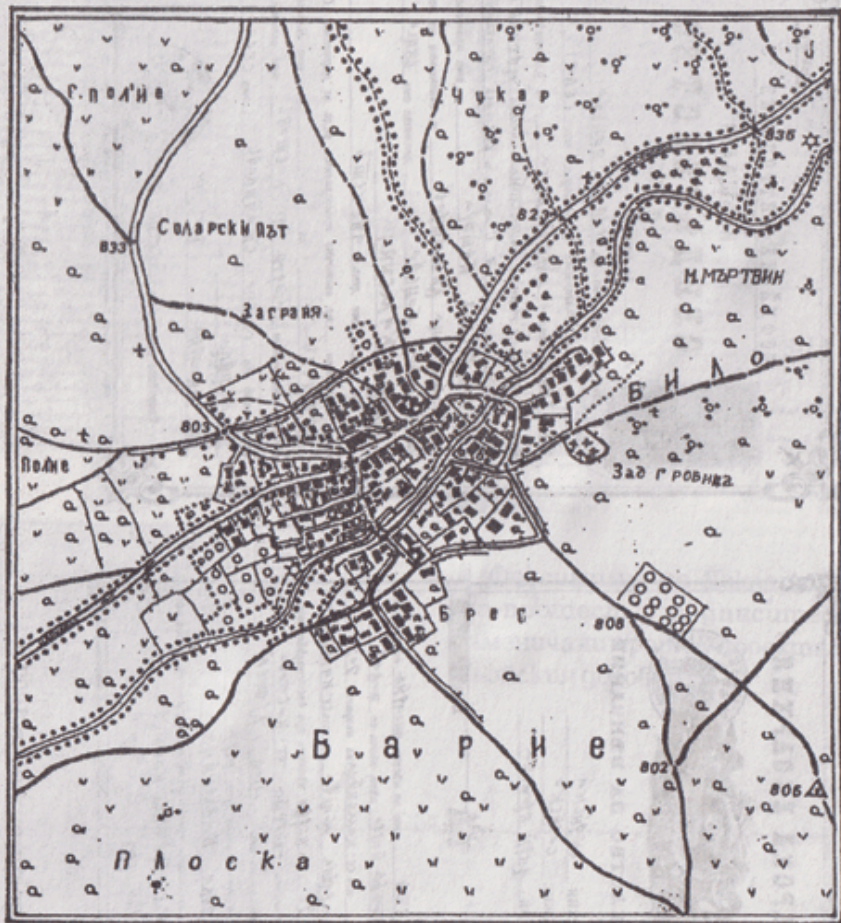

Фамилия.

Баща и дъщеря в типични носии.

Карта на с. Каменца.

Изг. Б. Сотиров.

Карта на с. Каменца с нейното землище.

Изг. Б. Сотиров.

СПИСЪК

на местностите в землището на с. Каменца.

1. Алич	38. Долни прогон	74. Поляне
2. Антанас	39. Дълбоки дол - 90	75. Плоче - 67
3. Било - 30	40. Долове - 92	76. Полице
4. Бресне	41. Долна папрат	77. Пладнище
5. Броячка	42. Заг гробища	78. Пизгомерац
6. Бръшлян	43. Заг ровине	79. Прогон
7. Барие - 98	44. Заграня	80. Понор - 96
8. Баланица - 101	45. Забел - 97	81. Папрат
9. Върле падине	46. Ицин камък - 81	82. Рапие
10. Вуние - 104	47. Извирка	83. Рекуке - 15
11. Варабунови ниви	48. Колчино бранище - 44	84. Разлевище
12. Врело	49. Кална бара - 48	85. Рекиина чешма - 66
13. Венец - 76	50. Кожени гробища	86. Равнище
14. Вър - 83	51. Клен'е	87. Рудина - 99
15. Вълча глава - 86	52. Корита - 95	88. Средни рид
16. Велчина гора	53. Луг	89. Славишки
17. Вереджа	54. Локвище - 42	90. Стрел
18. Грамада на брег	55. Лиляк - 103	91. Сапатово
19. Грамада под село	56. Малинова нива	92. Селище - 53
20. Габровац /пичица/ - 10	57. Модиница	93. Седлерова падина
21. Горни брег	58. Модина огрениа	94. Столовати цер - 89
22. Георгова ливада	59. Мъртвин - 85	95. Соларски път
23. Горн'е блаата	60. Манастирище - 91	96. Татарски път
24. Горно поле - 46	61. Мала мъртвин - 100	97. Три пътя
25. Горни прогон	62. Над бранище - 6	98. Трошалица
26. Габрак - 57	63. Напол'е - 39	99. Трчкове ниве
27. Грамате	64. На грузи	100. У реку - 35
28. Гувнище - 70	65. Над манастирище	101. Цървени брег
29. Горна обреш	66. Нешино лице	102. Църковник
30. Голо бърдо	67. Обреш	103. Чука
31. Габър - 84	68. Пишляково	104. Чукар - 5
32. Градище - 102	бранище	105. Чичигрова
33. Горна папрат	69. Просия	ливада
34. Девшица - 20	70. Пlosка - 31	/Чичиврага/
35. Долна обреш	71. Под село	106. Шишарка
36. Долно блаато	72. Пъсьо пол'е	107. Ярловарник
37. Долни брег	73. Панкина търница	

ДОПУСНАТИ ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

- стр. 5, ред 12 отгоду - вместо Еловица да се чете Яловица
- стр. 5, ред 12 отгоду - вместо Крайбулова да се чете Кайбулова
- стр. 37, ред 5 отгоду - вместо Тарайегрови да се чете Тарайгови
- стр. 39, ред 14 отгоре - вместо Мумко да се чете Мирко
- стр. 39, ред 19 отгоре - вместо Гафинка да се чете Графинка
- стр. 40, ред 8 отгоре - вместо Веласакия да се чете Власакия
- стр. 43, ред 8 отгоду - вместо Пашкин да се чете Пакшин
- стр. 45, ред 16 отгоду - изпуснато името Елка
- стр. 57, ред 15 отгоре - вместо 1360 да се чете 1960
- стр. 98, ред 3 отгоду - вместо Видовън да се чете Видовгън
- стр. 179, ред 3 отгоре - вместо 188 да се чете 1880 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПОПУСНАТИ ЦЕЛТАНИ ГРЕШНИ

стр. 1. Предговор - 1

стр. 2. Предговор - 1

стр. 3. Предговор - 1

стр. 4. Предговор - 1

стр. 5. Предговор - 1

стр. 6. Предговор - 1

стр. 7. Предговор - 1

стр. 8. Предговор - 1

стр. 9. Предговор - 1

стр. 10. Предговор - 1

стр. 11. Предговор - 1

стр. 12. Предговор - 1

стр. 13. Предговор - 1

стр. 14. Предговор - 1

стр. 15. Предговор - 1

стр. 16. Предговор - 1

стр. 17. Предговор - 1

стр. 18. Предговор - 1

стр. 19. Предговор - 1

стр. 20. Предговор - 1

стр. 21. Предговор - 1

стр. 22. Предговор - 1

стр. 23. Предговор - 1

стр. 24. Предговор - 1

стр. 25. Предговор - 1

стр. 26. Предговор - 1

стр. 27. Предговор - 1

стр. 28. Предговор - 1

стр. 29. Предговор - 1

стр. 30. Предговор - 1

стр. 31. Предговор - 1

стр. 32. Предговор - 1

стр. 33. Предговор - 1

стр. 34. Предговор - 1

стр. 35. Предговор - 1

стр. 36. Предговор - 1

стр. 37. Предговор - 1

стр. 38. Предговор - 1

стр. 39. Предговор - 1

стр. 40. Предговор - 1

стр. 41. Предговор - 1

стр. 42. Предговор - 1

стр. 43. Предговор - 1

стр. 44. Предговор - 1

стр. 45. Предговор - 1

стр. 46. Предговор - 1

стр. 47. Предговор - 1

стр. 48. Предговор - 1

стр. 49. Предговор - 1

стр. 50. Предговор - 1

стр. 51. Предговор - 1

стр. 52. Предговор - 1

стр. 53. Предговор - 1

стр. 54. Предговор - 1

стр. 55. Предговор - 1

стр. 56. Предговор - 1

стр. 57. Предговор - 1

стр. 58. Предговор - 1

стр. 59. Предговор - 1

стр. 60. Предговор - 1

стр. 61. Предговор - 1

стр. 62. Предговор - 1

стр. 63. Предговор - 1

стр. 64. Предговор - 1

стр. 65. Предговор - 1

стр. 66. Предговор - 1

стр. 67. Предговор - 1

стр. 68. Предговор - 1

стр. 69. Предговор - 1

стр. 70. Предговор - 1

стр. 71. Предговор - 1

стр. 72. Предговор - 1

стр. 73. Предговор - 1

стр. 74. Предговор - 1

стр. 75. Предговор - 1

стр. 76. Предговор - 1

стр. 77. Предговор - 1

стр. 78. Предговор - 1

стр. 79. Предговор - 1

стр. 80. Предговор - 1

стр. 81. Предговор - 1

стр. 82. Предговор - 1

стр. 83. Предговор - 1

стр. 84. Предговор - 1

стр. 85. Предговор - 1

стр. 86. Предговор - 1

стр. 87. Предговор - 1

стр. 88. Предговор - 1

стр. 89. Предговор - 1

стр. 90. Предговор - 1

стр. 91. Предговор - 1

стр. 92. Предговор - 1

стр. 93. Предговор - 1

стр. 94. Предговор - 1

стр. 95. Предговор - 1

стр. 96. Предговор - 1

стр. 97. Предговор - 1

стр. 98. Предговор - 1

стр. 99. Предговор - 1

стр. 100. Предговор - 1

Благодарим на фондация „ОТВОРЕНО ОБЩЕСТВО“ чиято субсидия осигури публикацията на настоящата книга.

Благодарим за финансовото съдействие и на Кооперация „И. Ф. - 94“ при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Богдан Ас. Николов е роден през 1924 г. в с. Каменница, Цариградско /Днес Димитровград/. Завършил е Висша педагогическа школа, специалност „изобразително изкуство“. Творчеството му на художник-акварелист е посветено на рогния край и е представяно в множество самостоятелни изложби в Югославия и България - гр. Кюстенуци, гр. Велiko Търново. Като краевед и публицист е обнародвал книги и статии посветени на историята на политическия и културен живот в Цариградския край.

Живее със семейството си в гр. Ниш.

Васил Дим. Пешев е роден през 1925 г. в с. Каменница, Цариградско. Слел е в Свободния университет спец. „Финанси и административни“. Завършил е право в Софийския университет. Работил е като организационен и административен ръководител в Софийския окръжен, градски и районен народни съвети, в търговска организация и в Главно управление на архивите при Министерския съвет. Участвал е в изграждането на информационни бюлетини в системата на народните съвети.

Живее със семейството си в София.

Д-р Георги Ив. Ташев е роден през 1924 г. в с. Каменница, Цариградско. Работил е 38 години в областта на транспортната медицина като наука и практика. Има научно звание „Ст. научен сътрудник II ст. “. Множеството негови публикации и съобщения са върху ранната диагностика, профилактиката и лечение на сърдечно-съдови заболявания; върху експертиза на професионалната годност при вътрешни и сърдечно-съдови заболявания.

Живее със семейството си в София.

Момчил Кост. Тодоров е роден през 1932 г. в с. Каменница, Цариградско. Завършил е икономически науки във Висшия икономически институт - София. Има научна степен „доктор-философ“ и научно звание „професор“. Преподава последователно в Транспортния институт, Академия за обществени науки и в Славянския университет. Множеството негови публикации, между които 15 монографични изследвания /институционални и в съавторство/ са посветени на научни проблеми в областта на политологията и социологията.

Живее със семейството си в София.